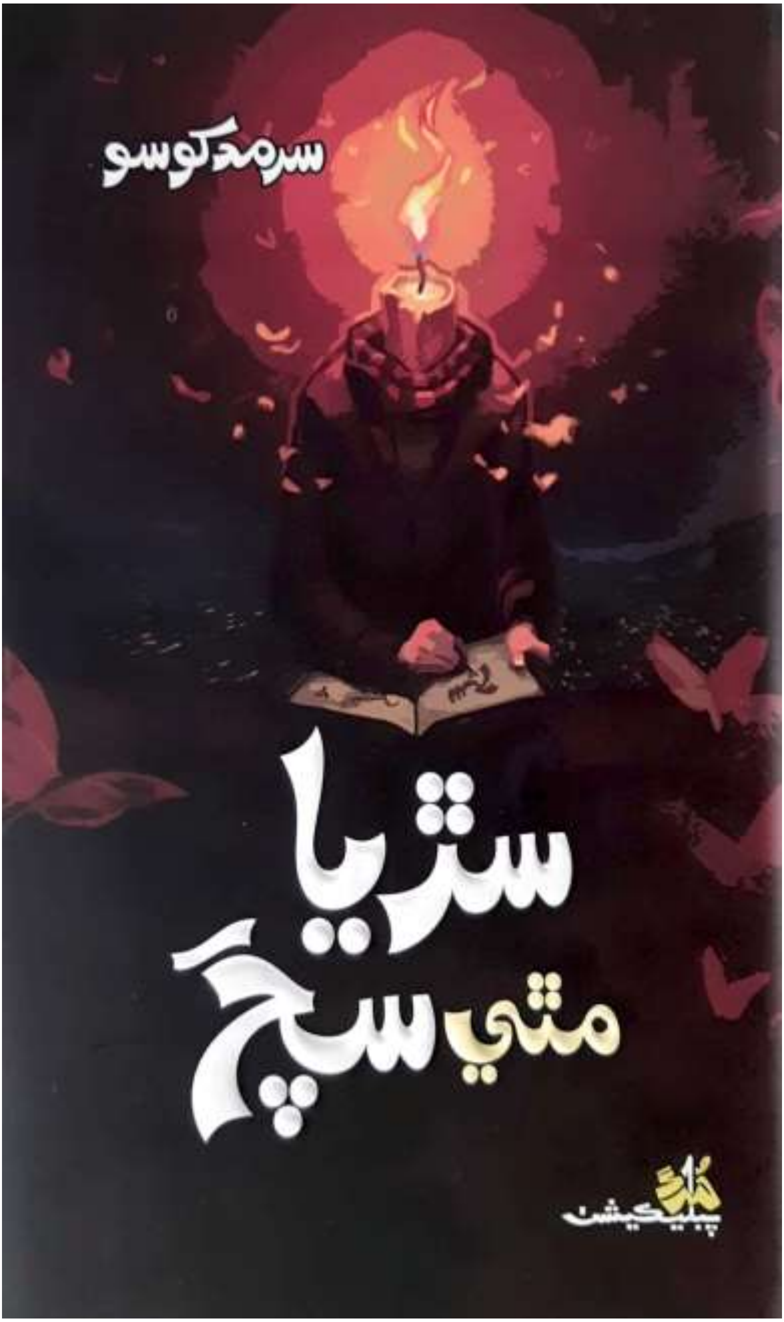
سرمد کوسو
سڙيا
مٺي سچ
پبليڪيشن

سڙيا مٽي سچ

(سماجي موضوعن ۽ مسئلن تي مختلف مضمُون ۽ لکڻيون)

سرمد ڪوسو

مُرڪ پبليڪيشن، ڪراچي

ڊجيٽل ايڊيشن
2021ع

سنڌ سلامت ڪتاب گهر

Book No:110

ڪتاب:	سڙيا متي سچ
موضوع:	مضمون
ليکڪ:	سرمد کوسو
پهريون ڇاپو:	اپريل2021ع
تعداد:	هڪ هزار
ڪمپوزنگ:	سرمد کوسو
لي آئُوٽ:	زين ڪمپيوٽرس ڪراچي
سرورق:	نعيم ديسوالي
ڇپائيندڙ:	مُرڪ پبليڪيشن، ڪراچي
قيمت:	300 روپيا

ڊجيٽل ايڊيشن: سنڌ سلامت ڪتاب گهر

www.sindhsalamat.com

Book:	**SARRIYA MATHAY SACH'a**
Subjecat:	(Artocals)
Autor:	Sarmad Khoso
First Edition:	April 2021
Quantity:	1000 Copies
Composed by:	Sarmad Khoso
Lay-out:	Zain Computers Karachi
Title:	Naeem Deswali
Published by:	Murk Publication, Karachi

Price PK Rs. 300/-

ملڻ جو هنڌ:

مرڪ پبليڪيشن ڪراچي، ڪاٺياواڙ بوڪ شاپ اردو بازار ڪراچي
ڪنول سمبارا ڪتاب گهر حيدرآباد، عزيز ڪتاب گهر سکر
پيڪاڪ ڪتاب گهر لاڙڪاڻو، رابيل ڪتاب گهر لاڙڪاڻو
مدني بوڪ اسٽور دادو، سوچ ڪتاب گهر دادو،
تهذيب بڪ اسٽور خيرپورميرس، ٽر ڪتاب گهر مٺي
پريتم قاضي نواب شاهه، عاجز منگي سانگهڙ

ارپنا

هي پيار جو پورهيو،
دنيا جي سپني مزدورن،
هارين ۽ پورهيتن جي نانءِ
جيڪي هزارين تڪليفون برداشت ڪري،
اسان لاءِ آسائشون ميسّر ڪن ٿا.

ـ سرمد ڪوسو

پتنگن پَهُه ڪيو، مِڙيا متي مچَّ،
پسِي لَهسَ نہ لِڇيا ،سَڙيا مَتي سچَّ،
سندا ڳِچين ڳچَّ، ويچارن وڃائيا
(ڀٽائي رحہ)

سُر يمن ڪلياڻ

سنڌسلامت پاران :

سنڌ سلامت ڪتاب گھر پاران سرمد ڪوسي پاران سماجي موضوعن ۽ مسئلن تي لکيل مختلف مضمُونن ۽ لکڻين تي ٻڌل ڪتاب ”**سڙيا متي سچ**“ اوهان اڳيان آڻي رهيا آهيون.

”سڙيا متي سچ“ ننڍن وڏن ستاويهن ليکن جو مجموعو آهي، جنهن ۾ سماج جي مڙني موجوده مسئلن نوڪريءَ جي نالي ۾ نوجوانن سان ٿيندڙ مذاق کان وٺندي تعليمي ادارن ۾ انتظامي نااهلي، آدمشماري، وڻن جي نسل ڪشي، سنڌي ٽي وي چينل ۽ ٻوليءَ جو بگاڙ، پوپن ۽ عطائي ڊاڪٽرن جو آزار، ڪتاب نہ پڙهڻ جا مختلف بهانا، ادبي ميلا ۽ مڇ ڪچهريُون ۽ ڪورونا وبا اهم موضوع آهن. سرمد جي مضمونن ۾ مقصديت، اختصار سان گڏ جامعيت، اهم نڪتن کي نروار ڪرڻ واري هنر سان گڏوگڏ هڪ تحمّل ۽ نهراءُ پڻ نظر اچي ٿو، جيڪو سرمد جي شخصيت ۾ بہ بدرجئہ اُتم موجود آهي.

هي ڪتاب **مُرڪ پبليڪيشن، ڪراچيءَ** پاران 2021ع ۾ ڇپايو ويو آهي. ٿورائتا آهيون مُرڪ پبليڪيشن جي سرواڻ مرتضيٰ لغاريءَ جا جنهن ڪتاب سنڌ سلامت ۾ اپلوڊ ڪرڻ جي اجازت ڏني. مهربانيون سرمد ڪوسي جون جنهن ڪتاب سنڌ سلامت ڪتاب گھر ۾ اپلوڊ ڪرڻ جي اجازت ڏني.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

فهرست

- پبلشر نوٽ مرتضيٰ لغاري 08
- ”ٻَرِي ٻَرِي ٿو ڪيان اُجالو“ (مُهاڳ) ياسر قاضي 11
- منهنجو مويي پُٽ . ڊاڪٽر سُومار ڪوسو 29
- ”يلا ساگر جي مؤجن ڪي ڳڻڻ ممڪن ڪٿي ٿيندو!“ (پنهنجي پاران) سرمد ڪوسو 32

- سَڙيا مٽي سَچّ

1 . پاڻيءَ جي کوٽ ۽ زراعت جي تباهي 37
2 . پسيو بازارون، هينئڙو مُون لوڻ ٿئي! 41
3 . نوڪريءَ جي نالي ۾ نؤجوانن سان ٿيندڙ مذاق 45
4 . تعليم ۾ ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال 49
5 . سماجي لاتعلقي 53
6 . لولي پاپ ۽ اهم اشوز 57
7 . سياسي مانڌاڻ جو انت ڪٿي ٿيندو؟ 59
8 . وڌندڙ آدمشماري - ملڪ لاءِ هڪ وڏو چيلينج 61
9 . سنڌ ۾ وسڪارو - رحمت؟ يا زحمتَ؟ 69
10 . نؤجوان نسل کي تباهيءَ کان بچايو! 73
11 . گلوبل وارمنگ ۽ سنڌ 75
12 . ٻيلن جي تباهي، ماحول لاءِ خطرناڪ آهي 79

13 . بدين ۾ نئين ضلعي ۾ ”ڄار“ جي وڻ جي نسل ڪُشي 82
14 . سنڌي ٽي وي چينل ۾ ٻوليءَ جو بگاڙ 85
15 . ٻوپن ۾ عطائي ڊاڪٽرن جو آزار 89
16 . سياسي واعدا ۾ معصُوم عوام 91
17 . ٻه ننڍڙيون تصويرون ـ ٻه وڏا دَرد 96
18 . فيس بڪ تي تڏو وڇائڻ 99
19 . ديس جي تباهيءَ جا ڪارڻ 101
20. ٻار، وڏن کان ئي سِکن ٿا 105
21 . ڪتاب نه پڙهڻ جا مختلف بهانا 108
22 . ٻه اکر پڙهيل ماڻهن ۾ اڄوڪي تعليمي معيار بابت 111
23 . ادبي ميلا ۾ مڇ ڪچهريُون 114
24 ـ ڪورونا ۾ اسان جو تعليمي نظام 118
25 ـ اوهان عام ماڻهوءَ کي پنهنجو سمجهيو ئي ڪڏهن!؟ 123
26 ـ وبا ۾ وري کُلندڙ تعليمي ادارا 127
27 ـ ڳوناڻاٻارَ ۾ آن لائين پڙهائي 131

پبلشر نوٽ

دنيا ۾ سڌريل سماج رڳو بهترين حڪمرانيءَ سبب نہ آهن، اُن جو سبب رڳو سرڪاري يا غير سرڪاري ادارن جي ڪارڪردگي نہ آهي، نہ رڳو اُتان جون قومون، خاندان ۽ فرد پنهنجو ڪردار ادا ڪن ٿا پر ان ٻوليءَ جا ليکڪ پڻ پنهنجي پنهنجي ذميواري نڀائين ٿا، اُهو ئي سبب آهي جو ڪيترائي ننڍا توڙي وڏا، پُراڻا توڙي نوان آزادي ماڻيندڙ ملڪ ترقي ياآفتہ آهن. ترقي يافتہ رياستن جا ماڻهو نيڪ نيتي سان رياست توڙي سماج جي سُڌاري لاءِ ڀرپور ڪردار ادا ڪن ٿا، پر پاڻ اجان تائين اُهي قدر سڃاتا ئي نہ آهن، ورهاڱي کان اڳ سنڌ ڌرتيءَ تي ڪيترائي حملا ٿيا، قوم کي غلاميءَ جي زنجيرن ۾ قيد ڪري استعمال ڪيو ويو، ورهاڱي کان پوءِ ڌاريا پير کوڙيندا رهيا، اڄ تائين نندي ۾ نندي مسئلو بنياد بڻائي قومن کي ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ جي سازش جاري آهي، اديب ذاتي مفادن خاطر پنهنجي پنهنجي پگهر ۾ ٻڏل نظر اچن ٿا. ڪير بہ ڪنهن بہ نندي توڙي وڏي ظلم ۽ زيادتي خلاف آواز اٿارڻ لاءِ تيار ناهي. ايتري قدر جو پنهنجن حقن لاءِ آواز اٿارڻ وارن کي قوم جا غلام حڪمران لنيون وسائن ٿا. پر هي بي حس ماڻهو، ليکڪ توڙي

دانشور خاموش تماشائي آهي، سواءِ فيس بوڪي بيان جي ٻيو ڪو ٻه قدم کڻڻ لاءِ تيار ناهن.

سنڌ ۾ ظلم ۽ بربريت جي انتها سان مهاڏو اٽڪائيندڙ چند ليکڪ آهن، انهن ۾ اڪثريت نئين ٽهيءَ جي آهي، جيڪي پنهنجي زوق شوق کي اڳتي وڌائين ٿا، يا سماجي ڪردار ادا ڪن ٿا، انساني حقن جي پاسداري ڪن ٿا يا قومي غيرت جو ثبوت ڏين ٿا. پر اُهي پنهنجي موجودگيءَ جو احساس ضرور ڏيارين ٿا، انهن ليکڪن ۾ سرمد ڪوسو پڻ اهم نانءُ آهي.

سرمد ڪوسو سنڌي ٻوليءَ جو سجاڳ ليکڪ ٿي سامهون آيو آهي، سندس لکڻ جي رفتار پنهنجي حلقي ۽ هم عمر ليکڪن ۾ گهڻي تيز آهي. هو سماج تي گهري نظر رکي ٿو، نہ رڳو ايترو پر قوم سان ٿيندڙ ناانصافيءَ تي قلم بہ کڻي ٿو، هو نہ رڳو سماج جي سورن تي تڙپي ٿو پر قلم ذريعي آواز اٿاري ٿو، هونئن بہ هڪ ايماندار ۽ ذميدار ليکڪ جو ڪم لکڻ ئي هوندو آهي. ليکڪ هٿيار کڻي ڪڏهن بہ ظالم سان مهاڏو نہ ٿو اٽڪائي پر قلم ذريعي ڏکي مُدي تائين تحريڪ ضرور هلائي يگهي ٿو. اهڙي ريت سرمد ڪوسو بہ سرگرم قلمڪار جي صورت ۾ نظر اچي ٿو.

سرمد ڪوسو نہ رڳو پنا ڪارا ڪري ٿو پر ڪيس نثر جي ڪوڙ ساترين صنفن جو هنر بہ اچي ٿو. هن هر نئين آفت، ظلم، بربريت توڙي قتل عام تي روزانو جي بنياد تي جيڪو لکڻ جو ڪم ڪيو، اُهو ”سڙيا متي سچ“ جي صورت ۾ پڙهندڙن جي آڏو آهي.

سرمد ڪوسي جا هي ليک موقعن جي آڏار سگهارو آواز آهن، اهڙو آواز جيڪو انصاف جي اپيل نہ ڪري ٿو پر ڊرتي ڏٽين کي اتساهہ ۽ اڳتي وڌي پنهنجو حق حاصل ڪرڻ جوجذبو بہ ڏين ٿا. اهڙو

ذميدار ليکڪ جيڪڏهن نوجوان ٿهيءَ مان آهي ته سنڌي ادب جو ڀاڱ چئبو.

”سڙيا مٿي سچ“ ننڍن وڏن ستاويهن ليکن جو مجموعو آهي، جنهن ۾ سماج جي مڙني موجوده مسئلن نوڪريءَ جي ناليءِ ۾ نوجوانن سان ٿيندڙ مذاق کان ويندي تعليمي ادارن ۾ انتظامي نااهلي، آدمشماري، وڏن جي نسل ڪشي، سنڌي ٽي وي چينل ۽ ٻوليءَ جو بگاڙ، پوپن ۽ عطائي ڊاڪٽرن جو آزار، ڪتاب نه پڙهڻ جا مختلف بهانا، ادبي ميلا ۽ مچ ڪچهريُون ۽ ڪورونا وبا اهم موضوع آهن.

مرڪ پبليڪيشن ڪراچيءَ طرفان سرمد ڪوسي جو هي قلمي پورهيو تاريخ ۾ محفوظ ته ڪيون ٿا پر پڙهندڙن جي هٿن تائين پهچندي خوشي پڻ محسوس ڪري رهيا آهيون. اميد ته خلوص واري موٽ ملندي.

مرتضيٰ لغاري

0300518249

مُهاڳ

ٻَرِي ٻَرِي ٿو ڪيان اُجالو

’مضمُون‘، ڪنهن بہ ٻوليءَ جي نثر جِي بنيادي صنف آهي، جيڪا پنهنجي تحرير جي طرز ۾ نظر اچڻ جي لحاظ کان جيتري سؤلي آهي، اوتري ئي لکڻ ۾ ڏُکي آهي. ’انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا‘ ۾ درج مضمُون جي ڪليدي وصف مُوجب: ”مضمون، نثري ادب جي شخصي يا داخلي اهم شاخ يا صنف آهي، جنهن ۾ ليکڪ پنهنجن ويچارن ۽ جذبن کي اظهار ڏئي ٿو. منگهارام ملڪاڻيءَ لکيو آهي تہ: ’ناول ۽ ناٽڪ زندگيءَ جو آئينو آهن، تہ شعر ۽ مضمون، شاعر يا ليکڪ جي شخصيت جو آئينو آهن.‘ مضمُون کي عربيءَ ۾ ’مقالہ‘، پارسيءَ ۾ ’مقالہ‘ ۽ انگريزيءَ ۾ ’اَيسَي‘، چئبو آهي. اهو انگريزي لفظ، فرينچ لفظ ’اِسائي‘ مان ورتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: ’ڪوشش يا سعيو‘.“

انساني تاريخ ۾ مضمون نويسي ڪيتري پراڻي آهي. اهو سوال بہ اوترو ئي ڏکيو آهي، جيترو اِهو سوال تہ دنيا ۾ ٻولين جا لکتي اظهارَ ڪيترا پراڻا آهن. دنيا جو پهريون لکتي اظهار يقيناً ڪا سادي عبارت ئي هوندو، پر اهو اظهار نثر ۾ هو؟ يا نظم ۾؟ ۽ ٻنهي مان جنهن ۾ بہ هو، تہ ان جي صُورت ڇا هئي؟ ان جو ويس ڪهڙو هو؟ يا ان کي موجُوده صنفن جي لحاظ سان ڪهڙيءَ صنف جي ابتدائي شڪل سمجهي سگهجي ٿو. اهي اهڙا سوال آهن، جيڪي آهن تہ ڏاڍا دلچسپ، پر انهن جا جواب اٽلي ۽ اجاتلَ! اها ڳالهہ بہ عام / سادي عقل (ڪامن سينس) هٿان تسليم ٿيڻ جوڳي

آهي، تہ دنيا ۾ مضمون نويسيءَ جو پهريون تجربو، ڪنهن قديم زبان ۾ ئي ٿيو هوندو ۽ ممڪنہ طور تي اها ٻولي، دنيا جي چئن يا پنجن پراڻين تهذيبن منجهان ئي ڪنهن تهذيب جي ٻولي هوندي. پر جيستائين قلمبند ٿيل تاريخ جي ڏسَ جو تعلق آهي، تہ جديد زبانن منجهان، انگريزي ادب ۾ 'بِيڪن جا مضمُونَ'، جيڪي 1579ع ۾ ڪتابي صورت ۾ (مونتائگن جي مرتيي ڪان فقط پنج سال پوءِ) شايع ٿيا، جنهن ۾ سندس پهريان 10 مضمون بہ شامل هئا، اهو 1612ع ۽ 1625ع ۾ پڌرو ٿيل انگريزيءَ جو پهريون نثري ڪارنامو هو، جنهن کي "مضمُون" طور مڃيو وڃي ٿو. 'بين جانسن'، 1609ع ۾ پهريون پيرو ان قسم جي نثري تحرير لاءِ "مضمون" جو اصطلاح ۽ ان جي تخليقڪار لاءِ "مضمُون نگار" جو لفظ استعمال ڪيو هو.

انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا مُوجب ئي "فرانس جو اديب 'مانٽين' مضمُون جِي صنف جو بانيڪار چيو وڃي ٿو، جنهن پنهنجي پيرسنيءَ ۾، 1571ع ڌاري دنيا ڪان پاسيرو ٿي، پنهنجي پوريءَ عمر جي مشاهدن جي آڌار تي مختلف موضوع ڪٽي، اُنهن تي ننڍڙا ننڍڙا شخصي (سَبجيڪٽِو) مضمون لکيا. 'مانٽين' پنهنجي ان قسم جي ڪوشش کي 'ايسائِي' جو نالو ڏنو، جيتوڻيڪ انهيءَ لکت ۾ ڪو فلسفيانہ بحث نہ هو، پوءِ بہ سندس اندازِ بيان ۾ هڪڙي بي ساختگي موجود هئي. فرانس مان اها صنف انگريزي ادب ۾ آئي، جتي ان صنف جو پهريون ليکڪ، 'لارڊ فرانسز بيڪن' سڏجي ٿو، جنهن جي مضمُونن جي ڪتاب 'بيڪنس ايسيز' جو سنڌي ٻوليءَ ۾ مرزا قليچ بيگَ، 'مقالات الحڪمت' جي نالي سان ترجمو ڪيو، جيڪو سنڌي ٻوليءَ ۾ مضمونن جي پهريَن (ابتدائي) ڪتابن مان چئي سگهجي ٿو."

سنڌي ٻوليءَ توڙي ادب ۾ مضمون نويسي، انگريزن معرفت آئي. سنڌي ادب جي تاريخ سهيڙيندڙن، سنڌي مضمون کي ٽن دؤرن ۾ ورهايو آهي. ان ڏس ۾ پهريون دؤر 1861ع کان 1900ع تائين، ٻيو دؤر 1900ع کان 1947ع تائين ۽ ٽيون دؤر ورهاڱي کان اڄ تائين جو ليکيو وڃي ٿو. يعني ايئن چئي سگهجي ٿو تہ 'مضمون'، گهڻين ٻولين وانگر سنڌيءَ ۾ بہ گهڻي پراڻي صنف ڪانهي ۽ ان جي شروعات سنڌيءَ ۾ بہ لڳ ڀڳ ان ئي دؤر ۾ ٿِي، جنهن زماني ۾ سنڌيءَ کان عمر ۾ گهڻي ننڍي زبان، اردوءَ ۾ نثر لکجڻ جو آغاز ٿيو. هوڏانهن اردُوءَ جو پهريون نثرنويس ۽ مضمُون نگار، سر سيّد احمد خان، 1857ع ۾ علي ڳڙهہ ۾ 'انسٽيٽيُوٽ گزيٽ' ۽ 'تهذيب الاخلاق' رسالن ۾ اردوءَ ۾ پنهنجا ۽ بعد ۾ ٻين جا مضمون ڇاپي، اردوءَ ۾ مضمون نويسيءَ جا بنياد وجهي رهيو هو، تہ هيڏانهن اسان وٽ سنڌي مضمون نويسيءَ جي ابتدا جا پيرا، ان کان لڳ ڀڳ 4 سال بعد 1861ع ۾ سنڌي صحافت جي شروعات کان سُتت پوءِ ملن ٿا. سنڌيءَ جي پهرين اخبار، مرزا محمّد صادق 1861ع ۾ جاري ڪئي. جنهن ڪانپوءِ ڪجهہ وقت اندر ٻيون اخبارون بہ جاري ٿيون، جن ۾ سنڌي مضمون ڇپجڻ لڳا. ان مُنڍ واري دؤر ۾ "سرسوتي مخزن" ۽ "جوت" جا مضمون "هيري جون ڪهاڻيُون" ۽ "گُل ڦُل" جي نالي سان شايع ٿيا. شمس العلماء مرزا قليچ بيگ هن دؤرَ جو نمايان مضمون نويس ۽ مترجم ٿي اُڀريو. هن دؤر ۾ تحرير ٿيندڙ مضمونَ گهڻو ڪري سماجي، اخلاقي، تعليمي ۽ سير سيّاحت جي موضوعن تي مشتمل هئا. سنڌي مضمون جي ٻي دؤر ۾ (يعني 1900ع کان 1947ع تائين) پهرين دؤر کان وڌيڪ ڪم ٿيو ۽ وڌيڪ نثر نويسن ان صنف ۾ لکيو. ويهين صديءَ جي شروعات تائين

سنڌيءَ ۾ ڳڻڻ جوڳي انگ ۾ رسالا ۽ اخبارون جاري ٿي چڪا هئا، جن جي نتيجي ۾ سنڌي مضمون نويسيءَ ڪافي ترقي ڪئي ۽ هر نوع جا سنجيده، فلسفياڻا توڙي طنز ۽ مزاح تي ٻڌل مضمون لکيا ويا. هن دؤر جي مضمون نگارن ۾ شمس الدين ”بُلبل“، جيٺمل پرسرام، محمّد هاشم ”مخلص“، مولانا دين محمد وفائي، منگهارام ملڪاڻي، ميران محمّد شاهه اوّل، حڪيم فتح محمّد سيوهاڻي، شمس العلماء علامہ ڊاڪٽر عمر بن محمّد دائُودپوٽو، محمّد اسماعيل عرساڻي ۽ ٻيا شامل آهن. هن دؤر ۾ ”چٽنگون“ (مصنف: تيرٿ سَنت)، ”ادبي غُنچو“ (مصنف: نارائڻ داس ڀمڀاڻي ۽ پروفيسر رام پنجواڻي)، ”ادبي آئينو“ (ليکڪ: ليکراج عزيز)، ”ڳوناٺي ڇَهر“ ۽ ”انار دانا“ (مصنف: نارائڻ داس ملڪاڻي)، ”سدا گلاب“ (ليکڪ: لال چند امر ڏنو مل)، ”درسِ عمل“ (ليکڪ: عثمان علي انصاري) جهڙا مضمونن جا مشهور مجموعا شايع ٿيا.

سنڌي نثر ۽ خاص طور مضمون جي ٽين دؤرَ (ورهاڱي کان اڄ تائين) تي نظر وجهبي، تہ نندي ڪنڊ جَي ورهاڱي سان هن خطي تي پوندڙ منفي سماجي اثرن سان گڏ، هي ورهاڱو سنڌي ادب تي پڻ تمام گهڻو اثرانداز ٿيو. ورهاڱي سبب ڪجھ ناميارن سنڌي اديبن توڙي ناشرن ۽ ڇاپي خانن جي مالڪن جي لڏي وڃڻ سبب، سنڌ جي ادبي دنيا ۾ هڪ وڏو خال پيدا ٿيو. جنهنڪري سنڌي ادب جي ٻين صنفن سان گڏوگڏ مضمون نويسيءَ جي صنف کي بہ نقصان رسيو. اهڙيءَ صُورتحال ۾ بعد ۾ ”نئين زندگي“ ۽ ”مهراڻ“ جهڙن رسالن ۽ ادبي مخزنن، سنڌي مضمون نگاريءَ جي بقا ۽ واڌاري ۾ پنهنجو مثبت ڪردار ادا ڪيو. تنهن ڪانپوءِ ٻين رسالن ۽ اخبارن پڻ سنڌي مضمون شايع ڪري، سنڌي مضمون نويسيءَ کي هٿي ڏني. سنڌي

مضمون جي هن ٽين دؤر جي شروعات، محمّد اسماعيل عرساڻيءَ، ڪريم ڏني راڄپر، چيتن ماڙيوالا ۽ عطا حسين موسويءَ جهڙن سرموڙ مضمون نگارن جي قلمي پورهئي سان ٿي. جنهن ڪانپوءِ ميران محمّد شاهه ٻئي، پير علي محمّد راشديءَ، علامہ آءِ آءِ قاضيءَ ۽ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پڻ ڪيترائي تاريخي مضمون لکيا. انهن ٽنهي دؤرن ۾ قلمي پورهيو ڪندڙ مضمون نويسن جي فهرست تمام طويل آهي، جن سڀني جا نالا هڪ ليک ۾ شامل ڪرڻ ممڪن ناهن.

اردوءَ جي بعد وارن نشانبر مضمون نويسن ۾ نواب وقارالمُلڪ، مولانا الطاف حسين حالي، چراغ علي، ماسٽر رام چند، محمّد حسين آزاد، مير ناصر علي، مُحسن المُلڪ، مولوي ذڪاءُ الله، مولانا عنايت رسول چڙيا ڪوٽي، علامہ شبلي نعمانيءَ وغيره جا نالا اچي وڃن ٿا، جن اردوءَ ۾ مضمون توڙي انشائيہ (مضمُون سان ملندڙ جُلندڙ صنف) لکي پاڻ ملهايو.

ماضيءَ جي ڳُڙڪيءَ جو طاق ٻيڪڙي، حال تي نظر وجهئون تہ، اسان جي ڪوڙ سارن المين منجهان هڪ الميو اهو بہ آهي، تہ اخبارن توڙي رسالن لاءِ نثر لکندڙ دوستن جي اڪثريت کي مضمون، ڪالم، آرٽيڪل، فيچر اسٽوري، ڪَوَر اسٽوري، لِيڊ اسٽوري وغيره ۾ فرق ئي معلوم ڪونهي. مون ورهن جا ورهہ اخباري دنيا سان وابستہ ڪوڙ سارن دوستن کي ”مضمون“ کي ”ڪالم“ ۽ ”فيچر“ کي ”مضمون“ چوندي ٻُڌو آهي. وڌيڪ افسوس جي ڳالهہ تہ اها بہ آهي تہ ڪوڙ سارن ايڊيٽوريل صفحن ۽ رسالن جي ايڊيٽرن کي بہ ان تخصيص جي خبر ڪانهي! ان جو وڏو سبب اهو

ٻه آهي، ته نه اهي سيکارڻ وارا رهيا آهن ۽ نه ئي ان چاهه سان سِکڻ وارا...

اردوءَ جو سينيئر ڪالم نويس، حسن نثار چوندو آهي ته: ”جهيڙو، ڏُڏُ ۽ ڪالم، جيترو وٽي، ڏگهو ڪري سگهجي ٿو. جهيڙي ۾ نبيري جي ڳالهه ئي نه ڪريو، لسيءَ ۾ پاڻي وجهندا وڃو ۽ ڪالم ۾ هڪ جملي واريءَ ڳالهه کي 5 جملن ۾ طُول ڏئي لکندا وڃو، ته ٿئي جيترو چاهيو، ڇِڪي سگهو ٿا!“ ڪالم توڙي مضمون لکڻ ڪو ’هنر ناهي، بلڪ هڪ ’آرٽ‘ (فن) آهي ۽ هر ڪوئي آرٽسٽ (فنڪار) ڪونهي هوندو. اهو ئي سبب آهي، جو اسان کي روزانو پنهنجي اخبارن جي ادارتي صفحن تي، توڙي ماهوار ۽ پندرنهن وار رسالن جي سِينن تي مضمون ۽ ڪالم ته لاتعداد پڙهڻ لاءِ ملن ٿا، پر انهن مان هر ليکُ، ’فنپاري‘ طور تاريخ جو حصّو ڪونه ٿو بڻجي.

اسان جو دوست ۽ اپرندڙ اديب ۽ استاد، سرمد کوسو، مٿين وصفن ۽ ڪسوٽيءَ مطابق، بجا طور تي ’مضمون نويسيءَ جي آرٽ ڄاڻندڙ‘، سنڌيءَ جو هڪ ذميوار ۽ سيبتو مضمُون نويس آهي، جنهن جي مضمونن جو هي ٻيو مجموعو ”سڙيا مٿي سچّ“ پڙهندڙن جي هٿن ۾ آهي، جنهن ۾ ڇپيل سمُورا مضمون، گذريل چند سالن ۾ مختلف اخبارن توڙي رسالن ۾ پنهنجي پنهنجي وقت جي مناسبت سان اهميت جوڳن مامرن ۽ مسئلن کي موضوع بڻائي لکيل آهن. جيتوڻيڪ اهي سمورا مضمون اخبارن ۽ رسالن لاءِ لکيل آهن، پر اسان مان جن دوستن جي ڪيريئر ۾ صحافت هڪ ڪُل وقتي ڪرت رهي آهي، انهن جي پنهنجن ادارن لاءِ لکيل ڪالمن توڙي مضمونن جي لکڻ جي انداز توڙي ’ٽيمپرامينٽ‘ ۾،

۽ سرمد جهڙي دوست جي مضمون لکڻ واري تخليقي عمل ۾ زمين آسمان جو فرق آهي، ڇاڪاڻ ته ڊيسڪ تي جنهن وٽ پڪڙ ۾ محدود وقت (ڊيڊلائن) اندر مضمون لکي فائيل ڪرڻو هوندو آهي، ان لکڻيءَ ۾ تحمّل توڙي جامعيت جي اٺهوند کي هر حساس (گهري مشاهدي وارو) پڙهندڙ آسانيءَ سان پرُوڙي سگهي ٿو. جنهن جي ابتڙ، سرمد جي مضمونن ۾ مقصديت، اختصار سان گڏ جامعيت، اهم نڪتن کي نروار ڪرڻ واري هنر سان گڏوگڏ هڪ تحمّل ۽ نهراءُ پڻ نظر اچي ٿو، جيڪو سرمد جي شخصيت ۾ به بدرجهءِ اُتم موجود آهي.

به سال اڳ، جڏهن سرمد ڪوسي جو تعليمي مضمونن تي مشتمل، پهريون ڪتاب ”تنين کي تعليم ڏِجي“ شايع ٿيو هو، ته مونکي ان ڳالهه جي خوشي ته ٿي ئي هئي ته سرمد، ’صاحبِ ڪتاب‘ ٿي ويو، پر مونکي ان ڳالهه جي وڌيڪ خوشي ٿي هئي، ته اسان وٽ تعليم جي مسئلن متعلق لکڻ وارا آڱرين تي ڳڻڻ کان به گهٽ آهن ۽ هڪ اهڙو ليکڪ، جنهن جو پاڻ تعليم جي شعبي سان سنئون سڌو تعلق آهي، جيڪو ان شعبي جي مسئلن کي ’اندر وينل‘ جي نگاهه سان ڏسِي ۽ پَسِي سگهي ٿو، ان کان بهتر انهن مسئلن تي ٻيو ڪير لکي سگهي ٿو! مون ان خواهش توڙي اميد جو اظهار، سرمد جي اُن پهرين ڪتاب تي اردوءَ ۾ تبصرو لکندي به ڪيو هو، ته هُو اسان جهڙي پنتي پيل مُلڪ جي گهٽ ۾ گهٽ ترجيح واري شعبي، تعليم جي حوالي سان لکندو رهندو ۽ ان جي مسئلن کي اُجاڳر ڪندو رهندو. سرمد جي پنهنجي تعليمي نظام جي ان حد تائين فڪرمنديءَ کي ڏسندي ڪيس فقط ”استاد“ چوڻ ڪافي ناهي، بلڪ هُو يقيناً هڪ ذميوار ۽ فرض شناس ”تعليمدان“ آهي، جنهن

ڪي نہ فقط هن تعليمي نظام ڪي سُڌارڻ جو اونو ۽ اُلڪو آهي، بلڪ ان جي سُڌارَ ۽ سنوارَ لاءِ وٽس نِت نوان حل بہ آهن.

اها حقيقت آهي تہ اسان جي يونيورسٽين مان هر سال ”فائين آرٽس“ جِي ڊگري وٺندڙ سڀ شاگرد، چترڪار يا مصوّر ناهن بڻجي سگهندا. هر سال مختلف ٻولين جي ادب ۾ ماسٽرس ڪندڙ سڀ شاگرد، اديب ناهن ٿي سگهندا، هر سال صحافت توڙي ميڊيا سائنس ۾ ڊگريون وٺندڙ هزارين نوجوانَ، عملي ميدان ۾ صحافي يا ’اينڪر‘ ناهن بڻجي سگهندا ۽ هر سال اليڪٽريڪل، اليڪٽرانڪ يا مڪينيڪل انجنيئرنگ جي ڊگري حاصل ڪندڙ شاگردَ، سائنسدان ناهن بڻبا، انڪري ضروري ناهي تہ هر استاد يا ايجوڪيشن جي ڊگري حاصل ڪندڙ ’بي. ايڊ‘ ۽ ’ايم. ايڊ‘ ڪندڙ هر فرد، هڪ ”تعليمدان“ بہ هجي ۽ هھڙي دؤر ۾، جتي ڪوئي لکين روپين جي نوٽن جُون دستيُون، سياسي منڊيءَ ۾ ڪٽي پنهنجي لاءِ سرڪاري بيلداري ’خريد ڪرڻ‘ وڃي ۽ ڪيس انهن ڏوڪڙن عيوض ماستريءَ جو آرڊر پڪڙايو وڃي، تہ اهڙي دؤر ۾ اوهان ڪيترا تعليمدان پنهنجي آسپاس ڳولي سگهو ٿا؟ ان اُوندهہ انڌوڪار ۾ سرمد ڪوسي جهڙو فرض شناس، حساس، پنهنجن شاگردن سان پنهنجي گهر ڀاتين وانگر پيار ڪندڙ، سندن مستقبل جي باري ۾ فڪرمند استاد، جنهن جِي پنهنجَي ڪاتي جي اوٽاين توڙي تعليمي نظام تي گهري نظر هجي ۽ هُو انهن منجهہ سؤلن قدمن تي مشتمل سڌارن جو نہ فقط تمنائي هجي، بلڪ پنهنجي وسَ آهر، انهن لاءِ ڪوشش ۾ بہ هجي، ان ڪي تہ مان پوري ذميواريءَ سان هڪ ”فرض شناس تعليمدان“ سمجهندس، جنهن ڪي هر وقت پنهنجي قوم جي مستقبل جو اونو لڳل آهي.

مونکي سرمد جي هن ٻئي ڪتاب جي سندس پهرين ڪتاب کان وڌيڪ خوشي آهي. ان جو سبب اهو آهي، ته هن ڪتاب ۾ شامل مضمونن جي موضوعن ۾ اسان جا اُهي سماجي ۽ معاشرتي موضوع شامل آهن، جيڪي هن دؤر جا ٻرندڙ سياسي، سماجي، معاشي ۽ معاشرتي مسئلا آهن، جن جو تعلق سنئون سڌو عام ماڻهوءَ سان آهي. اِهي اُهي موضوع ۽ مسئلا آهن، جن تي لڳ ڀڳ هر حساس ۽ هن معاشري لاءِ فڪرمند ماڻهو، نه رڳو سوچي ٿو، بلڪ پنهنجي وس آهر لوچي به ٿو. بقول شيخ اياز جي ته ”سوچَ، لوچَ بنان ايئن اجائي آهي، جيئن لوچَ، سوچَ بنان...“

هن ڪتاب ۾ شامل موضوعن منجهان به ڪجهه موضوع سنوان سڌا تعليم سان وابسته آهن، جڏهن ته ڪجهه ۾ اڻ سڌيءَ طرح تعليم جو ذڪر آهي، يا انهن مسئلن جي اسان جي تعليمي نظام ۽ زيرِ تعليم شاگردن تي پوندڙ اثرن جو ذڪر آهي. هن ڪتابن ۾ ننڍا وڏا، 27 موضوع شامل آهن ۽ سڀ جا سڀ هن وقت جا ٻَرندڙ موضوع آهن، جن ۾ ”پاڻيءَ جي کوٽ ۽ زراعت جي تباهي“، ”پَسيو بازارون، هينئڙو مُون لوڻ ٿئي! “، ”نوڪريءَ جي نالي ۾ نؤجوانن سان ٿيندڙ مذاق“، ”تعليم ۾ ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال“، ”سماجي لاتعلقي“، ”لولي پاپ ۽ اهم اشُوز“، ”سياسي مانداڻ جو انت ڪٿي ٿيندو؟“، ”وڌندڙ آدمشماري ـ ملڪ لاءِ هڪ وڏو چيلينج“، ”سنڌ ۾ وسڪارو ـ رحمت؟ يا زحمتَ؟“، ”نؤجوان نسل کي تباهيءَ کان بچايو! “، ”گلوبل وارمنگ ۽ سنڌ“، ”ٻيلن جي تباهي، ماحول لاءِ خطرناڪ آهي“، ”بدين ۽ ٺٽي ضلعي ۾ ”چار“ جي وڻ جي نسل ڪُشي“، ”سنڌي ٽي وي چينل ۽ ٻوليءَ جو بگاڙ“، ”يوپن ۽ عطائي ڊاڪٽرن جو آزار“، ”سياسي واعدا ۽ معصُوم عوام“، ”ٻه ننڍڙيون

تصويرون ـ ۽ وڏا دَرد“، ”فيس بڪ تي تڏو وڇائڻ“، ”ديس جي تباهيءَ جا ڪارڻ“، ”ٻار، وڏن ڪان ئي سِکن ٿا“، ”ڪتاب نہ پڙهڻ جا مختلف بهانا“، ”۽ اڪر:ٻہ اڪر پڙهيل ماڻهن ۾ اڄوڪي تعليمي معيار بابت“، ”ادبي ميلا ۽ مڇ ڪچهريُون“، ”ڪورونا ۾ اسان جو تعليمي نظام“، ”اوهان عام ماڻهوءَ ڪي پنهنجو سمجهيو ئي ڪڏهن آهي!؟“، ”وبا ۾ وري کُلندڙ تعليمي ادارا“۽ ”ڳوناٽا ٻارَ ۾ آن لائين پڙهائي“ جهڙا اهم موضوع شامل آهن. ڪوبہ پڙهندڙ، هنن مضمُونن ڪي پڙهڻ ڪان اڳ ئي فقط ان جي عنوانن مان اهو اندازو لڳائي سگهي ٿو، تہ سرمد هن دؤر جي ڪهڙن ڪهڙن اهم موضوعن ڪي ڇُهيو آهي، جن تي نہ رڳو لکيو ۽ ڳالهايو گهٽ ٿو وڃي، بلڪ انهن بابت مجموعي طور تي سياستدانن ڪان وٺي سِول سُوسائٽيءَ تائين ڳٽتي ۽ نالي ماتر ڏسڻ لاءِ ملي ٿي. جيڪا اخبار کوليو، جيڪو بہ ٽي وي نيُوز چينل ڏسو، ان ۾ 95 سيڪڙو ڪان وڌيڪ فضول بحث فقط سياست.... سياست... ۽ سياست تي ئي ٻُڌڻ لاءِ ملندو. سياست ۾ بہ عالمي سطح تي ڇا پيو وهي واپري، ان ڪان آگاهہ رکڻ اسان جي ميڊيا پنهنجو فرض سمجهي ئي نٿي! بلڪ پاڪستاني سياست جي ماٿيءَ ۾ روز جيڪا ساڳئي نوعيت جي مانڌاڻي پئي ٿري، ۽ ان مهيءَ جي گردش جي ڪري، جيڪي اُگرا آواز نڪرن پيا، اُهي ئي پڙهندڙن توڙي ڏسندڙن تائين پهچائي اخبارن توڙي ايئرٽائيم جو پيٽ پريو پيو وڃي، جڏهن تہ گلوبل وارمنگ، ماحولياتي گدلاڻ، بي شعوريءَ جي واڌ، تعليم جي تباهيءَ، بنا ڪنهن تناسب جي وڌندڙ آدمشماريءَ، فوري طبي امداد، روڊ سيفٽيءَ، صحت جي مسئلن توڙي ٻين سماجي مامرن تي نہ ڪي خاص ڳڻائن جوڳا پروگرام ٿا نشر ٿين، نہ ئي اخبارن رسالن ۾ انهن موضوعن تي تواتر سان

لکيو ٿو وڃي. ڪڏهن ڪڏهن تہ ايئن ڀاسندو آهي تہ هن معاشري جو ڦهريون ۽ آخري موضوع اسان جِي منافقت تي ٻڌل سياست ئي رهجي وئي آهي، اهڙيءَ صُورتحال ۾ سرمد ڪوسي جو دردمند قلم، اهڙن حساس ۽ وقت جي اهم ترين موضوعن تي جُنبش ۾ اچي، نہ فقط پنهنجو فرض ٿو نڀاهي، بلڪ ٻين ليکڪن کي تقليد جي دعوت بہ ڏئي پيو. هن ڪتاب ۾ شامل مٿي ذڪر ڪيل مضمونن منجهان 5 جو تعلق سنئون سڌو نوجوانن سان آهي، 4 مضمون ڪورونا جي صورتحال تي لکيل آهن، جن منجهان 3 سنوان سڌا ڪورونا جي لاڪڊائون سبب پيدا ٿيل تعليمي حرج کي مُنهن ڏيڻ لاءِ تعليم جي حوالي سان انهن صلاحن تي ٻڌل آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان گهٽ وقت ۾ گُلنڊڙ تعليمي ادارن ۾ وڌ ۾ وڌ ان موڪل واري حرج کي پورو ڪري سگهجي ٿو. ڪتاب ۾ شامل مضمونن مان 4 مضمون گلوبل وارمنگ سبب ٻيلن توڙي زراعت تي پوندڙ اثرن ۽ ان سبب ٿيندڙ بي وقت ۽ جهجهين بارشن جي حوالي سان آهن، هڪ مضمون آدمشماريءَ جي ٻرندڙ مسئلي، ہ مضمون ڪتاب دوستيءَ، ہ مضمون سوشل ميڊيا توڙي روايتي ميڊيا جي غلط ٽرينڊس ۽ ان تي ٿيندڙ ٻوليءَ جي بگاڙ تي ڳڻتيءَ بابت آهن، جڏهن تہ باقي مضمون ہ مختلف اهم موضوعن تي لکيل، فڪر جي دعوت ڏيندڙ ليکَ آهن. سرمد جي انهن مڙني موضُوعن ۾ هڪ عنصر اوهان کي مُستقل ۽ ڀرپُور نظر ايندو، اهو عنصر آهي ”احساس“... هڪ ذميوار شهريءَ جي حيثيت سان قوم جي وسيلن جو احساس... ۽ عام ماڻهوءَ کي نہ ملندڙ حقن تي افسوس ۽ ڳڻتيءَ جو احساس... سماج سان پيار ڪندڙ جي حيثيت ۾ سماجي قدرن جي وڃائجڻ جو احساس ۽ ان بابت ڳڻتي... سِول سُوسائٽيءَ جي

هڪ ميمبر هجڻ جي ناتي اسان ۾ سرايت ڪري ويندڙ معاشرتي بيمارين جي مُوذي هجڻ ۽ انهن جي نتيجي ۾ اسان جي مجموعي ڪردار جي پَستيءَ جو احساس... ثقافت ۽ ٻوليءَ جي پريمي هجڻ جي حيثيت ۾ ثقافتي قدرن جِي لتاڙ ۽ ٻوليءَ جي بگاڙ جو احساس... سماجي اخلاقيات جي پرچارڪ جي حيثيت ۾ اسان جي مجموعي اخلاقي پستيءَ جو احساس... هڪ تعليمدان جي حيثيت ۾ اسانجي تعليمي نظام جي تباهيءَ جو احساس... ۽ ٻيا ان جهڙا نہ ڄاڻ ڪيڏا املھ احساسَ...

سرمد رڳو مسئلن جو ماتم ڪري وينو هَٿَ نٿو مَلي، بلڪ انهن مسئلن جا ممڪنہ حل بہ ڏَسي ٿو. هڪ تہ مسئلن جي نشاندهي ڪندي هو ايڏي سؤلي نموني، نُڪتن جي صُورت ۾ 1، 2، 3 ڪري هر مسئلي کي اُجاڳر ڪري ٿو، جو پڙهندڙ جي شعُوري سطح کهڙي بہ هجي، ان لاءِ ان مسئلي کي سمجهڻ مشڪل نٿو رهي. وري ان مسئلي جي حل لاءِ بہ هُو پوائنٽس جي صُورت ۾ حلَ پيش ڪري ٿو، تہ فلاڻي مسئلي جو حل نمبر 1 هِي، نمبر 2 هي، نمبر 3 هي ۽ نمبر 4 هي ٿي سگهي ٿو. ان طرزِ تحرير سان، سندس هر تحريرنہ رڳو سمجهڻ ۾ سَنهنجي ٿي پوي ٿي، بلڪ سندس هر تحرير انهن مسئلن تي حڪومتي قانون سازيءَ ۾ بہ مدد ڏئي سگهي ٿي. ان عمل سان سرمد ڄڻ تہ پنهنجي نڪتہ نگاهہ جي اظهار سان وسَ وارن ۽ پاليسي سازن کي مفت صلاحُون ڏنيون آهن، تہ فلاڻي مسئلي جي حوالي سان فلاڻا فلاڻا زاويا بہ ٿي سگهن ٿا (جن تي ٿي سگهي ٿو اوهان نہ سوچيو هجي!) ۽ ان جا حلَ هِي، هِي ۽ هِي بہ ٿي سگهن ٿا (جن طرف شايد اوهان جو ڌيان نہ ويو هجي!) مثال طور: ان جو هڪ سادو مثال مان اوهان جي خدمت ۾

پيش ڪريان ته ڪورونا جي وبا جي ڦهلاءَ کان وٺي، ان جي زور پڪڙڻ، پهرين ٻين ۽ ٽين لهر دؤران ان موضوع تي مونکي به مختلف ٻولين ۾ مڪاني توڙي بين الاقوامي ليکڪن ۽ صحت جي ماهرن توڙي سوشل سائنسدانن جا لکيل لاتعداد مضمونَ، ريسرچ اسٽڊيز، فيچرَ ۽ آرٽيڪل پڙهڻ لاءِ مليا آهن ۽ مون خود مختلف ٻولين ۾ براهِ راست ان موضوع تي لکيو به آهي ۽ لکان به پيو، پر منهنجو ان بنيادي مسئلي ۽ "مصيبت" طرف نه ڪڏهن ڌيان ويو ۽ نه ڪڏهن ڪنهن مضمون يا اسٽڊيءَ ۾ ان جي نشاندهي پڙهيم، جيڪا سرمد پنهنجي ڪتاب جي مضمُون "ڳوناٽا ٻارَ ۽ آن لائين پڙهائي" ۾ ڪري ٿو، ته: "مان سمجهان ٿو ته اسڪولن جي بند ٿيڻ ۽ لاڪڊائون جي ڪري ۽ ماڻهن جي آمدني گهٽ ٿيڻ يا بيروزگار ٿيڻ جي ڪري، ڪافي ٻار هاڻي واپس اسڪول نه وڃي سگهندا. اُنهن جو تعليمي سفر اِتي ئي ختم ٿيو. ڇو ته انهي دؤران انهن ٻارن مان گهڻا پنهنجي والدين جي مدد خاطر مزدورين ڪي لڳي ويا. هونئن به اسان وٽ ٻارن جو وڏو تعداد اسڪولن کان ٻاهر آهي. جيڪي ٻار وڏين ڪوششن سان اسڪول وڃن ٿا،اهي به هِن وبا ۽ ڏکيءَ موڪل جي ڪري وري نه وڃي سگهندا! اسڪول يا ڪاليج ۾ واپس اچي سندن تعليمي عمل شروع ڪرڻ وڏو سواليه نشان آهي!"

جيڪڏهن ڪورونا جي نڪتهء نظر کان جُڙندڙ تعليمي رٿا ناهيندي، مٿي ذڪر ڪيل نُڪتو خاص طور نظر ۾ رکيو وڃي، ته اسان جي تعليم کاتي پاران ٻهراڙيءَ جي ٻارن لاءِ جوڙيل تعليمي پاليسيءَ جو زاويو ئي مَتجي وڃي! ان ڪانسواءِ به سرمد، هر مسئلي کي ڏسڻ جو الڳ زاويو پيش ڪري ٿو ۽ ان جا اهي ممڪن

حل ڏئي ٿو، جيڪي شايد عام ذهنن ۾ نہ اچي سگهن.تعليم سان واڳيل هڪ فرض شناس ۽ نون خطن تي سوچيندڙ استاد جي حيثيت سان سرمد "تعليم ۾ ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال" جي موضوع سان پنهنجي مضمون ۾ هر سطح جي ٻار لاءِ ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال کي يقيني بڻائڻ جي ضرورت تي زور ڏيندي، سهٽيون صلاحون ڏيندي، هينيان اهم نڪتا بيان ٿو ڪري:

"- اڄ جي ٻار جو ڪلاس روم کان ٻاهر گهڻو وقت ٽيڪنالاجيءَ سان لاڳاپيل شين (گيجيٽس) کي استعمال ڪرڻ ۾ ٿو گذري، انڪري اهو ٻار چاهي ٿو تہ ڪيس سندس نصابي سرگرميون بہ ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان ڪرايون ۽ سمجهايون وڃن.

- اڄ جي دؤر جا استاد بہ ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال ڪن ٿا ۽ سندن اها گهُر هوندي آهي تہ ڪلاس روم ۾ ٽيڪنالاجيءَ سان متعلق آلا موجود هجڻ گهرجي. مثال طور: اڄ جا اڪثر استاد ملٽي ميڊيا ذريعي ليڪچر ڏيڻ ۽ ٻارن کي مختلف مضمون سمجهائڻ کي اوليت ڏين ٿا. جنهن ۾ مختلف موضوعن سان سلهاڙيل تصويرون توڙي ويڊيوز ان موضوع کي سمجهڻ ۾ وڏيڪ مدد ڪن ٿيون. ڏٺو ويو آهي تہ ان سان شاگرد بہ ڪلاس ۾ وڏيڪ دلچسپي وٺن ٿا.

- ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان هر شاگرد کي سندس سمجهڻ جي رفتار موجب سمجهائي سگهجي ٿو. ڇو تہ ڪجھ ٻار تيزيءَ سان سمجهڻ جي صلاحيت رکن ٿا، تہ ڪجھ شاگرد وري سمجهڻ ۾ ٿورو وقت وٺن ٿا. ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان انهن ٻارن کي اهي شيون وري وري ڏيکارڻ ۽ دلچسپ انداز ۾ سمجهائڻ ممڪن آهي."

ڪڏهن هُو ”لالي پاپ ۽ اهم اشُوز“ جي عنوان تحت لکيل مضمون ۾ پاڪستاني ميڊيا پاران ’نان اشُوز‘ کي ’اشُوز‘ بڻائي، هفتن جا هفتا عوام جو اصل مسئلن تان توجهه هٽائي، 2011ع دؤران ڪرڪيٽ ڊپلوميسيءَ جهڙن جُهنجهٽن (ڇمڪٽن) سان عوام جو ڌيان مٿائڻ واري عمل کي ننديندي، ڌرتيءَ جو درد جو اظهاريندي، عوام کي جاڳڻ جو ڏسُ ٿو ڏئي، ته ڪڏهن سندس قلم ”سماجي لاتعلقيءَ“ نالي لکيل ليک ۾ عوام جي اڪثريت پاران اجتماعي مسئلن جا انفرادي حلَ ڳولي، پنهنجيون زندگيون جنت بڻائڻ جي ڪوشش ڪندڙ معاشري جي اهڙن فردن جي بي حسيءَ تي لڙڪ لاڙي ٿو، جيڪي انهن معاشرتي مسئلن جو حل تلاش ڪري سين لاءِ زندگي گلزار بڻائڻ بدران، پنهنجا گهر گلشن بڻائن ٿا ۽ عام ماڻهن جا مسئلا سندن بي حسيءَ سبب جيئن جو تيئن رهن ٿا ۽ سماج نٿو سُڌري.

”بدين ۽ ٺٽي ضلعي ۾ ”ڄار“ جي وڻ جي نسل ڪُشي“ جهڙي اهم موضوع طرف نشاندهي ڪندي سرمد رقم طراز ٿئي ٿو:

” ’ڄار‘ جو وڻ ٻن قسمن جو ٿئي ٿو: هڪ ’مِٺي ڄار‘ ۽ ٻئي ’ڪارِي ڄار‘. مِٺي ڄار ته سنڌ ۾ ٻين به ڪافي علائقن ۾ ملي ٿي، پر ڪارِي ڄار رڳو بدين ۽ ٺٽي ضلعي ۾ عام جام ملي ٿي. اها ڪارِي ڄار وري مختلف ڪمن ۾ استعمال ٿئي ٿي ۽ ان ڪري وڌيڪ ڪارائتي به آهي. هن جي پاڙ ۾ ڪافي ڪيميڪلز ۽ تيزاب ملن ٿا، جيڪي مختلف طبّي مقصدن لاءِ استعمال ٿين ٿا. هن جِي پاڙ مختلف دوائن توڙي ٿُوٿ پيسٽ ناهڻ جي به ڪم اچي ٿي، ته ٻهراڙيءَ جا ماڻهو هن وڻ جي ٽارين کي ڏندڻ طور به استعمال ڪن ٿا. هن وڻ جو ڪاٺ گهرن ناهڻ جي به ڪم اچي ٿو. هي وڻ اُنن

سميت ٻين جانورن جي پسند جو چارو بہ آهي. انهن سمورن سببن جي ڪري هر ڪو هن وڻ کي وڍڻ جي چڪر ۾ هوندو آهي. ڪارِي چار جي پاڙ وڏيڪ قيمتي هُجڻ ڪري، هن کي پاڙ کان وڍيو ويندو آهي، جنهن سان هن وڻ جي نسل ڪُشي ٿي رهي آهي. هن وڻ کي وڏو ٿيڻ ۾ لڳ ڀڳ 20 سال لڳي ويندا آهن، تنهنڪري هاڻي نوان وڻ تہ ماڻهو پوکين ئي نٿا، باقي جيڪي وڻ اڳي موجود آهن، اهي بہ تمام تيزيءَ سان ختم ٿي رهيا آهن. واهن جي کوٽائيءَ دؤران بہ هنن وڻن جو ڪو خيال ناهي رکيو ويندو ۽ واهن جي ڪپن تي موجود ڪارِيءَ چار جي وڻن کي وڍيو ويندو آهي. اڳي چارين جا وڏا ٻيلا ۽ ڍورا هوندا هئا، پر هاڻي اهو وڻ ورلي نظر اچي ٿو!“

”گلوبل وارمنگ ۽ سنڌ“ جي عنوان سان پنهنجي لکيل مضمون ۾ سرمد، نہ فقط عام پڙهندڙن کي ”گلوبل وارمنگ“ جهڙي عالمي آفت بابت آگاهي ٿو ڏئي، بلڪ ان جي مڪاني اثرن بابت ذڪر ڪندي، ان جي نتيجي ۾ سنڌ جي رُوداد بيان ڪندي ٻُڌائي ٿو، تہ: ”سال 1999ع ۾ آيلَ سامونڊي طوفان، بدين ۽ ٺٽي ضلعي کي تباهہ ڪري ڇڏيو. 2001ع ۾ زلزلو آيو. 2003ع ۾ ’ايل بي او ڊي‘ (سِمَ نالي) ماڻهن کي ٻوڙي ماريو. 2006ع ۽ 2007ع ۾ تباهہ ڪُن برسات، حيدرآباد شهر کي ٻوڙيو. 2007ع ۾ ڪراچيءَ ۾ تيز هوائن لڳڻ سبب ڪافي بلبورڊ (وڏا سائن بورڊ) ڪِرڻ ڪري ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا. ساڳئي ئي سال بلوچستان ۾ بہ ٻوڏ آئي. جنهن جي پاڻيءَ سنڌ ۾ دادوءَ، قنبر، خيرپور ناٿن شاهہ، شهدادڪوٽ ۽ ٻين پسگردائيءَ جي شهرن تُوڙي ڳوٺن کي نقصان پهچايو. پر پوءِ بہ اسان الائي ڪڏهن سبق حاصل ڪنداسين!“

”وڌندڙ آبادي ـ ملڪ لاءِ هو وڏو چيلينج“ جي موضوع تي لکندي، سرمد، عالمي آباديءَ کي پاڪستان جي آباديءَ سان ڀيٽيندي، اسان جي آبادي وڌڻ جي سببن ۾، پنهنجي دانست مُوجب تعليم جي گهٽتائيءَ، گرم موسم، ننڍيءَ عمر ۾ ڪرايل شاديُن، وندر ۽ تفريح جي گهٽتائيءَ، علاج ۾ بهتريءَ، وبائن ۽ آفتن تي ضابطي، گهڻين شادين ڪرڻ جي رجحان، پُٽ پيدا ڪرڻ جي خواهش، جاگيرداراڻي نظام، ٻارن ۾ موٽ جي شرح جي گهٽجڻ، ٻهراڙين ۾ وڌيڪ ٻار پيدا ڪرڻ جي سوچَ، سياسي سهارَي ۽ خانداني منصوبہ بنديءَ تي عمل نہ ڪرڻ جهڙن 13 موضوعن کي ڳٽي ٿو. جڏهن تہ ان جي نقصانن طور: وسِيلن جي زيانَ، بيروزگاريءَ، ماحولياتي بگاڙ، جهالت، حادثن، نفسياتي مونجهارن جهڙن 6 موضوعن کي’لائين اَپ‘ ڪري، اُن جي حل لاءِ هيٺيان ۽ ڪجهہ ٻيا نُڪتا تجويز ڪري ٿو:

”1 ـ اسان آباديءَ جي مقدار کي گهٽائي، معيار کي وڌائڻ طرف سنجيدگيءَ سان ڌيان ڏيون.

2 ـ تعليم، آگاهيءَ ۽ شعور جي ڦهلاءَ طرف توجهّ ڏيون.

3 ـ اسان ايمانداريءَ سان پنهنجن ادارن جي سنڀال ڪريون.

4 ـ آبادي گهٽائڻ جو ڪم رڳو خانداني منصوبا بنديءَ واري کاتي (پاپوليشن ويلفيئر ڊپارٽمينٽ) تي نہ ڇڏيون، بلڪ پاڻ بہ ان طرف سچائيءَ سان ڌيان ڏيون ۽ مثبت ڪوششون ونون.“

مان هن مهاڳ ۾ ”ڪجهہ ٻڌائي بہ ڪجهہ نہ ٻُڌائڻ“ ۽ ”ڪجهہ نہ ٻڌائي بہ ڪجهہ ٻڌائڻ“ واري تحريري حِڪمت اختيار ڪندي، پڙهندڙن لاءِ هن سمُوري ڪتاب کي پڙهڻ جي تشنگي ڇڏڻ چاهيان ٿو، تہ جيئن هي مُهاڳ هن ڪتاب جي فقط اهم عڪسن جو آئينو

ئي رهي ۽ ”سَڙيا متي سچَّ“ جا باقي رنگ پَسڻ لاءِ پڙهندڙ پاڻ هي سڀ جا سڀ 27 مضمُون پڙهي، انهن دردن جو اونو بہ ڪري تہ انهن جو درمان ٻڌڻ جو سعيو بہ!

هن ڪتاب جي نالي مان ئي ظاهر آهي، تہ سرمد اهي سڀ سچّ قلمبند ڪندي، اُنهن سماجي مسئلن تي فڪرمند ٿيندَي، اُن تڪليف مان پاڻ بہ گذريو آهي ۽ پاڻ ساڙَي، پنهنجي قلم کي مشعل ڪري، سُهائو ڪيو اٿائين، تہ منَ! هيءَ معاشرتي اُوندهہ ”واڪا ڪرڻ وس مُون، ٻُڌڻ ڪم ٻروچ جو...“ جي مصداق، ٽرِي پئي! ۽ ڇهني ڏِسائن ۾ ڏاهپ، شعُور، دردمنديءَ، قومي اصلاح ۽ پنهنجين غلطين کي درست ڪرڻ جا اُجالا اُيري پون ۽ هر اک ۾ اصلاح جي چمڪَ جاڳي پوي.

سرمدَ ڪوسي، استاد بخاريءَ جي هنن سٽن وانگر، جلِي جلِي اُجالو ڪيو آهي. اچو تہ سندس فڪر ۽ فڪرمنديءَ جِي لاٽ مان لاٽ ٻاري، هن ٻاٽ کي ٽارڻ ۾ ساٿس پنهنجو پنهنجو ڀاڱو ڳنڍيُون:

ٻَري ٻَرِي ٿو ڪيان اُجالو
لُڇي لُڇِي ٿو لڪان جمالو
ڪِلي پُڇين ٿو؟ تہ ڪيئن هلان ٿو؟
جيئين هلي ٿو جهان!
سَنو گهٽو ٿم زيان...

ياسر قاضي

موهن جي دڙي جو شهر . ڪراچي
مقصود گل جي مهيني (اپريل) جي ڇهين پرهہ
اڱارو، 6 اپريل 2021ع
27 چيٽُ 2078 بڪرمي / سنبت

منهنجو موٽيو پُٽ

مُونکي چار پٽ آهن ۽ انهن ۾ سرمد منهنجو موٽيو پُٽ آهي. مُون سرمد جي تاريخي شخصيت کان متاثر ٿي، اڳيان پنيان ڪجهه ڳنڍڻ بنا سندس مختصر نالو صرف "سرمد" رکيو. سرمد، سياڻ ۾ هڪ فضليت ڀريو انسان آهي. هن کي اسان سڀئي گهر ڀاتي پيار مان "جاني" چوندا آهيون ۽ هُو آهي به اسانجو جاني! هن سڀاجهي انسان، پاڻ لاءِ چوندبيو به پڙهائڻ وارو پيغمبري پيشو ۽ پڙهائڻ کانسواءِ اڪثر خاموش هوندو آهي. انهيءَ جو مقصد اهو به ڪونهي ته هو صرف خاموش آهي، پر هن جي خاموشيءَ ۾ به ڪو طوفان هوندو آهي. هو اڪثر سوچيندو رهندو آهي، انياءُ خلاف، ڪنهن بدديانتيءَ خلاف، بيحرمتيءَ خلاف، ڪنهن ناانصافيءَ، ڪنهن برائيءَ ڪنهن بڇڙائيءَ خلاف...

ٻه ڏينهن اڳ، جانيءَ مونکان هڪ عجب فرمائش ڪئي، ته مان سندس ڪتاب لاءِ ڪيس ڪجهه لکي ڏيان. مون ساڻس 'نه' ته نه ڪئي پر سندس ڪم ۽ ڪتاب مٿان مون لاءِ لکڻ ڏاڍو ڏکيو به آهي. سرمد، اڳي ئي صاحبِ ڪتاب آهي. زيرِ نظر سندس ڪتاب ٻيو نمبر ڪتاب آهي. هن ڪتاب ۾ جن مسئلن تي لکيو اٿس، اهي اسان سڀني جي زندگيءَ جا ٻرندڙ مسئلا آهن. مثال طور: "پاڻيءَ جو مسئلو ۽ زراعت جي تباهي". اسان کي اها پليءَ پَت جاڻ آهي ته اسان وٽ وک تي 'وڏو ياءُ' وينو آهي، جنهن کي 'ننڍي ياءُ' کي پاڻي ڏيندي ٻَرو ٿو چڙهي! اسان وٽ واٽر مينيجمينٽ، ٻُڙيءَ برابر آهي، نتيجي ۾ اسانجي زراعت به اڇي 'زِيرو' تي بيٺي آهي. اسان زرعي ملڪ هوندي به زرعي شيون خريد ڪرڻ يا پنڻ ۾ پورا

آهيون. سندس ٻيو موضوع نهايت دل کي ڇهندڙ آهي، اهو آهي: ”ڀَسيو بازاريون هينئڙو مون لوڻ ٿئي!“ هيءَ لطيف سائينءَ جي بيت جي سِٽَ آهي ۽ اسان جي سنڌ جي اها ئي حالت آهي. ڪهڙو ادارو ڏسون! سڀ چوپٽ ٿي ويو آهي. اسانجي وڏڙن جيڪي ادارا ٺاهيا، نہ اهي رهيا آهن ۽ نہ انهن ادارن جي ساک! هاڻ هرهنڌ ڪو نہ ڪو ’چرٻٽ‘ وينو آهي. نوجوانن جي مسئلن کي ذهن ۾ رکندي، سرمد ڏاڍو ڏکارو ٿئي ٿو، تہ هي پبلڪ سروس ۽ ٻيا ادارا روزانو نوجوانن سان مذاق ڪن ٿا. ڪين پئسا پرائي، ڪنگلو ڪري صرف خوار ۽ خراب ڪن ٿا، پر نوڪريُون پنهنجن من پسند ماڻهن، جيالن ۽ چاپلُوسن حوالي ڪيون ٿيو وڃن. اهو سنڌ جي نئين نسل سان نسورو ناحق آهي. ليڪڪ، سنڌ ۾ نشي جي واهپي تي بہ رنجُور نظر اچي ٿو، جو ان لعنتَ، نوجوان نسل جا ڪنڌا ڪٽي ڇڏيا آهن ۽ ڪير بہ ان کي روڪڻ وارو ڪونهي. آدمشماري وڌڻ ڪري وٽن جي واڍي چوٽ چڙهيل آهي. وٽن جي واڍي، وڌندڙ آبادي، آبهوا جي گدلاڻ جي ڪري ماحول آلودو ٿي ويو آهي. جنهن سان گلوبل وارمنگ وڌي وئي آهي. دنيا ان مسئلي تي سنجيدگيءَ سان غور نہ ڪيو تہ اڳتي هلي جاندارن جي زندگين تي ان جا اُگرا اثر پوندا. سندس هڪ لکڻي، عطائي ڊاڪٽرن، پيرن ۽ پوپن بابت آهي. اسانجي ملڪ ۾ هر عطائي لئي ۾ آهي. جنهنڪري پيچيدگيون پيدا ٿينديون وڃن. ملڪي تباهيءَ جي سببن کي بہ ڪنهن لکڻيءَ ۾ چڱو اجاگر ڪيو اٿس. ڪيس ميڊيا تي هلندڙ ٻوليءَ جي بگاڙ تي بہ ڏک آهي، تہ ڪيئن صورتخطيءَ کي بگاڙي لکيو وڃي ٿو... ڪيئن تحرير توڙي تقرير ۾ پنهنجا لفظ هوندي، ٻين ٻولين جا لفظ نوڪيا وڃن ٿا. ڪيس انهي ڳالهہ تي بہ ڳڻتي آهي تہ انساني آباديءَ ۾

روزانو تمام گهڻو اضافو ٿي رهيو آهي، وسيلن جي اڻاٺ ٿيندي پئي وڃي، خوشيون کسبيُون وڃن ۽ سون ورنيون زمينون، جتي اناج پوکي انساني پيٽ پرجي، اتي بلڊنگون پلازا ۽ گٽر ٺهندا وڃن. ڏوهن جي شرح ۾ ڏينهن رات اضافو ٿيندو پيو وڃي. سندس هن ڪتاب ۾ آخري موضوع ”تعليمي معيار“ بابت آهي، جيڪو روز بروز ڪِرندو وڃي ۽ ڪنهن کي به ان جو اونو ڪونهي.

سرمد جُون هي لکڻيون مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپيل آهن، جن کي هڪ هنڌ گڏ ڪري ڪتابي شڪل ڏني اٿس. اميد ته پڙهندڙن کي اهو ڪتاب سوچڻ تي مجبور ڪندو ته اسانجو سماج اهي ڪهڙا اپاءُ وٺي، جن سان مستقبل ۾ چڱائي نظر اچي.

ڊاڪٽر سُومار ڪوسو

20 مارچ 2021ع

پنهنجي پاران

پلا ساگر جي موڄن کي ڳڻڻ ممڪن ڪٿي ٿيندو!

اڄ آءٌ جڏهن پنهنجي ٻئي ڪتاب تي ٻه اکر لکي رهيو آهيان، ته مونکي خوشيءَ جي احساس سان گڏ ڪيترين ئي ڳالهيون ذهن تي اچن پيون. هي ڪتاب مختلف سماجي مسئلن تي، مختلف وقتن تي، مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ لکيل منهنجن مضمونن جو مجموعو آهي. جنهن ۾ گذريل پندرنهن سالن دؤران منهنجي لکيل مضمونن مان چونڊ مضمون شامل ڪيا ويا آهن. جن ۾ پاڻيءَ جو مسئلو، زراعت جي تباهي، ماحولياتي تبديلين، وڌندڙ آباديءَ، وسيلن جي گهٽجڻ، بيروزگاريءَ، تعليم جي تباهيءَ، صحت جي سهولتن جِي اڻهوند، وٽن جي واڍيءَ، سماجي بيحسيءَ، مادري ٻوليءَ جي اهميت ۽ ميڊيا تي اُن جي بگاڙ، سوشل ميڊيا جي اثر، ڪورونا جي قهر ڪان ويندي مختلف موضوع شامل آهن.

هن کان اڳ منهنجو مضمونن جو هڪ ڪتاب ”تنين کي تعليم جي“ شايع ٿيل آهي، جنهن جو موضوع ’تعليم‘ آهي. هڪ استاد هئڻ ناتي مون اِهو ضروري سمجهيو، ته سڀ کان پهريان منهنجو تعليمي موضوعن تي ڪتاب منظرِ عام تي اچي. اُن کانپوءِ سماجي سائنسز جو شاگرد هئڻ ۽ هن سماج جو فرد هئڻ ناتي مون پاڻ تي اِهو فرض سمجهيو ته، هن سماج جي مختلف پر اهم مسئلن تي منهنجو ڪتاب شايع ٿئي، ۽ اڄ ان مقصد ۾ ڪامياب ٿيو آهيان، ته خوشيءَ ۽ اطمينان جو احساس اٿم.

هي مضمونَ منهنجي مشاهدي ۽ احساسن جو نتيجو آهن. مون مختلف واقعن، حالتن، وارتائن، ورتائن ۽ لقائن کي جيئن ٻه

ڏنو ۽ دل سان محسوس ڪيو، تيئن لکي ڇڏيو اٿم. پنهنجي پيغمبري پيشي جا فرض پورا ڪرڻ ڪانپوءِ لکڻ ۽ پڙهڻ ڪي وقت ڏيڻ ۽ مختلف مسئلن بابت پڙهندڙن ڪي آگاهي ڏيڻ سان گڏ لکت ۾ پنهنجو احتجاج رڪارڊ ڪرائڻ بہ پاڻ تي فرض سمجهندو آهيان، تہ جيئن ڪير بہ، ڪڏهن بہ هي ليک پڙهي، تہ ڪيس اِهو احساس ٿئي تہ هي اسان جي گڏيل ڏُکن ۽ سُورن جو اظهار آهي.

هي مضمونَ، مختلف اخبارن ۽ رسالن، خاص طور "عبرت" ميگزين، "ڪاوش دنيا" ميگزين، "همسري"رسالي ۽ "افيئر" نيُوز ميگزين ۾ شايع ٿيل آهن. گڏوگڏ انهن منجهان ڪجھ ليکَ، سوشل ميڊيا رستي پڻ ونديل آهن. اُنڪري انهن سيني رسالن جي ايڊيٽرن، محترم مرتضيٰ سيال صاحب، واحد پارس هيسباڻي صاحب، انور ابڙي صاحب، مانائتي زاهده ابڙو صاحبہ ۽ همسفر گاڏهي صاحب جا ٿورا، جن منهنجيُون هي لکڻيون شايع ڪيون ۽ عوام جا مسئلا عوام تائين پهچايا.

هن ڪتاب جو مهاڳ، بيڪ ٽائيٽل ۽ ڪتاب تي راءِ، انهن ماڻهن لکي آهي، جيڪي منهنجا استاد آهن، اِها ڳالھ مون لاءِ بيحد خوشيءَ جي ڳالھ آهي. ڪتاب تي راءِ منهنجي بابا سائينءَ لکي آهي، جنهن نہ رڳو عملي طور مون کي آگُر ڪان جهلي هلڻ سيکاريو، پر پنهنجي تجربي جي آڌار تي هر معاملي ۾ رهنمائي ڪئي ۽ ڪندا رهن ٿا. جنهن منهنجي نالائقيءَ کي برداشت ڪيو، منهنجا انگل ۽ آرا اکين تي رکيا ۽ مونکي اهو ڪجھ ٻڌايو، جيڪو مان اڄ آهيان. ڪتاب جو بيڪ ٽائيٽل، ناليواري ليکڪ ۽ ڪهاڻيڪارَ، محترم زيب سنڌي صاحب لکيو آهي. جنهن هميشہ مون کي لکڻ لاءِ اتساهيو ۽ منهنجي همّت افزائي ڪئي. زيب

سائين جڏهن بہ منهنجو ڪو ليک پڙهندو آهي، تہ اُن تي پنهنجي قيمتي راءِ ضرور ڏيندو آهي. غلطين جي درستي بہ ايئن ڪرائيندو آهي، جيئن ڪو شفيق استاد پنهنجي شاگرد کي ڪا ڳالهہ سمجهائيندو هُجي!

ڪتاب جو مهاڳ، ناليواري شاعر، مضمون نويس، ڪالم نگار ۽ براڊ ڪاسٽر، محترم ياسر قاضي صاحب لکيو آهي، جنهن جا روايتي انداز ۾ ٽورا مجيان تہ، اِها ناانصافي ٿيندي. ياسر منهنجو پيارو دوست ۽ وڏو ڀاءُ آهي. جنهن کي مون جڏهن مهاڳ لکڻ لاءِ عرض ڪيو تہ پاڻ دل سان ’ها‘ ڪيائين ۽ اِهو بہ چيائين تہ جلد مهاڳ لکي موڪليان ٿو، پر ياسر مهاڳ لکڻ ۾ ڪافي وقت ورتي ويو. مون سوچيو تہ هي مصروف ماڻهو آهي، وقت نہ ملندو هوندس ۽ مون بہ عجيب فرمائش ڪري دوست کي پريشان ڪيو آهي. مونکي اِها خبر ئي نہ هُئي تہ ياسر پنهنجي ڪم کي لڳو پيو آهي، هُو نہ صرف مهاڳ لکڻ سان گڏوگڏ هي ڪتاب دل سان پڙهندو ويو، پر اُن ۾ ٻوليءَ جي حوالي سان موجود اوڻاين کي نہ رڳو درست ڪندو ويو، پر مونکي بہ انهن کان آگاهہ ڪندو ويو، تہ جيئن اڳتي آءٌ انهن غلطين کي نہ دُهرايان. تنهنڪري، ياسر هن ڪتاب جي هر لفظ کي دل سان پڙهيو بہ آهي، تہ پيار سان اُن جي سنوار بہ ڪئي اٿس، جيڪو آءٌ پاڻ لاءِ اعزاز ٿو سمجهان. هونئن بہ ياسر منهنجو استاد آهي، جنهن منهنجين ڪيترين ئي ڳالهين ۾ رهنمائي ڪئي آهي ۽ دل سان ڪئي آهي، جنهن ۾ پيار ۽ پنهنجائپ وارو احساس ئي موجود هوندو آهي. ياسر کو بہ سُٺو ڪتاب، سُٺو ميسيج، سُٺي ڳالهہ يا وري سُٺي موسيقي، مون سان ضرور شيئر ڪندو آهي. خاص طور تي ڪشور ڪمار جا تہ اسان ٻئي وڏا مدّاح

آهيون. اسان جي شايد ئي ڪا ڪچهري هُجي، جنهن ۾ ڪشور ڪمار جو ذڪر نہ ٿيندو هُجي! سو، پياري ياسر جي انهيءَ پيار جو آءٌ هميشہ قرضي رهندس. دعا آهي تہ هُو ايئن ئي علم ۽ ادب جي آبياري ڪندو رهي ۽ اسان جي رهنمائي ڪندو رهي. (آمين!)

هن ڪتاب جي ترتيب ۽ سنوار ۾ منهنجن پيارن پائرن منصور ۽ هالار جون محبّتون بہ شامل آهن. امڙ سائنڻ جون دعائون، پيار ۽ شفقت تہ منهنجو هر ڪم آسان ڪنديون ئي آهن! اُنهن مڙني جو مونسان گڏ هجڻ، مون لاءِ منهنجي سڀ کان وڏي طاقت ۽ حوصلو آهي.

آخر ۾ آءٌ مُرڪ پبليڪيشن جو بہ ٿورائتو آهيان، جن مظلومن جي آواز کي هن ڪتاب جي صُورت ۾ پڙهندڙن جي هٿن تائين پهچائڻ ۾ منهنجي مدد ڪئي. انهن سمُورن سڄڻن جا ٿورا مڃيندي، مقصود گل صاحب جي سٽن جو سهارو وٺڻ سنو ٿو لڳيم، تہ:

رسالي شاهہ جي ۾ جيترا شامل اکر آهن،
انهن کان ڀي ڏهُوڻا دوستن مون تي ڪيا ٿورا
ڀلا ساگر جي مؤجن کي ڳڻڻ ممڪن ڪٿي ٿيندو!
ڳڻيا مُون جيترا ٿورا، هُيا سي تيترا ٿورا.

سرمد کوسو

6 اپريل 2021ع

ـ سَڙيا مٽي سچّ

پاڻيءَ جي کوٽ ۽ زراعت جي تباهي

سنڌي سماج هڪ زرعي سماج آهي، جنهن جي آباديءَ جو وڏو حصّو ڳوٺن ۾ رهي ٿو. اهو طبقو زراعت ۽ چوپايي مال پالڻ سان وابسته آهي. سندن زندگيءَ جو ڦيٿو انهن شين جي موجودگيءَ ۽ واڌ ويجهه جي ڪري ڦِري ٿو. گذريل ڪجهه سالن کان سنڌ جي خاص طور تي لاڙ وارن ضلعن ۾ پاڻيءَ جي شديد کوٽ ۽ ان جي غير منصفاڻي ورڇ جي ڪري زراعت مڪمّل طور تباهه ٿي چڪي آهي. هاڻي ته حالت اُتي وڃي پهتي آهي، جو ماڻهو پيئڻ جي پاڻيءَ لاءِ به شديد پريشان آهن. ماڻهو پنهنجي جياپي جيان بنيادي حق لاءِ روز روڊن تي مارچ ۽ احتجاج به ڪن ٿا، پر لاڳاپيل اختيارين جي ڪَنَ تي ڪابه جُونءَ ڪانه ٿي چُري. جنهن جا نتيجا ڏاڍا خراب پيا نڪرن. هڪ ته زراعت نه ٿيڻ ڪري ماڻهن جو مالي نقصان ٿي رهيو آهي، ٻيو ته گدلو پاڻي واپرائڻ سبب ماڻهو انيڪ بيمارين ۾ ونجي ويا آهن. جن ۾ ڪاري ڪامڻ ۽ ٻين خطرناڪ بيمارين ۾ واڌاري جي ڪري ماڻهن جي زندگي زهر ٿي وئي آهي.

زراعت جي تباهي ۽ پاڻيءَ جي کوٽ جي ڪري ماڻهو ذهني مريض ٿيندا پيا وڃن. ڪافي ماڻهو خودڪشيون ڪرڻ ۽ پنهنجا ٻچا وڪڻڻ تي به مجبور آهن. انهن ذهني پريشانين ۽ پيٽ ۾ بُک جي ڪري روزانين چورين توڙي ڌاڙن جي انگ ۾ بهمسلسل واڌارو ٿي رهيو آهي ۽ سماج ۾ بدامني پکڙجي رهي آهي، جيڪا خود

سماج لاءِ وڏو ناسور آهي. هاڻي ماڻهو پاڻيءَ جي ڪري وڏي پيماني تي جهيڙا بہ ڪن ٿا ۽ هڪٻئي کي ماريندي بہ دير نٿا ڪن.

انهيءَ تباهيءَ سان اسان جي ماحوليات کي بہ تمام وڏو نقصان پهتو آهي. جتي اڳي ڊنڊيون ۽ ڍورا تارؤن تار هوندا هئا، هاڻي اُتي سُڄَ ۽ رُڄَ واڪا ڪري رهي آهي. آبادي وڌڻ ڪري ماڻهن پنهنجيون معاشي ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ وڻن کي بہ وڍي پينگ ڪري ڇڏي آهي. اڳي جتي وڏا وڏا جهنگل ٻيلا هوندا هئا، اتي هاڻي هڪ وڻ بہ ڳولي نٿو لڀي.

گڏوگڏ جانورن توڙي پکين جا پڻ ڪوڙ سارا نسل تباهہ ٿي چڪا آهن. جتي اڳ ۾ سَها، ڪبوتر، طوطا ۽ پوپٽ عام جام هوندا هئا، اتي هاڻي رڳو مکيُون ۽ مڇر آهن، جيڪي مختلف بيماريون ڦهلائڻ جو سبب بڻيل آهن. پوپٽ، گلن تي ايندا هئا، جڏهن گل ئي ناهن رهيا تہ پوپٽ ويچارا بهرستا مَٽائي ويا آهن. هاڻي هر طرف آهي گند ۽ ڪچرو! جيڪو مکين ۽ مڇرن جو آماجگاهہ آهي، جن جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو آهي.

منو پاڻي نہ هئڻ ۽ ڊائون اسٽريم ڪوٽڙي نالي ماتر پاڻي ڇڏڻ ڪري، لاڙ جي سمنڊ کي ويجهن ضلعن کي سمنڊ بہ ڳڙڪائيندو پيو وڃي ۽ اتي رهندڙ ماڻهو لڏپلاڻ تي مجبور آهن. جڏهن تہ اُتي رهندڙ مڪاني ماڻهن کي هر وقت ساموندي طوفان ۽ ٻين قدرتي آفتن جو پڻ ڊپ رهي ٿو.

هن سڄي تباهيءَ ۾ ٻيو جيڪو وڏو ظلم ڪيو پيو وڃي،اُهو اِهو آهي تہ آبادگار سُورن سان قرض ڪٽي وڏا خرچ ڪري، جيڪڏهن ڪو فصل پوکين ٿا، تہ وري ان فصل جي اُپت تي سرڪار پاران اُن جو مناسب اگهہ نٿو ڏنو وڃي ۽ وري اهو خريد بہ نٿو ڪيو وڃي.

جنهن جو مثال هن وقت ڪڻڪ جي خريداري نہ ڪرڻ آهي. يا وري لاڙ وارن ضلعن ۾ پاڻيءَ جي کوٽ جي ڪري ماڻهو ڪمند پوکين ٿا، تہ ڪمند جو بہ مناسب اگهہ نٿو ملي ۽ شگر ملون بہ تمام دير سان ۽ ٿوري وقت لاءِ هلايون وڃن ٿيون. نتيجي ۾ غريبن جي اميدن تي پاڻي ڦري ٿو وڃي. حد اها آهي جو جيڪو اگهہ حڪومت طرفان هر سال مقرر ڪيو ٿو وڃي، اهو بہ شگر مل مالڪَ ڏيڻ لاءِ تيار ناهن. ان سان امير، وڏيڪ امير ٿيندو پيو وڃي ۽ غريب، ويتر غريب!!

ان سڄي تباهيءَ ۾ حالت اتي وڃي پهتي آهي، جو زيرِ زمين پاڻي (جَرُ) بہ ڪارو ٿي ويو آهي، پاڻي ۾ سينکيو ۽ ٻيا زهريلا مادا وڌي ويا آهن، جن جي ڪري ڪينسر ۽ ٻيون خوفناڪ بيماريون پيدا ٿي رهيون آهن.

انڪري هاڻي ضرورت ان ڳالهہ جي آهي، تہ پاڻيءَ جي انصاف واري ورڇ ڪجي ۽ جيڪي پاڻي چوري ڪن ٿا، انهن کي قانون موجب سزا ملڻ گهرجي. ان سان گڏوگڏ وڻن جي واڍيءَ تي پڻ پابندي لڳائي وڃي ۽ نوان وڻ ۽ ٻوٽا پوکڻ جون مهمُون شروع ڪجن. مختلف زرعي جنسن جا اگهہ مناسب ڏنا وڃن، تہ جيئن سنڌ جو پورهيت ۽ مزدور طبقو ساهہ کڻي سگهي ۽ فضيلت ڀري زندگي گذاري سگهي.

هاڻي اهو سڄو ڪم آهي حڪومت جو! جنهن کي اهو غريب ٽيڪس ڏئي ٿو ۽ ٻيو انهن نمائندن جو، جِن کي هي ماڻهو ووٽ ڏين ٿا. هي ڪو عام مسئلو ناهي، پر تمام وڏو مسئلو آهي. جيڪڏهن هن کي صحيح طرح سان حل ڪري وقت سِر جوڳا اپاءَ نہ

ورتا ويا، ته پوءِ اسان جي سماج جي حالت اڃا به خراب ٿيندي ۽ ان جا ويجهي مستقبل ۾ ڏاڍا خوفناڪ نتيجا نڪرندا.

◙

(پندرنهن وار "عبرت" ميگزين جي 15 جون 2019ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

پسيو با زارون، هينئڙو مُون لوڻ ٿئي!

”عيد“ جو لفظ، ذهن ۽ زبان تي ايندي ئي ماڻهوءَ جي دل ۾ خوشيءَ جو احساس جنم وٺڻ لڳندو آهي، پر موجوده وقت ۾ ماڻهو، عيد ۽ خوشيءَ جهڙن لفظن کان بہ اڻواقف ٿي ويا آهن. ڇو تہ هن وقت ڳاتي ٽوڙ مهانگائيءَ، نفسانفسيءَ، وڌندڙ آباديءَ، بيمارين، غربت، جهالت، بيروزگاريءَ ۽ ٻين انيڪ مسئلن، ويچاري عام ماڻهوءَ جو جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو آهي. عيدون ۽ خوشيون تہ هر انسان لاءِ هونديون آهن، پر اسان جي سماجي ڍانچي ۾ اهي عيدون ۽ خوشيون بہ رڳو اميرن لاءِ وڃي رهيون آهن. اڄ بہ ويچارو غريب، بہ ويلا اٽيي مانيءَ لاءِ بہ پريشان آهي. طبقاتي سماج ۾، جتي امير، امير تر ۽ غريب، غريب تر ٿيندو پيو وڃي، اتان جي پورهيت طبقي تي زندگي بہ بوجھ بڻجيو پوي.

مون کي ياد ٿو اچي تہ اسان ننڍپڻ ۾ عيدن تي ڪيڏو نہ خوش ٿيندا هئاسين... نوان نوان ڪپڙا پهري، پنهنجن مائٽن کان عيد جي خرچي وٺندا هئاسين... عيديءَ ۾ اسان کي نوان نوٽ ملندا هئا... جيڪي ڏسي اسان خوش پيا ٿيندا هئاسين... سيئي ٻارڙا گڏجي رانديون ڪيڏندا هئاسين... انڪانپوءِ عيد جي موقعي تي تيار ٿيل مختلف طعام گڏجي کائيندا هئاسين... ان وقت ان روايت تي بہ باقائدگيءَ سان عمل ٿيندو هو، تہ جنهن گهر ۾ جيڪا بہ کاڌي جي شئي پَچندي هئي، ان مان ڪجھ حصّو پاڙي وارن ۾ ضرور ورهائبو هو، جيڪو هڪٻئي سان ڀائيچاري ۽ امن جو وڏو مثال هو. اُن وقت عيد جي موقعي تي اسان پنهنجي ڳوٺ جي پر واري ننڍڙي شهر بہ ايندا هئاسين. جتان گهمي اچڻ کانپوءِ اسان لاءِ عيد جون

خوشيون ۽ مزو هيڪاندو وڌي ويندو هو. اصل ۾ اهو سڀ ممڪن ٿڏهن هو، جڏهن ماڻهن ۾ قوّتِ خريد هئي ۽ هر طرف خوشحالي هئي. پر هاڻي تہ”پَسيو بازارُون، هينئڙو مُون لوڻ ٿئي!“ واري ڪار لڳي پئي آهي. اهو سڀ ايڏو جلدي تبديل ٿي ويندو...اهو سوچي اندر جُهري ٿو پوي!

لاڙ واري علائقي ۾ تہ اڄ ڪان 20 سال اڳ آيل ساموندي طوفان جون شروع ڪيل تباهيون اڃا تائين جاري آهن، جيڪي تيزيءَ سان هن خِطي کي تباهہ ڪري رهيون آهن. ان ويهن سالن جي عرصي ۾ جتي زلزلن، پاڻيءَ جي شديد کوٽ، برساتي ٻوڏ، ”ايل بِي او ڊِي“ جي نالي سان موجود سم نالي جهڙي راڪاس جي راڳن، توڙي انتظامي ڪوتاهين هتان جي اٻوجهہ ۽ مسڪين عوام جون خوشيون کسيون، اتيان سڄي عرصي دؤران، درد جو درمان بڻجڻ جا خواب ڏيکاري آيل مختلف ”اين جي اوز“ بہ هنن غريبن جي غربت جو مذاق اڏائي،وڃي پنهنجا ئي پيٽ ڀريا! باقي غريبن کي ڪو بہ سُک پلئہ ڪونہ پيو! ان سڄي عرصي ۾ ماڻهن کان عيدون ۽ خوشيُون ئي وسري ويون ۽ هو هاڻي تہ بس رڳو جيئڻ جا جتن پيا ڪن. اڄ جي حالت اها آهي جو مان يقين سان چئي ٿو سگهان ٿو تہ غربت ۾ ورتل ماڻهن جي پنجن، ڏهن سالن جي ٻار کي عيد جي خبر ئي نہ هوندي تہ عيد ٿيندي ڇاهي!

جاءِ عُمَرَ! تو مُلِ عِيدَ، سا اسان سُوءَ ورتِي سُومِرا!
ويئِي ويچارَنِ وِسِرِي، خوشِي ۽ خَرِيدَ
سِڪَڻَڪِيا شهِيدَ، مارُو جي مَلِيرَ جا.

هن وقت بہ عيد کان بلڪل ٿورو اڳ ۾ مهانگائي، هن ملڪ جي تاريخ جي بلند ترين سطح تي بيٺل آهي. نتيجي ۾ ماڻهن لاءِ رڳو دال، اٽو ۽ ٻيون ضرورت جون شيون ئي نہ، پر پنهنجو وجود بہ مهانگو ٿي پيو آهي. ماڻهو، ماڻهوءَ مان بيزار لڳو پيو آهي. ماڻهو پنهنجي جيءَ کان خفا ٿيو پيو هلي! ان سڄي ظلم ۾ ماڻهو ويچارا ذهني مريض پيا ٿيندا وڃن.

ان لاءِ هاڻي اهو وقت اچي ويو آهي، جو اسان ٻين جي احساسن جو قدر ڪريون. پنهنجي خوشين ۾ ٻين کي بہ شريڪ ڪريون. هونئن بہ چوندا آهن تہ خوشيُون ونڊڻ سان وڌنديون آهن ۽ ڏک ورهائڻ سان گهٽبا آهن. تنهنڪري ڇو نہ اسان بہ هڪٻئي سان پنهنجا سُکَ ۽ ڏکَ ونڊيون، تہ جيئن سماج جا ڏُک گهٽجي وڃن ۽ سُکَ وڌن. ايئن ڪرڻ سان اسان پنهنجيون وڃايل شاندار ريتون ۽ رسمون توڙي قدرَ واپس ورائڻ ۾ بہ سوڀارا ٿي وينداسين. ان سان هڪ بهتر معاشرو جنم وٺندو. دنيا جو هر دين بہ اسان کي اهو ئي پيغام ڏئي ٿو، تہ اسان ڏکويل ماڻهن جي مدد ڪريون ۽ کين پنهنجو سمجهي، سندن هر ڏک کي گهٽ ڪرڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪريون.

اچو تہ پاڻ ۾ موجود ويڇن کي گهٽايون... نفرتن جون پاڙُون پٽي انهن کي پري اڇلايون...خوشيون ورهايون ۽ پاڻ ۾ امن سان رهون. محنت ڪريون ۽ محبّت ونڊيون تہ اسان لاءِ عيدون ئي عيدون آهن.

سچو ڏيھ ڏاتا ڪري جي اياءِ
لڪين عيد جا چنڊ اڀري پون.
(اياز)

◙

(روزاني ”عبرت“حيدرآباد۾15 جون 2019ع تي شايع ٿيل)

نوڪريءَ جي ناليءِ نؤجوانن سان ٿيندڙ مذاق

ملڪ جي آدمشماري وڌڻ جي ڪري جتي ٻيا ڪوڙ سارا مسئلا پيدا ٿي پيا آهن، اتي انهن سڀني مان جيڪو مسئلو وڏيڪ تيزيءَ سان وڌي رهيو آهي،اهو بي روزگاري آهي. خاص طور تي نؤجوان طبقو بيروزگاريءَ جو وڏي پيماني تي شڪار پيو ٿئي. ماڻهن جي انگ وڌڻ ڪري وسيلن تي بار به ڏينهون ڏينهن وڌندو پيووڃي ۽ روزبروز وڌندڙ لاقانونيت سبب اجتماعي وسيلا وڌڻ بدرانتيزيءَ سان گهٽجي رهيا آهن. انڪري اهو ممڪن ڪونهي ته هر ماڻهوءَ کي روزگار ملي سگهي. اسان وٽ سنڌ ۾ اجا به اها روايت آهي، جو گهر ۾ ڪمائڻ وارو هڪڙو فرد ۽ کائڻ وارا ڏهه ڏهه فرد! ان صورتحال مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو، ته بيروزگاري ڪيتريءَ حد تي پهچي چڪي آهي.

ان سڄي منظر ۾ اڪثر نؤجوان آپگهات ڪري پنهنجين زندگين جا ڏيئا اجهائين ٿا. ٻي صورت ۾ هُو پنڻ ۾ پورا آهن يا مختلف ڏوهن ۾ ملوث ٿين ٿا. صنعتون به وڏن شهرن ۾ هئڻ ڪري ٻهراڙيءَ جو نؤجوان اتي روزگار لاءِ نٿو وڃي. ڳوٺن ۾ سندن روزگار جو واحد وسيلو زراعت ۽ چوپايو مال آهي، جيڪو گذريل ڪجهه سالن کان پاڻيءَ جي غيرمنصفاڻي ورهاست ۽ ڪوٽ جي ڪري مڪمّل طور تباهه ٿي چڪو آهي. ان ڪري ٻهراڙيءَ جي نؤجوانجي حالت ڏاڍي خراب آهي. نؤجوانن جي ايڏي وڏي انگجي صلاحتين ۽ توانائيءَ کي صحيح طرح ڪتب آڻڻ لاءِ، حڪومتي سطح تي ڪنهن به دؤر ۾ ڪابه جامع رٿابندي ڪانهي ڪئي وئي.

اها تہ ڳالھ تي ڀھراڙيءَ جي!ءِ خاص طور تي اٽپڙھيل نؤجوان جي! ھاڻي جائزو وٺون ٿا ان نؤجوان جي حالت جو، جيڪو مختلف يونيورسٽين مان ڊگريون وٺڻ ڪانپوءِ مختلف نوڪرين لاءِڪوششون ڪري ٿو.

آدمشماري وڏڻ ڪري اھو ممڪن ناھي تہ سڀني ماڻھن کي سرڪاري نوڪري ملي سگھي. پر پوءِ بہ سرڪار نؤجوانن لاءِ ٻيا وسيلا پيدا ڪرڻ جي حوالي سان گھڻو ڪجھ ڪري سگھي ٿي. پر افسوس! جو حڪومتي سطح تي ان ڏس ۾ ڪجھ بہ نہ ٿو ڪيو وڃي! اڳ ۾ اھو چيو ويندو ھو تہ سرڪار ۾ سفارش ۽ پئسن ڪان سواءِ نوڪريون ناھن ملنديون، تنھن ڪري نؤجوانن کي خانگي شعبي ۾ نوڪرين لاءِ اپلاءِ ڪرڻ لاءِ ھمٿايو ويندو ھو، جتي اھليت (ميرٽ) کي ترجيح ڏني ٿي وڃي. پر ھِن وقت حالت اھا آھي، جو خانگي شعبي ۾ بہ بغير سفارش جي ڪابہ ملازمت ڪانہ ٿي ملي. پنھنجي واسطيدار ۽ من پسند ماڻھن کي space ڏنو وڃي ٿو. باقي ويچاري عام نؤجوان لاءِ ڪا جڳھ ناھي. ان حوالي سان ڪافي سوال پيدا ٿين ٿا، جن مان ھڪ سوال اھو بہ آھي تہ اسان جون يونيورسٽيون رڳو ڊگريون ورھائڻ ۾ پوريُون آھن، ھُو Job Market لاءِنؤجوانن کي تيار ئي نٿيون ڪن. نتيجي ۾ نؤجوانن جُون صلاحيتون ۽ نوڪريءَ جو معيار پاڻ ۾ برابرنٿو رھي ۽ نؤجوانن کي مايوسي پلئہ پوي ٿي.

سرڪاري ادارن ۾ رشوتن ۽ سفارشن عيوض نوڪرين واريون ڳالھيون بہ عام آھن، پر اتي بہ محنتي نؤجوان چٽاپيٽيءَ جي امتحانن ۾ يقين رکندو پئي آيو آھي. جنھن ذريعي نؤجوان

پنهنجيءَ محنت سان ڪافي سٺن شعبن ۾ نوڪريون حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿين ٿا. گذريل ڪجهہ عرصي کان”سِي ايس ايس“ ۽ ”پِي سي ايس“سميت ليڪچرارن ۽ استادن جُون پرتيون بہ مختلف ادارن کان ٽيسٽون ۽ انٽرويو وٺي، ڍگرين جي تصديق ڪانپوءِ ڪيون پيون وڃن، جيڪا ڏاڍي سٺي ڳالهہ آهي ۽ سنڌ جي محنتي نوجوانن ان ڏس ۾ پاڻ ملهايو بہ آهي. مان ان حوالي سان ڏاڍو پرامید آهيان.

ان سڀيءَ صورتحال جو وري گذريل ڪجهہ مهينن کان جائزو وٺون ٿا، تہ هاڻي وري انهن امتحانن ۾ بہ سنڌ جي نوجوانن سان ناانصافيون ڪيون پيون وڃن. هڪ تہ اهي مقابلي وارا امتحان هر سال ٿيڻ کپن، تہ جيئن نوجوان ان عمر جي مقرر ڪيل حد اندر نوڪري حاصل ڪري سگهن. امتحان ٿين ٿا هر پنجن يا ڏهن سالن ڪانپوءِ! تهنوجوان ويچارو اڌڙوٽ ٿيو وڃي ۽ نوڪري حاصل ڪرڻ جا خواب سندس اکين ۾ ئي دفن ٿيو وڃن! ٻيو هاڻي وري امتحانن جا نتيجا بنا ڪنهن سبب ڄاڻائڻ جي منسوخ ڪري ٻهنوجوانن کي مايوس ڪيو پيو وڃي. جنهن جو مثال گذريل ڪجهہ وقت کان PCS جي نتيجن کي رد ڪرڻ جي صورت ۾ سامهون آيو آهي. ايتري تائين جو انٽرويو پاس ڪرڻ ڪانپوءِ بہ نوجوانن کي اهو چئي مايوس ڪيو ٿو وڃي، تہ ڪرپشن ٿيڻ ڪري نتيجا رد ڪيا ويا. اهي صاحب جيڪي نتيجا رد ڪن ٿا، اهي ان وقت اهو ذري برابر بہ نٿا سوچين، تہ ڪيترن غريب نوجوانن ڪيڏين مشڪلن سان ان نوڪريءَ لاءِ اپلاءِ ڪري انٽرويو پاس ڪرڻ واري مرحلي کي عبُور ڪيو هوندو.

مختلف ٽيسٽن ۽ انٽرويوز لاء ادارا 500 کان 1000 روپين تائين هر هڪ اميدوار کان في وصول ڪن ٿا. توهان اندازو ڪريو ته ڪيڏا بيروزگار نؤجوان هر پوسٽ لاءِ درخواستون ڏيندا هوندا ۽ ڪيڏا پئسا انهن ادارن ۾ ”درخواست فيس“ يا ”پراسيس فيس“ جي مد ۾ جمع ٿيندا هوندا، پر پوءِ به اهي ادارا هڪ ته وقت تي امتحان نٿا وٺن ۽ ڪي ته مُرڳو نوڪرين جي انهيءَ اشتهار کي ئي رد ڪري، وري نئون اشتهار شايع ڪرايو ڇڏين! اهو نؤجوانن سان مذاق ناهي ته ٻيو ڇاهي!؟

انڪري اسان جي حڪومتي ادارن کي گذارش آهي ته خدارا!! سنڌ جي نؤجوانن جي روزگار لاء واضح پاليسيون ٺاهيو ۽ انهن پاليسين تي عمل به ڪريو! ان سان گڏوگڏ خانگي ادارن جا سربراهه به رڳو پنهنجي خاندانن ۽ يارن کي نوازڻ بجاءِ سنڌ جي ميرٽ کي مان ڏين. ان سان ئي اسان پنهنجن نؤجوانن کي مايوسين مان ڪڍي، هڪ پُراميد مستقبل ۽ هڪ روشن سماج جو بنياد رکي سگهنداسين.

◙

(ماهوار”همسري“حيدرآباد جي جون 2019ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

تعليم ۾ ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال

وقت گذرڻ سان ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال ۽ اثر دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ وڌندو پيو وڃي. ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال اڄڪلهه شهرن توڙي ڳوٺن ۾ عام جام ٿيڻ لڳو آهي. شهرن ۾ ته مختلف ڪارخانا ۽ فيڪٽريون، ٽيڪنالاجيءَ کي استعمال ڪن ٿا، پر هاڻي ته ڳوٺن ۾ به ماڻهو ٻنيءَ جي ڪم ڪان وٺندي گهرن ۾ مختلف ڪمن ڪارن کي انجام ڏيڻ لاءِ ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال عام جام ڪرڻ لڳا آهن. اڄ جيڪو ماڻهو ٽيڪنالاجيءَ کان اڻواقف آهي، ان کي اڄ جي دؤر جو ماڻهو ئي نه ٿو ليکيو وڃي. معاشري تي ٽيڪنالاجيءَ جا اثر ڪهڙا آهن؟ اسان اُن جو استعمال ڪيئن ٿا ڪيون؟ اِهو وري الڳ بحث آهي. هن وقت اسان ان ڳالهه تي بحث ڪنداسين، ته ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان سکڻ ۽ سيکارڻ، پڙهڻ ۽ پڙهائڻ جي عمل تي ڪهڙا مثبت اثر پيا آهن؟ اڄ جي مقابلي واري صنعتي دؤر ۾ اهو تمام ضروري ٿي پيو آهي ته هڪ شاگرد کي ٽيڪنالاجيءَ جي ڄاڻ ۽ ان ۾ مهارت ضرور هجي!

اڄ جو ٻار، جيڪو ٽيڪنالاجيءَ جي دؤر ۾ پيدا ٿيو آهي،ان جو پنهنجي زندگيءَ ۾ اڪثر واسطو به ٽيڪنالاجيءَ سان لاڳاپيل شين سان ئي پوي ٿو. مان سمجهان ٿو ته اِهو ٻار ٽيڪنالاجي جي استعمال سان وڊيو سني نموني پنهنجا مختلف تعليمي مضمون سمجهي سگهي ٿو. ڇو ته هن جي چوڌاري ٽيڪنالاجيءَ سان لاڳاپيل ”گيجيٽس“ئي موجود آهن.

ان حوالي سان هي ڳالهيون اهميت واريون آهن:

- اڄ جي ٻار جو ڪلاس روم کان ٻاهر گهڻو وقت ٽيڪنالاجيءَ سان لاڳاپيل شين (گيجيٽس) کي استعمال ڪرڻ ۾ گذري ٿو، انڪري اهو ٻار چاهي ٿو ته ڪيس سندس نصابي سرگرميون به ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان ڪرايون ۽ سمجهايون وڃن.

- اڄ جي دؤر جا استاد به ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال ڪن ٿا ۽ سندن اها گهُر هوندي آهي، ته ڪلاس روم ۾ ٽيڪنالاجيءَ سان متعلق آلا موجود هجڻ گهرجن. مثال طور: اڄ جا اڪثر استاد ملٽي ميڊيا ذريعي ليڪچر ڏيڻ ۽ ٻارن کي مختلف مضمون سمجهائڻ کي اوليت ڏين ٿا. جنهن ۾ مختلف موضوعن سان سلهاڙيل تصويرون توڙي ويڊيوز ان موضوع کي سمجهڻ ۾ وڏيڪ مدد ڪن ٿيون. ڏٺو ويو آهي ته ان سان شاگرد به ڪلاس ۾ وڏيڪ دلچسپي وٺن ٿا.

- ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان هر شاگرد کي سندس سمجهڻ جي رفتار موجب سمجهائي سگهجي ٿو. ڇو ته ڪجهه ٻار تيزيءَ سان سمجهڻ جي صلاحيت رکن ٿا، ته ڪجهه شاگرد وري سمجهڻ ۾ ٿورو وقت وٺن ٿا. ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان انهن ٻارن کي اهي شيون وري وري ڏيکارڻ ۽ دلچسپ انداز ۾ سمجهائڻ ممڪن آهي.

- سائنس جا سبجيڪٽ جنهن ۾ ڪيميسٽري، بائيولاجي، فزڪس ۽ رياضي وغيره کي دلچسپ ڪري ڪمپيوٽر ۽ ملٽي ميڊيا وسيلي مختلف شڪلن (ڊاياگرامس)، نقشن ۽ ڊاڪيومينٽريز وغيره جي مدد سان تمام سٺي نموني سمجهائي سگهجي ٿو.

- ٽيڪنالاجيءَ جي ڪا خاص حد بہ مقرر ٿيل ناهي! مطلب تہ جيڪا ڳالهہ اسان جنهن بہ وقت سکڻ چاهيون، اها سکي سگهون ٿا. ان جي سکڻ لاءِ بيشمار ويب سائيٽس موجود آهن.

- جديد امتحاني طريقيڪار موجب بہ ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال ڪيو وڃي ٿو، جنهن ذريعي لکين شاگردن جو امتحان هڪ وقت وٺڻ ممڪن آهي ۽ ان جانتيجا بہ ڪجهہ ئي ڪلاڪن اندر ظاهر ڪرڻ ممڪن آهي. جنهن جو هڪ بهترين ۽ عام مثال اسان وٽ مختلف ادارن جي داخلا لاءِ ورتا ويندڙ امتحان (انٽري ٽيسٽ) آهن. ان ۾ ان امتحان جي شفافيت بہ يقيني بڻجي ٿي ۽ ان جو نتيجو بہ جلد ظاهر ڪرڻ ممڪن ٿيو پوي.

- ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال سان ٻار جو ڌيان بہ آسانيءَ سان گهربلموضوع طرف آڻي سگهجي ٿو. ان سان گڏوگڏ ٻار کي ڪنهن تعليمي سرگرميءَ ۾ مصروف رکڻسؤلو آهي.

- ٽيڪنالاجيءَ جو استعمال،هر ٻار جي انفرادي ذهني ۽ نفسياتي سطح جي حساب سان ڪرڻ گهرجي. البتہ ان جي استعمالجي ضرورت هر ٻار (شاگرد) کي بهرحال آهي.

- اڄ جي صنعتي دؤر ۾ ”جاب مارڪيٽ“ ۾ بہ ان نؤجوان کي اهميت ڏني وڃي ٿي، جنهن وٽ ٽيڪنالاجيءَ جي ڄاڻ آهي. ڇو تہ هاڻي هر ڪاروبار توڙي ڪِرت ۾ ڪمپيوٽر جي مختلف سافٽ ويئرس توڙي ايپليڪيشنز جو استعمال عام جام ٿئي ٿو، انڪري جنهن شخص وٽ ان جي ڄاڻ آهي،اهو ئي ڪامياب آهي.

انڪري اهو تمام ضروري ٿي پيو آهي تہ اسان کي پنهنجي تعليمي نظام کي روايتي انداز مان ڪڍي، جديد انداز ۾ موڙڻو

پوندو ۽ ان ۾ ٽيڪنالاجيءَ جي مثبت استعمال کي هٿي ڏيڻي پوندي، تہ جيئن اسان جو نؤجوان جديد دنيا سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي مقابلو ڪري سگهي ۽ پنهنجيءَ قوم ۽ ملڪ لاءِ هڪ ڪارگر ۽ بهتر فرد ثابت ٿي سگهي.

◙

(ماهوار ”همسري“حيدرآباد جي مئي 2019ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

سماڄِي لاتعلقي

هن وقت اسان جو سماج جن انيڪ مونجهارن جي ور چڙهيل آهي، انهن مان هڪ مسئلو ”سماجي لاتعلقي“ بہ آهي. معاشري ۾ موجود فردن جي اڪثريت، هر شعبي ۾ ڪم ڪان لاتعلق بڻيل آهي. اسان کي اڪثر اهي جملا ٻڌڻ لاءِ ملن ٿا تہ

”ٿيندو هونئن بہ ڪجهہ ڪونہ...! هرُويرُو دماغ کپائڻ جي کهڙي ضرورت آهي...!!“

يا وري

”فلاڻا همراهہ تہ اچي چريا ٿيا آهن... جو سڄو ڏينهن ٽا ماڻهن کي سماجي ڀلائيءَ جون ڳالهيون ٻڌائين...! هي سماج تہ سُڌرڻوئي ڪونهي...!!!“

وغيره وغيره...

مان توهان کي ڪجهہ مثال ٿو ڏيان، جن مان توهان اندازو ڪريو، تہ اسان وٽ ”سماجي لاتعلقي“ ڪيتريءَ حد تائين وڌي چڪي آهي. ان سماجي لاتعلقيءَ کي سماجي بيحسي بہ چئجي تہ ڪو وڌاءُ ڪونہ ٿيندو.

- اسان وٽ سرڪاري اسڪول ۾ پڙهائيءَ يا سهولتن جي کوٽ هوندي، تہ اسان سڀ گڏجي ڪنهن آفيسر وٽ اهڙي شڪايت درج ڪرائڻ بدران، چونداسين تہ ”سرڪاري اسڪولن جو ڪير بہ ڌڻي سائين ڪونهي... چو نہ ٻار ڪنهن خانگي اسڪول ۾ داخل ڪرائجن... جتي سهولتون بہ آهن تہ پڙهائي بہ بهتر آهي...“ ان جو مطلب سرڪاري اسڪولَ، جيڪي اسان جي ٽيڪسن جي پيسن مان هلن ٿا، انهن سان اسان جو واسطو ئي ناهي!؟

- سرڪاري اسپتالن ۾ علاج صحيح ناهي، تہ خانگي اسپتالن ۾ وڃو. خانگي اسپتالن ۾ ڳاٽي ٽوڙ خرچ بہ برداشت ڪنداسين، پر سرڪاري اسپتال کي پنھنجو ادارو سمجھي انھن جي مالڪي اصل نہ ڪنداسين!

- اسان وٽ بجليءَ جي مجموعي کوٽ جي ڪري لوڊشيڊنگ تمام گھٽي تي وئي آهي، انڪري بجليءَ جي چوري نہ ڪرڻ ۽ بچت ڪرڻ بجاءِ اسان چونداسين تہ ”بجلي ناهي تہ اسان جو ڇا وڃي...!! اسان جنريٽر ۽ سولر سسٽم لڳرايو آهي... بجلي ناهي تہ خير آهي... اسان جو ڪم تہ سولر سسٽم تي هلي پيو...!“.

- پيئڻ جو صاف پاڻي نہ پيو ملي، ان لاءِ گڏيل طور تي ڪو سماجي تحرڪ وٺڻ بدران، چونداسين: ”اسان تہ منرل واٽر پيئون پيا... يا فلٽر پلانٽ گھر ۾ لڳرايو آهي. باقي عوام کي صاف پاڻي نٿو ملي، تہ ان ۾ اسان کي ڪا بہ تڪليف ناهي...!“

- پبلڪ ٽرانسپورٽ بہ اڄڪلھ وڏو مسئلو آهي، پر جن غريبن جي مجبوري آهي، اهي ان ۾ سفر ڪن ٿا. ان جي بهتريءَ لاءِ آواز اٿارڻ بدران، اسان پنھنجي گاڏي خريد ڪري چونداسين:”پبلڪ ٽرانسپورٽ ۾ اسان ڇو سفر ڪيون...!؟“

- سرڪاري ٽپال وارو نظام درست ناهي، تہ ان کي بهتر ڪرڻ لاءِمجمُوعي ڪوششونوڻ گھرجن، پر نہ!! اسان تہ خانگي ڪوريئر سروس رستي سامان يا ڪاغذ پَٽَ موڪليداسين... اسان جو ڇا وڃي سرڪاري پوسٽ سان!!

- وڻن جي واڍيءَ جي ڪري وڻ گھٽبا پيا وڃن ۽ گرمي وڌندي پئي وڃي. انڪري وڻ پوکجن تہ جيئن ماحول ۾ گرمي (گلوبل وارمنگ) گھٽجي ۽ ماحول بهتر ٿئي. پر اسان اهو ڪونہ ڪنداسين.

”گرمي آهي تہ چا ٿيو!! اسان جي گاڏيءَ ۾ بہ ايئر ڪنڊيشنر لڳل آهي ۽ گهر بہ ايئر ڪنڊيشنڊ آهي... اسان کي گرميءَ جي پرواهہ ئي ناهي!! ماحول خراب ٿو ٿئي تہ ڀلي پيو ٿئي!! اسان جو ان سان واسطو ڪونهي...!!“

- اليڪشن ۾ بهتر اميدوار کي ووٽ ڏيو! ”نہ! اسان ووٽ ڪونہ ڏينداسين... ڪير گرميءَ ۾ وڃي قطارن ۾ بيهي خوار ٿئي!اسان کي سُنا نمائندا هونئن ئي ڪونہ ملندا! باقي غريب پيا ووٽ ڏين... اسان پولنگ اسٽيشن تي ڪونہ وينداسين... باقي سوشل ميڊيا تي پيا رڳو سماج سڌارڻ بابت ڏڳها تبصرا ڪنداسين...!!“

اهڙيءَ طرح اسان ڪنهن بہ سماجي بهتريءَ ۽ تبديليءَ جو محرّڪ بڻجڻ ڪان پري آهيون ۽ ان جي تبديليءَ لاءِ ڪنهن تحرّڪ يا تحريڪ جو حصّو ٿيڻ لاءِ تيار ناهيون. اسان هر ڳالهہ جي لاءِ انفرادي طور متبادل ڳاهي چڙيا آهن. بنيادي ضرورتون ملن يا نہ ملن... اسان وٽ انهن جا متبادل تيار آهن.

اسان جيڪڏهن پنهنجي روّيي ۾ تبديلي نہ آندي، تہ پوءِ اسان رڳو پيا تبصرا ۽ تنقيدون ڪنداسين، البتہ معاشري ۾ بهتري ۽ تبديلي ڪانہ ايندي.

ان سان گڏوگڏ اسان کي پنهنجن ادارن جي بہ مالڪي ڪرڻي پوندي ۽ انهن جي بهتريءَ لاءِ جاکوڙ ڪرڻي پوندي تہ جيئن سڄو سماج انهن مان فائدو حاصل ڪري سگهي.

اسان کي گهرجي تہ سماج ۾ ٿيندڙ چڱن ڪمن کي هٿي ڏيون ۽ انهن جو حصّو بڻجون. ايئن ڪرڻ سان برائي گهٽبي ۽ چڱو ڪم ڪرڻ جي روايت پيدا ٿيندي ۽ وڌندي. ان ڳالهہ جي اسان جي سماج کي تمام گهڻي ضرورت آهي. باقي نہ تہ اسان وٽ رڳو نڪتہ

چيني ۽ ٽوڪ ڪرڻ جو عمل فقط مايوسي ئي پکيڙي رهيو آهي، جيڪو ڪوڙ سارين نفسياتي بيمارين سميت سماجي بيمارين جو پڻ سبب بڻجي رهيو آهي.انڪري هڪ مثبت سماج جوڙڻ لاءِ اسان سيني کي پاڻ ۾ مثبت روّيا پيدا ڪري، معاشري جي هر مسئلي کي پنهنجو سمجهڻو پوندو. ان سان ئي اسان جو سماج بهتر ٿيندو ۽ اسان جي ايندڙ نسلن کي بہ ان جو فائدو ٿيندو.

◙

لولي پاپ ۽ اهم اشُوز

تازو عوام جي وات ۾ هڪ ”لولي پاپ“ ڏنو ويو آهي، جنهن سان عوام جو نہ رڳو وات بند ٿي ويو، پر گڏوگڏ ڪين متو ذائقو بہ محسوس ٿيندو رهيو. اهو لولي پاپ هو ”ڪرڪيٽ ورلڊ ڪپ 2011ع“ جو سيمي فائنل ميچ! جيڪو ڀارت ۽ پاڪستان جي وچ ۾ ڪيڏيو ويو. هونئن تہ هميشہ پاڪستان ۽ انڊيا جوهر ميچ ٻنهي ملڪن جي عوام جي نگاهن توڙي توجّهہ جو مرڪز هوندو آهي، پر هن ڀيري هن ميچ جي اهميت ڪجهہ سرس هئي. اسان جي نالي ماتر ميڊيا، 15 ڏينهن اڳ ئي انهيءَ ڪم ۾ جنبي وئي هئي، تہ ان ڏينهن تي حڪومت ڪان عام موڪل ڪرائجي! رحمان ملڪ سميت مختلف سياستدانن نماز پڙهي، پاڪستان جي ڪٽڻ لاءِ خصوصي دعائون ڪيون. سنڌ اسيمبليءَ ۾ بہ سيني ميمبرن ۽ وزيرن پاڪستان جي ڪٽڻ لاءِ دعائون گهريون. وفاقي سرڪار تہ اڌ ڏينهن جي موڪل ڪئي، پر اسان واري سائينءَ (وڏي وزير) تہ وڏيءَ دل جو مظاهرو ڪندي، سڄي ڏينهن جي موڪل جو اعلان ڪري ڇڏيو. سائينءَ ڪان شايد اهو وسري ويو، تہ هينئر مختلف اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ امتحان هلندڙ آهن، جيڪي متاثر ٿيندا!

خير!! ميچ تہ ”ڪرڪيٽ ڊپلوميسيءَ“ تحت ڀارت کٽي ويو ۽ پاڪستان جو وزيراعظم يُوسف رضا گيلاني ويچارو، ڀارتي ”پَرڌان منتري“، من موهن سنگهہ سان ملاقات ڪري واپس موٽي آيو. اهو تہ چڱو ٿيو، جو ايتري ۾ جان ڇُٽي وئي! جيڪڏهن پاڪستان فائنل ۾ پهچي وڃي ها، تہ اسان وارو وڏو وزير تہ سڄو هفتو ان خوشيءَ ۾

موڪل جو اعلان ڪري ڇڏي ها! پوءِ ته سندس خوشيءَ جي ڪا انتها ئي نه رهي ها!!

انهيءَ سڄي منظرنامي دؤران، منهنجي ذهن ۾ هڪ اهم سوال ڪر کڻندو رهيو، ته خاص طور تي سنڌ جي اهم اشُوز جو ڇا ٿيندو!؟ گهرشماري، آدمشماري، ليڊي هيلٿ ورڪرز جا مسئلا، ٻوڏ سٽيلن جي بحالي ۽ تيل جون وڌندڙ قيمتون وغيره...

منهنجي خيال ۾ حڪومت ۽ ميڊيا، ماڻهن جو ذهن بدلائڻ ۾ هن ڀيري به هميشه جيان ڪامياب ٿي ويا. گهٽ ۾ گهٽ 15 ڏينهن ماڻهو انهن سيني اهم اشوز کي وساري ميچ تي ٽيڪا ٽپڻي ڪندا رهيا. مان سمجهان ٿو اهڙن 'لولي پاپس' مان جان ڇڏائڻ لاءِ عوام کي هاڻي فڪري طور سجاڳ ٿيڻو پوندو.

◙

(ماهوار"افيئر"حيدرآباد جي 15 اپريل2011ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

سياسي مانداڻ جو انت ڪٿي ٿيندو!؟

هن وقت ملڪي سياست ۾ وڏو مانداڻ متل آهي. هر سياستدان روايت کي برقرار رکندي، ٻين تي نڪتہ چيني ڪندي، پاڻ کي اڇو اجرو ثابت ڪرڻ ۾ رڌل آهي. اهڙو ڏنڌو ڪندي سياستدان سدائين عوام کي بيوقوف بڻائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا آهن. وڏيون آسُون اميدون ڏيندا آهن ۽ پوءِ چُونڊن ۾ ڪاميابي حاصل ڪري، پنجن سال لاءِ عوام کي وساري، پنهنجن ذاتي مفادن لاءِ ڪم ڪندا آهن ۽ هر روز ”مفاهمت“ جي نالي ۾ نئين ”منافقت“ ٿيندي رهندي آهي. هن وقت عمران خان پنهنجن بائونسرن سان ٻين پارٽين ۽ انهن جي اڳواڻن کي ’هِٽ‘ ڪري رهيو آهي ۽ پنهنجو پاڻ کي سچّو، امين، صادق ۽ ايماندار ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ۾ رڌل آهي. تمام تيزيءَ سان سياسي ٻاڙائيءَجو شڪار ٿيندڙ سياستدانَ ڪيس ’جُوائن‘ ڪرڻ جي جتن ۾ آهن. ڪي گذريل حڪومت ۾ مزا ماڻيندڙ، تہ ڪي وري انهن مزن کان رهجي ويلَ، ايندڙ اليڪشن ڪانپوءِ نهندڙ سياسي سيٽ اپ ۾ پاڻ کي ڪنهن نہ ڪنهن ريت ’فِٽ‘ ڪرڻ جا خواب ڪٽي، عمران خان جا ٻانهن ٻيلي بڻجي رهيا آهن. عمران خان پنهنجي هر بيان ۽ تقرير ۾ پاڻ کي سچّو، ديانتدار ۽ عوام جو هڏڏوڪي ثابت ڪرڻ جون دعوائون ڪري رهيو آهي. اهو تہ خير! وقت ٻڌائيندو تہ هو ڪيترو ايماندار آهي!

هن وقت هڪڙي ڳالھ سوچڻ جهڙي آهي، تہ عمران خان جيڪو آمرن ۽ ڪرپٽ سياستدانن خلاف تہ ڳالهائي رهيو آهي، پر

ٻئي پاسي انهن ئي پارٽين (جيڪي هن جي نظر ۾ ڪرپٽ ترين آهن) جي اڳواڻن کي پنهنجي پارٽيءَ ۾ مسلسل شامل ڪندو پيو وڃي. ان مان اها ته ڳالهه واضع آهي ته رڳو چُوندن کٽڻ لاءِ اهڙن ماڻهن جو سهارو پيو ورتو وڃي، جيڪي اڳي به عوام کي ٺڳي ۽ بيوقوف بڻائي چڪا آهن.

هن ملڪ جي اها پراڻي روايت رهي آهي، تهاسان جا وڏيرا (جيڪي 'ايم. پي. اي' ۽ 'ايم. اين. اي' ٿين ٿا) سدائين پنهنجو پاڻ کي "اپرنڊڙ سڄَ جا سلامي" ثابت ڪن ٿا ۽ جنهن پارٽيءَ کي اينڊڙ اليڪشن ۾ زور آور سمجهن ٿا، ان ۾ شامل ٿي وڃن ٿا ۽ اها پارٽي بغير ڪنهن احتساب جي عوام جي هانوَ تي مُڱ ڏرَي، انهن کي پارٽيءَ ۾ شامل ڪري ٿي ۽ عوام سان اها ڪار ٻارهوئي ٿيندي رهي ٿي.

اتي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي، ته عمران خان ايئن ويندو انهن وڏيرن کي پنهنجي پارٽيءَ ۾ شامل ڪندو!؟ يا وري روايت کي برقرار رکندي، هميشه جيان پنهنجي پير تي پاڻ ڪهاڙو هڻندو!؟ خاص طور تي سنڌ ۾ وري انهن آزمايل مِيرن، پِيرن ۽ وڏيرن کي ٽڪيٽ ڏيندو!؟

آخر ان سياسي مانڌاڻ جو ڪٿي انت به ايندو؟ يا نه!؟

◙

(ماهوار"افيئر"حيدرآباد جي ڊسمبر2011ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

وڌندڙ آدمشماري ــ ملڪ لاءِ هڪ وڏو چيلينج

پاڪستان هن وقت انيڪ مسئلن جي ور چڙهيل آهي. پاڪستان انهن انيڪ مسئلن ۾ وڪوڙجي ۽ جڪڙجي چڪو آهي. هڪ مسئلي مان اجا پاند مس ڇٽو آجو ڪرائي، ته ٻئي هنڌ ڦاسيو پوي! ٻين مڙني مسئلن سان گڏ، هن وقت پاڪستان ڪي وڌندڙ آباديءَ جو وڏو چئلينج آهي. معاشرتي توڙي معاشي ماهرن جي خيال ۾ سڄيءَ توڙي اڌ سڄيءَ طرح سمورن مسئلن جو واسطو بهرحال هن ئي مسئلي سان لاڳاپيل آهي.

هن مختصر مضمون ۾اسان دنيا جي آباديءَ ۽ پاڪستان جي آباديءَ جو مجموعي طور جائزو وٺنداسين ۽ انهيءَ ڪانپوءِ وڌندڙ آباديءَ جا مختلف سبب پڻ بحث هيٺ آڻينداسين ۽ آخر ۾ اهو پڻ بحث ڪنداسين، ته ان مسئلي تي ضابطو ڪيئن آڻجي؟ ۽ ان ڏس ۾ حلَ ڪهڙا آهن.

دنيا جي آبادي:

1950ع ۾ دنيا جي آبادي،لڳ ڀڳ اڍائي ارب هئي ۽ 1960ع ۾ اها 3 اربن تي وڃي پهتي. 1970ع ۾ اها 3.6 اربن تي وڃي پهتي ۽ اها 1985ع ۾ 4.9 ارب (ذري گهٽ 5 ارب) تي، جيڪا 2000ع ۾ 6.3 اربن تي پهتي. اهڙيءَ طرح پاڻ ڏسون ٿا ته 1950ع کان 1985ع تائين دنيا جي آباديءَ ۾ 60 سيڪڙو واڌ ٿي آهي، جيڪا تمام ڳڻتيءَ جوڳي صورتحال آهي. صحت جي عالمي اداري (ورلڊ هيلٿ آرگنائيزيشن) جي انگن اکرن موجب، وڌندڙ آباديءَ جو مسئلو رڳو غريب ملڪن سان آهي، جتي تعليم ۽ شعور جي کوٽ آهي ۽

نتيجي ۾ اهي ملڪ انيڪ مسئلن ۾ ڦاٿل آهن. اسان جو پيارو پاڪستان بہ انهن ئي ملڪن مان هڪ آهي.

پاڪستان جي آبادي:

1950ع ۾ پاڪستان، آباديءَ جي لحاظ کان دنيا جو چوڏهون وڏو ملڪ هو، جڏهن تہ 2035ع ۾ پاڪستان، آباديءَ جي لحاظ کان ٻارت کان بہ ٻئي نمبر تي هوندو. هر سال پاڪستان ۾ آباديءَ جي واڌ جي ڪري، البانيا يا نيوزيليند جهڙو هڪ ننڍو ملڪ ٺهي ان ۾ شامل ٿو، جيڪا انتهائي فڪر جوڳي حد آهي. هندستان کان الڳ ٿيڻ وقت پاڪستان جي آبادي 3 ڪروڙ 24 لک هئي، جيڪا هن وقت 15ڪروڙن کان بہ مٿي وڃي پهتي آهي. توهان کي اهو پڙهي تعجب ٿيندو، تہ پاڪستان ۾ هر منٽ ۾ 8 ٻار جنم وٺن ٿا ۽ هر ٻن منٽن کان پوءِ هڪڙو ماڻهو جهان ڇڏي ٿو. مطلب هر ٻن منٽن تي هڪڙو ماڻهو گهٽ ٿئي ٿو ۽ 15 ماڻهو وڌن ٿا. 1978ع ۾ پاڪستان ۾ هڪ ڪروڙ85 لک ماڻهو روزگار سان لڳل هئا ۽ 2001ع ۾ پاڪستان ۾ بيروزگاريءَ ۾ ڇهُوڻ تي واڌ آئي آهي. اسان وٽ هر ڪلاڪ کانپوءِ ڪا نہ ڪا ماءُ،هڪ ٻار کي جنم ڏيندَي هي جهان ڇڏي ٿي. آباديءَ ۾ واڌ جي ڪري تيل جون قيمتون وڌن ٿيون ۽ مهانگائيءَ جو راڪاس رقص ڪندو رهي ٿو. جيڪڏهن آباديءَ ۾ واڌ جي شرح ساڳئي رهي، تہ 2010ع تائين ڪاڄرو تيل، پيٽرول ۽ ان جُون مختلف جنسون (مصنوعات) 123 سيڪڙو مهانگيون ٿي وينديون.

اسان وٽ آباديءَ جي وڌڻ جا سبب ڪهڙا آهن؟

1. تعليم جي گهٽتائي:

گهٽ تعليم، مردمشماريءَ ۾ واڌ جو سڀ کان پهريون سبب آهي، ڇو ته جيستائين تعليم ۽ شعور اسان جي سماج ۾ نه ايندو، تيستائين اهي مسئلا عروج تي هوندا. انهيءَ ڪري انهن مامرنجي نزاڪت توڙي نقصانن کي سمجهڻ لاءِ عوام ۾ تعليم جو هجڻ تمام ضروري آهي.

2. گرم موسم:

موسم جا به ماڻهوءَ جي صحت ۽ ورتاءَ تي ڪافي اثر پون ٿا. انهيءَ ڪري اهو عام طور تي ڏٺو ويو آهي،ته جن به علائقن جي موسم گرم آهي، اتي آبادي وڏيڪ آهي. پاڪستان به مجموعي آبهوا جي لحاظ کان هڪ گرم ملڪ آهي. انهيءَ ڪري پاڪستان جي آبادي چوٽ چڙهيل آهي ۽ ان ۾ تيزيءَ سان واڌارو پڻ ٿي رهيو آهي.

3. ننڍيءَ عمر ۾ ڪرايل شاديون:

اسان وٽ عام طور تي پوري ملڪ ۾ ۽ خاص طور تي ٻهراڙيءَ جي علائقن ۾ ننڍيءَ عمر ۾ شاديون ڪرايون وينديون آهن، جنهنڪري انهن جوڙن جي ٻار پيدا ڪرڻ وارو عرصو وڏي وجي ٿو ۽ نتيجي ۾ هر جوڙو 15 کان 16 ٻار پيدا ڪري ٿو.

4. علاج ۾ بهتري:

علاج ۾ بهتريءَ مان مراد اها آهي،ته هاڻي ڪوڙ سارين خطرناڪ بيمارين جو علاج نڪري پيو آهي. اڳي انهن بيمارين ۾ ماڻهو مري ويندا هئا، پر هاڻي علاج جي ڪري جلدي نٿا مرن ۽ ايئن آباديءَ ۾ واڌ ٿئي ٿي.

5 . وبائن ۽ آفتن تي ضابطو:

هاڻي سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي بدؤلت، وبائن ۽ آفتن تي به گهڻيءَ حد تائين ضابطو آيو آهي. اڳي جتي انهن آفتن ۾ هزارين ماڻهو مري ويندا هئا، هاڻي انهن مان اڪثريت انسانذات بچي وجي ٿي. ايئن به ناهي ته هاڻي آفتون آهن ئي ڪونه۽ ماڻهو مرن نٿا، پر انهن جي شدّت توڙي نقصانن ۾ واضح حد تائين ضابطوآيو آهي.

6 . پُٽ پيدا ڪرڻ جي خواهش:

اسان جي سماج ۾ ڇوڪرين کي اجا تائين گهٽ حيثيت واري فرد جِينظر سان ڏٺو ويندو آهي ۽ انهيءَ کي خاص اهميت ناهي ڏني ويندي. عام ماڻهوءَ جي سوچ مُوجب، ڇوڪريءَ جي پيدائش کي اجا به گهڻين جاين تي 'نياڳ'جي نشاني سمجهيو ويندو آهي، جڏهن ته ڇوڪرو پيدا ٿيو ته ان کي سياڳ سمجهيو ويندو آهي. پوءِ پٽن جي خواهشن ۾ ماڻهُو ويندا آهن، نياڻيون پيدا ڪندا! جيڪي ويچاريون سُورن ۾ هونديون آهن.اڄ به اسان جهڙن سماجن جا ڪافي مردَ، نياڻين کي جنم ڏيڻ تي پنهنجين عورتن تي ظلم ڪندا آهن.

7 . جاگيرداراڻو نظام:

جاگيرداڻي سوچ ۽ وڏيرڪَي نظامَ، اسان جي معاشري کي جيترو نقصان ڏنو آهي، اوترو شايد ٻئي ڪنهن کي ٻهمنفي عنصر نه ڏنو آهي. هنن جي سوچ ئي اها آهي، ته ماڻهو جاهل ئي رهن ۽

منجهن ڪوبہ شعور نہ اچي. انهن ۾ شعور آيو تہ اهي سڀ ڳالهايون سمجهي ويندا.

8 . ٻارن ۾ موُت جي شرح جو گهٽ هجڻ:

هاڻي ٻارن جي گهڻين بيمارين تي ضابطي جون دوائون ۽ ويڪسين نڪري، عام طور واپرائجڻ لڳيون آهن. انهيءَ ڪري ٻارن ۾ موُت جي شرح ۾ واضح طورگهٽتائي آئي آهي. انهيءَ ڪري آبادي وڌندي پئي وڃي ۽ ٻار ويچارا گهٽ سهولتن ۽ غير معياري پرورش جي ڪري آزار ۾ آهن.

9 . ٻهراڙين ۾ وڌيڪ ٻار پيدا ڪرڻ جي سوچ:

سنڌ ۾ قبيلائي جهيڙا ۽ فساد عروج تي آهن. ان ڪري عام ماڻهوءَ جي سوچ اها هوندي آهي، تهوڌيڪ ٻار ڄڻيون، جيڪي اڳتي هلي هنن جهيڙن ۾ اسان جو سهارو بڻجن. جيترواولاد وڌيڪ هوندو، اوتري طاقت وڌيڪ سمجهي ويندي! تنهنڪري انهيءَ سوچ بہ اسان جي سماج کي وڌيڪ پيهو رسايو آهي.

10 . سياسي سهارو:

سياست سان وابستہ گهڻن ماڻهن جي وري اها سوچ بہ هوندي آهي، تہ سندن جيترا جهجها ٻار هوندا، اهي سندن ذاتي سهاري بڻجڻ سان گڏوگڏ، سياسي سهارو بہ بڻبا ۽ خانداني سياست کي اڳتي وڌائيندا. ان طرح سان اهي روايتي مُدي خارج موروثي سياست کي هٿي ڏيندا ۽ قائم ۽ دائم رکندا.

11 . خانداني منصوبہ بنديءَ تي عمل نہ ڪرڻ:

اسان وٽ عوام جو تمام ٿورو ڀاڱو، خانداني منصوبہ بنديءَ (فيملي پلاننگ) تي عمل پيرا آهي، انڪري بہ اسان جي آدمشماري ايڏي تيزيءَ سان وڌي ٿي.

اڇو تہ اهو بہ ڏسون، تهان وڌندڙ آباديءَجا سماج تي ڪهڙا منفي اثر پون ٿا:

1 . وسِيلن جو زيان:

اها ڳالھ پڌري پٽ پئي آهي، تہ جتي ماڻهو گهٽا هوندا، اتي وسيلن جو زيان بہ اوترو وڌيڪ ٿيندو. ماڻهن جو تعداد وڌي پيو ۽ وسيلن جو تعداد گهٽجي پيو. تنهنڪري اهو هڪ مسئلو ٻين انيڪ مسئلن کي جنم ڏئي رهيو آهي ۽ اهو هڪڙو ڄار آهي يا زنجير آهي، جنهن جون ڪوڙ ساريُون ڪڙيون هڪٻئي سان جُڙيل آهن.

2 . بيروزگاري:

هن وقت بيروزگاري، اسان جي سماج جو وڏو مسئلو آهي، جنهن ماڻهن جو جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو آهي. روزگار جا وسيلا گهٽجن پيا ۽ ماڻهو وڌن پيا. بيروزگارن جي هڪ فوڄ پئي تيار ٿئي! جنهن جي روزگار لاءِ حڪومت وٽ ڪا بہ جوڳي رٿا بندي ڪانهي.

3 . ماحولياتي بگاڙ:

ماڻهن جي وڌڻ ڪري آڪسيجن جي مسلسل ڪمي ٿي رهي رهي آهي ۽ ماحول ۾ زهريليون گئسون وڌي رهيون آهن. ڪم علميءَ ۽ ڄاڻ جي اڻاٺ سبب ماڻهو، ماحول کي حد درجي تائين

گدلو ڪريرهيا آهن. ماڻهن ۾ وڻن پوکڻجي عادت به ناهي، ويتر جيڪي وڻ اڳي ئي موجود آهن، انهن کي به تيزيءَ سان وڍيو پيو وڃي.

4 . جهالت:

آدمشماريءَ جي بنا حساب ڪتاب جي وڌڻ جي ڪري،اسان وٽ جهالت وڌي رهي آهي ۽ هڪڙو اهڙو سماج جُڙي رهيو آهي، جيڪو جيئڻ جي قابل ناهي.

5 . حادثا:

ماڻهنجو تعداد جهجهو آهي، ته انهن جا ميڙ به جام آهن. اهڙيءَ طرح انهن ۾ گهٽي تعداد ۾ حادثا به پيش اچن ٿا، جن جي ڪري ماڻهو تڪليفن مان گذرن ٿا.

6 . نفسياتي مونجهارا:

آدمشماري وڌڻ جي ڪري ماڻهو نفسياتي مريض ٿيندا پيا وڃن. جڏهن ماڻهو گهٽا هوندا، ته انهن کي پنهنجا حق صحيح نموني سان نه ملي سگهندا، جنهن سبب ماڻهو نفسياتي مونجهارن جو شڪار ٿيندا، يا وري بين سماجي براين توڙي ڏوهن ۾ مُلوث ٿيندا، جن ۾ قرُون، ڌاڙا، چوريون، اغوا، رشوت خوري وغيره اچي وڃن ٿا. پوءِ عوام انهن ڪُڌن ڪرتوتن جي ور چڙهيو وڃي ۽ نتيجي ۾ ڪيتريون ئي جوانيون تباهه ۽ برباد ٿيو وڃن.

انهن سمورن مسئلن کي ڪنهن حد تائين گهٽ ڪري سگهجي ٿو، پر ان لاءِ شرط اهو آهي ته اسان آدمشماريءَ تي

ضابطوآڻڻ لاءِ عملي اُپاءَ وٺون.ان مسئلي تي ضابطوآڻڻ لاءِ منهنجي ذهن ۾ ڪجهه تجويزون آهن، جيڪي هن ريت آهن:

1 ـ اسان آباديءَ جي مقدار کي گهٽائي، معيار کي وڌائڻ طرف سنجيدگيءَ سان ڌيان ڏيون.

2 ـ تعليم، آگاهيءَ ۽ شعور جي ڦهلاءَ طرف توجهه ڏيون.

3 ـ اسان ايمانداريءَ سان پنهنجن ادارن جي سنڀال ڪريون.

4 ـ آبادي گهٽائڻ جو ڪم رڳو خانداني منصوبابنديءَ واري کاتي (پاپوليشن ويلفيئر ڊپارٽمينٽ) تي نه ڇڏيون،بلڪ پاڻ به ان طرف سچائيءَ سان ڌيان ڏيون ۽ مثبت ڪوششون وٺون.

5 ـعوام سان گڏ، لاڳاپيل ادارن ۽ حڪومت کي به ان طرف سنجيدگيءَ سان جامع پاليسيون جوڙي ڪم ڪرڻو پوندو.

6 ـ ماحول کي گدلاڻ کان بچايون.

7 ـ پاڻ کي هميشه مثبت ۽ تعميري ڪرت ۾ مصروف رکون.

8 ـ گهر کان ٻاهر گهمڻ ڦرڻ جا موقعا تلاش ڪريون ۽ زندگيءَ جي گهڻ رُخن مَصرفَن تي ڌيان ڏيون.

اجا به اسان ان طرف ڌيان نه ڏنو، ته اسان پنهنجي ايندڙ نسلن کي پاڻيءَ جي بوند لاءِ به تڙپندي ڏسنداسين. ڪين هڪ سهولتن کان وانجهيل معاشري ۾ لُڇندي ۽ مرندي ڏسنداسين. اسان اجا به عملي ڪوشش نه ورتي ته بُک، بيروزگاريءَ، بيمارين، ڏُکن، اهنجن کي اسان جو مقدّر بڻائڻ کان ڪوبه نٿو روڪي سگهي.

◘

(پندرنهن وار”عبرت“ ميگزين جي 16 جولاءِ2008ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

سنڌ ۾ وسڪارو- رحمت؟ يا زحمتَ؟

سنڌ، گذريل ڪجھ سالن کان پاڻيءَ جي غير منصفاڻي ورڇ ۽ کوٽ جي ڪري نهايت ئي ڏکئي دؤر مان گذري رهي آهي. زرعي سماج هئڻ ڪري اڪثر ماڻهن جي جياپي جو ذريعو رڳو زراعت ئي آهي. پاڻي نه ملڻ ڪري اسان جي زراعت تباهه ٿي چڪي آهي. شهرن ۾ وري صنعتن جو وڌڻ ۽ بغير ڪنهن منصوبابنديءَ جي اپارٽمينٽس ۽ پلازائن جي تعمير ڪري، شهرن ۾ گدلاڻ ۽ زهريلين گئسن جو مقدار وڌندو پيو وڃي، جنهن ڪري شهري علائقن ۾ شديد گرمي ٿئي ٿي. جنهن جو تازو مثال ڪراچيءَ سميت ملڪ جي ٻين وڏن شهرن ۾ ماڻهن جي گرميءَ جي شدّت ڪري مؤت واقع ٿيڻ وارن واقعن ۾ مسلسل واڌ آهي. انهيءَ صورتحال ۾ ڳوٺن توڙي شهرن ۾ عام ماڻهوءَ جو جيئڻ جنجال ٿي پيو آهي.

ماڻهو ويچارا گرميءَ کان بچڻ ۽ دريائن ۾ پاڻيءَ جي وهڪرن ۾ واڌ لاءِ مِينهَن جون دعائون ته گُهرندا آهن، پر جڏهن مينهن وسڻ شروع ٿيندا آهن، ته انتظامي نااهليءَ ۽ ڪرپشن جي ڪري اهي مينهن، رحمت بجاءِ زحمت بڻجي پوندا آهن. وري به هر حال ۾ عام ماڻهو ئي سُورن ۾ اچيو وڃي! هاڻي ته ماڻهن سان ڪاتيءَ ۽ ڳِدري واري ڪار آهي.هُو مينهن وسڻ سان خوش به ٿين ٿا، ته ساڳئي ئي وقت ناخوش به ٿين ٿا، ڇو ته کين خبر آهي ته سندس ڪچي جُهڳي توڙي سُورن سان پوکيل اَپرو سَپرو فصل، انهن مينهن جي سَٽَ سهي نه سگهندو. شهرن ۾ به پاڻيءَ جي

نيڪال جو ڪوبہ جوڳو انتظام نہ هجڻ ڪري، شهري بہ وڏي عذاب مان گذرن ٿا. هفتن جا هفتا بجلي هلي ٿي وڃي، جيڪا ماڻهن لاءِ هڪ الڳ مصيبت آهي. بجلي بند ٿيڻ جو بہ وڏو سبب اهو ئي آهي، تہ بجليءَ جي ورڇ ڪندڙ ادارن پاران، هڪڙن علائقن ۾ چوري ٿيل بجليءَ ڪي ٻين علاقن ۾ بجلي بند ڪري حساب ڪتاب پُوروٿو ڪيو وڃي. جنهن جو سبب ماڻهن کي وري اهو ٿو ٻڌايو وڃي تہ "بجليءَ جي بحاليءَ وارو ڪم جاري آهي... جنهن ڪري پاورجي سپلاءِ بند آهي!" ماڻهو بہ ويچارا هميشہ وانگر سندن ڪوڙن دلاسن تي اعتبار ڪري، خاموش ٿي صبر سان سُور سهندا رهن ٿا.

ان کان وڏي بيوسي ۽ الميو ڪهڙو ٿو ٿي سگهي! جو شهرن ۾ بينل پاڻيءَ بابت، انهن شهرن ۾ رهندڙ ڪامورا سوشل ميڊيا تي اهي پوسٽون شيئر ٿا ڪن، تہ هاڻي گهرن مان نڪرڻ لاءِ ٻيڙيون رکجن. ان جو مطلب اهو آهي تہ برسات جي پاڻيءَ جي نيڪاليءَ لاءِ هنن وٽ ڪا بہ جامع رٿابندي يا تياري ناهي. اهي ڪامورا، انهن حڪمرانن سان ملي ڪري، ترقياتي رٿائن جا پيسا کائين ٿا ۽ ان جڳهہ تي ڪم رڳو ڪاغذن جا پيٽ پرڻ لاءِ ٿئي ٿو. مختلف شهرَ، مختلف بااثر ماڻهن کي نيڪي تي ڏنل آهن. جتي اهي نيڪيدارَ مال ميڙي، پنهنجا ۽ پنهنجن ڏٽين جا پيٽ پرين ٿا. اهڙيءَ طرح مينهوڳيءَ جي مند ۾ شهرن ۾ رهڻ، ڪنهن جنگ کان گهٽ ڪونهي!

ٻيو تہ اسان وٽ پلاسٽڪ جي ٿيلهين جو استعمال بہ تمام گهڻو ٿئي ٿو، جيڪي هڪ تہ مختلف بيمارين جو سبب بڻجن ٿيون ۽ ٻيو تہ اهي نالين ۾ ڦاسي، انهن کي بند ڪري ٿيون ڇڏين. اهي ٿيلهيون نہ ڳري سگهن ٿيو ۽ نہ ئي تلف ٿي سگهن ٿيون. انهن کي

ساڙڻ ته ماحول سان ڪنهن وڏي دشمنيءَ کان گهٽ ڪونهي، جنهن جي سڙڻ سان ماحول دشمن زهريلين گيسن جو اخراج ٿئي ٿو، جيڪي زندگيءَ لاءِ هاڃيڪار آهن. انهن ٿيلهين جي نالين توڙي گٽرن ۾ ڦاسي پوڻ سبب، مينهن جو پاڻي، مختلف علائقن ۾ بيهي ٿو رهي. جيڪڏهن وڏيڪ مينهن پوي ٿو ته اهو پاڻي گهرن، اسڪولن، اسپتالن ۽ ٻين هيناهيُن جڳهن ۾ اندر داخل ٿيندي به دير ئي نٿو ڪري! نتيجي ۾ اسڪولَ، ڪافي ڏينهن تائين بند ۽ اسپتالون ڪم ڪرڻ کان لاچار ٿي وڃن ٿيون. يا وري وڏو پاڻي جهاڳي استاد، شاگرد، طبي عملو توڙي عام ماڻهو انهن جايُن تائين پهچن ٿا. جنهنڪري، ان سڄي ماحول ۾ زندگيءَ جو ڪاروهنوار بيهي ٿو رهي ۽ ڪمَ ڪار سُستيءَ جو شڪار ٿين ٿا.

ٻوٽن ۾ ته مينهن، فطري سونهن ۾ واڌاري جو سبب هوندا آهن، پر هاڻي اتي به نهيل سِمَ نالا، ٻهراڙين کي هر سال ٻوڙيندا رهن ٿا، جنهن سان عوام جو جاني توڙي مالي نقصان ٿئي ٿو. هاڻي ته اهي سِمَ نالا، ڪنهن راڪاس کان گهٽ ناهن. انهن سنڌ جون سون جهڙيون زرعي زمينون تباهه ڪري ڇڏيون آهن. ساموندي پٽيءَ تي، سمنڊ جي چاڙهَ جي ڪري به، اتي رهندڙ ماڻهن جي زندگي بيحد ڏکي ٿي پئي آهي. اهي سِمَ نالا به انهن علائقن جي ڀلائيءَ جي نالي ۾ ناهي، پنهنجا نوازي ڪري ماڻهن کي مالي فائدا ڏنا ويا. جنهن جو نتيجو هن وقت اسان سڀني جي سامهون آهي. وقت تي پاڻي نه ملڻ ڪري، ماڻهن فصل به وڏي خرچ سان دير سان پوکيا، سي به برساتن جي ور چڙهي، ٻُڏي ويا.

هن سڄي ظلم ۾ سوچڻ جي ڳالهه اها آهي، ته انتظاميه ۽ سياستدان ڪٿي به نظر ڪونه ٿا اچن! ان کان وڌيڪ ظلم ڪهڙو

ٿيندو، جو معمول جا مينهن به اسان لاءِ عذاب ٿي ٿا پون. وري به ايندڙ هفتي کان عيد جي دؤران به مِينهن جي اڳڪٿي ڪئي پئي وڃي، جيڪو بُڏي ماڻهن جو ساهه مُٺ ۾ آهي، ته جيڪڏهن هن پيري به تيز مينهن پيا، ته اسان جو ناڪاره نظام، اسان لاءِ جيئڻ ڏکيو ڪري ڇڏيندو.

هاڻي، ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته حڪمران، ڪامورا ۽ باشعور ماڻهو گڏجي هڪ منصوبابندي جوڙين ۽ ان ڪانپوءِ ان لاءِ عملي ڪوششون وٺن، ته جيئن ’ابرِ رحمت‘ کي ’ابرِ زحمت‘ بڻجڻ کان بچائي سگهجي.

◙

(سنڌ ۾ 27 جولاءِ 2019ع تي پيل تباهه ڪُن مينهن ڪانپوءِ واريءَ صورتحال تي لکيل)

نؤجوان نسل کي تباهيءَ کان بچايو!

اسان جي سماج ۾ منشيات جو واهپو ڏينهون ڏينهن وڌندو پيو وڃي. جنهن جو شڪار سڀ کان وڌيڪ نؤجوان طبقو ٿي رهيو آهي. جنهن نؤجوان کي ان عمر ۾ علم حاصل ڪرڻ گهرجي، اهو نشي آور شيون واپرائي نه رڳو پنهنجو، بلڪ پنهنجي سموريءَ قوم جو مستقبل برباد ڪري رهيو آهي. نشي واريون شيون استعمال ڪرڻ سان نؤجوانَ ذهني توڙي جسماني طور تي مفلوج ٿي ٿا وڃن. نتيجي ۾ هو ڪو به ڪم صحيح طرح سان نٽا ڪري سگهن ۽ پنهنجي زندگيءَ کي ايئن ئي وڃائي ٿا ڇڏين. اسان کي لڳ ڀڳ هر آفيس، اسڪول، اسپتال، روڊ، رستي تي، مطلب ته هر ڪنڊ پاسي تي پانن جي پچڪارين ۽ ٽُڪن سان ڀريل پيتيون ملنديون. ماڻهن جي اڪثريت جا وات پان يا گُٽڪي سان ڀريا پيا هوندا! ڪنهن سان ڳالهائڻ مهل آواز نه نڪرندُن! ۽ پوءِ پيا اشارن ذريعي ڳالهائيندا... پر واتَ مان اهو گند ٻاهر نه ڪيندا! اڪثر ڳالهائيندي ڳالهائيندي سندن وات مان پان جون ٽُڪون سامهون واري شخص جي مُنهن ۾ به پيُون لڳنديون... پر پان کائيندڙ شخص کي شرمندگيءَ جو ڪو به احساس ناهي ٿيندو!

هاڻي سگريٽ ته هر ماڻهو پيو ڇڪي. يونيورسٽين جا باشعور شاگردَ مستقبل جا معمار نؤجوان، يونيورسٽين ۽ ڪاليجن جي ڪينٽينز تي سموسن ۽ چانهه سان گڏ سگريٽن جو آرڊر ڏيندي نظر ايندا! اڪثر ماڻهو ته پبلڪ ٽرانسپورٽ ۾ سفر دؤران پيا سگريٽ مٿان سگريٽ ڇڪيندا... کين اهو احساس به ناهي ٿيندو ته اسان جي ان عمل سان گاڏيءَ ۾ سوار ڪو ٻار تڪليف ۾ ايندو،

کو دم جو مريض تڪليف ۾ اچي، ويتر بيمار ٿيندو يا ڪنهن صحتمند ماڻهوءَ جي ڦڦڙن تي به سندن دونهين سان منفي اثر پوندا ۽ ڪوسندن سگريٽ جي دونهين يابدبُوءِ جي ڪري اُلٽيون ڪري بيحال ٿي پوندو. اهڙن ماڻهن کي وري ڪو سمجهائڻ جي ڪوشش ڪندو ۽ سگريٽ پيئڻ کان منع ڪندو، ته ان تي سگريٽ پيئندڙ ماڻهو ڪاوڙجي چوندو، ته: ”جيڪڏهن ايڏي تڪليف ٿي ٿئي، ته پوءِ پنهنجي گاڏي وٺي سفر ڪريو! باقي اسان موالين جو دماغ خراب نه ڪريو!“ ٻين ماڻهن جي اڪثريت به وري ان سگريٽ پيئندڙ جو ساٿ ڏيندي نظر پئي ايندي، پر ان کي غلط چوڻ وارو ڪو ورلي هوندو! نتيجي ۾ اهو شخص پاڻ کي وڏيڪ معتبر ۽ سوپارو سمجهڻ لڳندو آهي.

انهيءَ کان سواءِ هاڻي پبلڪ ٽرانسپورٽ ۾ سفر ڪندي، اسان کي ٻين ڪاڌي جي شين سان گڏ مين پُڙي، سگريٽ ۽ گٽڪو به عام جام ملندو آهي. هاڻي ته ننڍا ٻار به نشو واپرائيندي پيا نظر اچن. سرڪار طرفان انهن شين تي پابنديءَ جا به رڳو سَڪِٽا اعلان پيا ٿيندا آهن، باقي انهن تي ڪو به عمل ٿيندي نظر ناهي ايندو.

سرڪار، وس وارين اختيارين سان گڏوگڏ، سول سوسائٽيءَ جي نمائندن، استادن، والدين توڙي سماج جي هر باشعور فرد کي اپيل ٿي ڪجي ته خدارا! نؤجوان نسل کي تباهه ٿيڻ کان بچايو ۽ ڪين جيترو ممڪن ٿي سگهي، نشي کان پري رکو! ته جيئن هڪ صحتمند سماج جي تعمير ممڪن ٿي سگهي.

◙

(پندرنهن وار”عبرت“ ميگزين جي مارچ 2007ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

گلوبل وارمنگ ۽ سنڌ

انسان کي الله رب العزت اشرف المخلوقات بڻائي پيدا ڪيو آهي. انسان کي هر سهولت مهيّا ڪري ڏني... شعور ۽ سمجهہ ڏني... بيشمار نعمتن سان نوازيو...، پر انسان انهن نعمتن کي صحيح نموني استعمال ڪرڻ بجاءِ انهن کي تباهہ ۽ برباد ڪرڻ ۾ پورو آهي. اڄ جي دؤر ۾ انسان، ترقيءَ جي نالي ۾ فطرت کان پري ٿيندو پيو وڃي ۽ دنيا جي خوبصورتين کي تباهہ ڪرڻ ۾ رُڌل آهي. اهڙن انسانن جو خيال هوندو آهي، تہ پيسو ئي سڀ ڪجهہ آهي ۽ پيسي سان ئي هر خوشيءَ کي خريد ڪري سگهجي ٿو، پر شايد ڪين اها خبر ناهي، تہ پيسي سان خوشيءَ کي خريد ڪرڻ ممڪن ئي ناهي. پئسي سان حقيقي سُڪونَ،آرام، پيار ۽ پنهنجائپ وغيره کي خريد نٿو ڪري سگهجي.

اڄ جو ماڻهو، جديد ٽيڪنالاجيءَ جي مزي ۾ مگن آهي ۽ هي اهو محسوس نٿو ڪري، تہ منهنجن انهن مزن جي ڪري منهنجي ايندڙ نسلن جي حياتي داءَ تي لڳل آهي. اڄجو انسان، آسائشون حاصل ڪرڻ لاءِ قدرتي وسيلن کي تيزيءَ سان تباهہ ڪري رهيو آهي. انسان جي انهن پرڪارن جي ڪري ڌرتيءَ جو گولو، تباهہ ۽ برباد ٿيندو پيو وڃي.

اڄڪلهہ هر ماڻهوءَ وٽ پنهنجي گاڏي هجڻ ضروري ٿي پيو آهي. جنهن کي ضرورت ناهي، سو بہ شوق خاطر گاڏي وٺي ٿو. ڇو تہ انهيءَ سان هُوپنهنجي شان ۾ اضافو ڀانئي ٿو. اسان وٽ هاٽي

شان ۽ وقار جا معيار بہ مصنوعيتي ويا آهن. انهن اجاين شوقن جي ڪري اسان جا قدرتي وسيلا تباهہ ٿي رهيا آهن. تيل جي کوٽ جو مسئلو ڏينهن بہ ڏينهن وڌي پيو. ماحولياتي گدلاڻ ۾ واڌ پئيٿئي. مهانگائيءَ ۾ واڌارو پيو ٿئي. گاڏين جي دونهين جي ڪري ساهہ ۽ چمڙيءَ جون بيماريون عام پيون ٿين.

انهيءَ دؤران وڻن جي واڍي بہ تيزيءَ سان جاري آهي. ڪيترا ئي ٻيلا وڍي، اُتي وڏا وڏا پلازا ٺاهيا ويا آهن. اڄ جو انسان وڻ تہ پوکي ئي نٿو،ويتر جيڪي خود رؤ وڻ قدرتي طور تي ڦُٽن ٿا، انهن کي بہ ماڻهو وڍي ٿا ڇڏين.

هڪ اندازي موجب، دنيا ۾ اڄڪلهہ، هر سال هڪ ڪروڙ هيڪٽر (هڪ لک اسڪوائر ڪلوميٽرن) جي حساب سان ٻيلا تباهہ ٿي رهيا آهن ۽ ٻي ڪا مخلوق نہ، بلڪہ انسان ئي اهو واحد خطرو آهي، جيڪو ان جهنگلي جيوت کي تباهہ ڪري رهيو آهي ۽ نتيجي ۾ وڏي پيماني تي موسمي تبديليون اچي رهيون آهن. هن وقت روز ڪنهن نہ ڪنهن ملڪ ۾ زلزلو يا طوفان اچي ٿو.اڳي موسمي صورتحال بهتر هجڻ ڪري وقتائتا مينهن پوندا هئا ۽ سرديون توڙي گرميون بہ پنهنجي پنهنجي وقت تي اينديون هيون. جيڪي هر ساهہ واري لاءِ فائديمند هونديون هيون، پر انهنمنفي موسمي تبديلين جي ڪري گليشيئر تيزيءَ سان رِجي رهيا آهن. گلوبل وارمنگ وڌي رهي آهي. انهيءَ ڪري ڪجهہ ملڪن ۾ ٻوڏون پيون اچن ۽ ڪٿي تہ صفا سوڪهڙو آهي. ماڻهو، پاڻيءَ لاءِ ترسن پيا. پاڻيءَ جي کوٽ سبب جانورن ۽ پکين جا ڪوڙ سارا قسم ۽ نسل بہ اٽلپ ٿيندا پيا وڃن. جيڪي بچن ٿا، سي وري شڪارين جي ور چڙهيو وڃن!

اسان جي ملڪ ۾ به وري اسان جِي سنڌ جي حالت ان حوالي سان هيڪاندي خراب آهي. ان ۾ حڪومت جي عدم دلچسپي، غلط پاليسين ۽ ڪامورن جي افعالن جي ڪري سنڌ هن وقت ماحولياتي تبديلين جي حوالي سان گهڻو ڪجهه ڀوڳي رهي آهي. ٺٽي ۽ بدين ضلعن جي ساحلي علائقن ڏانهن سمنڊ، ماڻهن جو جيئڻ جنجال ڪري ڇڏيو آهي. 'ايل بي او ڊي' نالي سم نالي جهڙن ناڪام منصوبن جي ڪري هر سال ڪيترائي ماڻهو وڏي عذاب مان گذري، پنهنجيون زندگيون برباد ٿيندي ڏسي رهيا آهن.سمنڊ هر روز سوين ايڪڙ زمين ڳڙڪائيندو پيو وڃي. ڪيتريون ئي زرخيز زمينون بنجر ٿي ويون ۽ ڪامورا انهيءَ انتظار ۾ هوندا آهن ته ڪهڙي وقت ٿوساموندي طوفان اچي، جو اسان غريبن جي نالي ايندڙ امداد سان پنهنجا پيٽ ڀري سگهون. اهي حڪمران ۽ ڪامورا اهو نٿا سوچين ته سندن انهن ڪرتُوتن جي ڪري ڪيترائي ماڻهو خودڪشي ڪري پنهنجي زندگين جا ڏيئا اجهايو ڇڏين!

سال 1999ع ۾ آيلَ ساموندي طوفان، بدين ۽ ٺٽي ضلعي کي تباهه ڪري ڇڏيو. 2001ع ۾ زلزلو آيو. 2003ع ۾ 'ايل بي او ڊي' (سِمَ نالي) ماڻهن کي ٻوڙي ماريو. 2006ع ۽ 2007ع ۾ تباهه ڪُن برسات، حيدرآباد شهر کي ٻوڙيو. 2007ع ۾ ڪراچيءَ ۾ تيز هوائن لڳڻ سبب ڪافي بلبورڊ (وڏا سائن بورڊ) ڪِرڻ ڪري ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا. ساڳئي ئي سال بلوچستان ۾ به ٻوڏ آئي. جنهن جي پاڻيءَ سنڌ ۾ دادوءَ، قنبر، خيرپور ناٿن شاهه، شهدادڪوٽ ۽ ٻين پسگردائيءَ جي شهرن توڙي ڳوٺن کي نقصان پهچايو. پر پوءِ به اسان الائي ڪڏهن سبق حاصل ڪنداسين!

انهيءَ سڄي ماحولياتي تباهيءَ ۾ جتي هڪ عام ماڻهو ملوث آهي، ان کان به وڌيڪ سرڪار ان تباهيءَ جي ذميوار آهي. انهيءَ ڪري اهو تمام ضروري ٿي پيو آهي، ته ماحوليات بابت ماڻهن کي آگاهي ڏجي ۽ انهيءَ لاءِ جوڳا اپاءَ ورتا وڃن ۽ انهن تي سختيءَ سان عمل ڪرايو وڃي. ان کان اڳ جو وقت اسان جي هٿن مان نڪري وڃي ۽ سمنڊ توڙي ماحولياتي تبديليون سڄي سنڌ ڳڙڪائي وڃن!

◙

ٻيلن جي تباهي، ماحول لاءِ خطرناڪ آهي

اسان وٽ هن وقت ٻيلن، ٻُوٽن ۽ وَڻنٽڻن سان جيڪو حشر ڪيو پيو وڃي، اهو ڏاڍو ڏکوئيندڙ، افسوسناڪ ۽ جيءَ کي جهوريندڙ آهي. ٻُوٽا پوکڻ ته پري رهيو! پر اسان ته سدائين ٻوٽا پَٽڻ جي چڪر ۾ رهون ٿا! وڻ، قدرت جي نيارِي نعمت آهن، جيڪي اسان کي ساهه کڻڻ لاءِ آڪسيجن فراهم ڪن ٿا ۽ ماحول ۾ موجود ڪاربان ڊاءِ آڪسائيڊ ۽ نائٽروجن کي جذب ڪن ٿا. اِهي وڻ ئي آهن، جيڪي اسان جي ماحول ۽ اسان جي ڌرتيءَ کي خوشگوار، سرسبز، شاداب ۽ پُرڪشش بڻائين ٿا. اڄ اسان انهن ئي وڻن جي پويان هٿ ڌوئي پئجي ويا آهيون، جيڪي اسان جي جياپي جو ذريعو آهن.

ٻيلن جي شرح اسان جي ملڪ ۾ تمام گهٽ آهي. جيڪا هڪ انتهائي ڳڻتي جوڳي ڳالهه آهي، ٻيلن جي شرح گهٽجڻ جي ڪري ئي تمام خطرناڪ حد تائين موسمي تبديليون آيون آهن ۽ اڃن پيون ۽ جي اسان اڃا به اک نه پَٽي ته مستقبل ۾ اڃا به وڏيون تباهيون ايندِيون. ڌرتيءَ جي گهٽ حصّي تي وڻ هُجڻ ڪري، گرميءَ ۾ ڏينهون ڏينهن واڌارو ٿي رهيو آهي، جنهن جو اسين هن وقت مزو چکي رهيا آهيون. اهو سڀ اسان جي پنهنجن ڪارنامن جو نتيجو آهي ۽ جي اسان اڃا به نه سڌرياسين، ته پوءِ اسان وٽ رڳو ’گهوڙا گهوڙا...‘ ڪرڻ، دانهون، ڪُوڪُون ڪرڻ ۽ مَٿو پِٽڻ ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه نه رهندو! اهي وڻ ٽڻ ئي آهن، جن سان اسان جو مستقبل سلهاڙيل آهي. اِهي وڻ ئي آهن، جيڪي اسان کي ڪاٺ فراهم ڪن ٿا. اسان کي انهن ئي وڻن مان ڪوئلو ملي ٿو.

جڏهن ننڍو ٻار پيدا ٿئي ٿو، ته انهيءَ کي ڪاٺ جي پينگهي (هندوري) ۾ لوڏيو وڃي ٿو. ٻار جي تعليمي سفر جي شروعات ۾ به ڪاٺ جي پَٽيءَ(ڦرهيءَ) تي پڙهڻ سان ٿئي ٿي، جنهن فڪر - ڦرهيءَ رستي هُو ماٺ مطالعو ڪري ٿو. اُنهيءَ ڪانپوءِ گهر جي فرنيچر ڪان وٺندي، ماڻهوءَ جي قبر تائين جي سفر ۾ ڪاٺ سندس ساٿ ڏئي ٿو.

ٻيلن جي گهٽجڻ جي ڪري تمام خوفناڪ موسمي تبديليون اچي رهيون آهن. ٻيلن جي شرح گهٽجڻ جي ڪري ئي طوفان اچڻ جو خطرو به وڌي رهيو آهي. ٻيلن گهٽجڻ ۽ ڪارخانن وڌڻ جي ڪري ڪيترا ئي ماڻهو ساهه ۽ چمڙيءَ جي خطرناڪ بيمارين جي وَر چڙهي رهيا آهن.’چار‘ ۽ ٻبر جو وڻ،لاڙ جي علائقن ۾ اڳي جهجهي مقدار ۾ ملندو هو، پر هاڻي تمام گهٽ ٿو ملي. ماحول جا وڏا وڏا ماهر وڻ پوکڻ جي مهم جو آغاز ڪندي، هڪڙو ننڍڙو ٻُوٽو پوکي، ان جو فوٽو سيشن ڪرائي، پنهنجو ڪم پورو ٿا سمجهن، باقي زميني حقيقت موجب ٻيلن جي جيڪا تباهي ٿي رهي آهي، اُن سان هنن جو واسطو ئي ناهي. ٿڌين آفيسن ۾ ويهي ماحوليات تي وڏا وڏا ورڪشاپ ۽ سيمينار ته ڪرايا وڃنٿا، پر حقيقت ۾ ڏسجي ته انهن لوڪن تائين ته انهن صاحبن جا پيغام ڪونه ٿا پُهچن، جن کي ان آگاهيءَ جي اصل ضرورت آهي. جن کي ان ڏس ۾ شعور جي ضرورت آهي، انهن کي اها ڄاڻ ملي ئي ڪانه ٿي. باقي پروگرامن ۾ وڏن وڏن ڪامورن کي گهُرايو ٿو وڃي، اُهي ته اڳي ئي ”عقلِ ڪُل“ آهن! اُنهن کي ڪهڙي ضرورت آهي ان موضوع بابت ڄاڻ حاصل ڪرڻ جِي!

’اين جي اوز‘ سان سلهاڙيل دوستن لاءِ به’ماحوليات ‘ رڳو پيٽ پرڻ جي موقعن کان سواءِ ڪجهه به ناهي. وڻ بچائڻ جي نالي

۾ وڏا وڏا فنڊ وني، رڳو ٽي ويءَ تي اشتهار ڏياري ٿا ڇڏين، باقي عملي طور سرزمين تي ڪجهه بہ نٿو ڪيو وڃي. انهن اين جي اوز وارن ڪڏهن بہ سنجيدگيءَ سان انهيءَ مسئلي کي ورتو ئي ناهي! انهيءَ ڪري ايتريءَ حد تائين تباهي آئي آهي.

حقيقت ۾ ڏٺو وڃي تہ، اهو مسئلو رڳو سرڪار، سياسي نمائندن ۽ 'اين جي اوز' جو ناهي، پر اسان سڀني جو آهي ۽ اسان سڀني منجهان هر فرد جو آهي. انهيءَ ڪري اسان سڀني کي گڏجي انهيءَ پلائيءَ جي ڪم کي شروع ڪرڻو پوندو. اهو ڪرڻ لاءِ اسان رڳو پنهنجي گهر ۾ هڪڙو سُنو باغيچو لڳايُون، تہ بہ اها هڪ وڏي تبديليءَ جي شروعات ٿي سگهي ٿي.

انهيءَ سان گڏوگڏ سرڪار، سياسي نمائندن ۽ 'اين جي اوز' کي بہ گذارش آهي تہ انهيءَ مسئلي کي سنجيدگيءَ سان حل ڪرڻلاءِ ڪوششُون ڪن، تہ جيئن هيءَ ڌرتي وڏيڪ تباهيءَ کان بچي سگهي ۽ سرسبز ۽ شاداب رهي. ان سان گڏوگڏ اسين پاڻ خطرناڪ مصيبتن کان بچي سگهون ۽ هيءَ ڌرتي، اسان جي رهڻ ۽ ساهہ کڻڻ جي قابل رهَي.

◙

بدين ۽ ٺٽي ضلعي ۾ ”چار“ جي وڻ جي نسل ڪُشي

هونئن ته سموري سنڌ، پر خاص طور تي لاڙ وارو علائقو قدرتي وسيلن سان مالا مال رهيو آهي. هتي اسان کي معدني ذخيرا ملن ٿا... ناياب پکين ۽ جانورن جا بيشمار قسم ملن ٿا... تهوڻن جا به ڪافي خوبصورت ۽ وڻندڙ قسمملن ٿا... جيڪي سڀ هن خطّي جي خوبصورتيءَ جو سبب آهن. پر گذريل ڪجهه ڏهاڪن کان انهن سمورين قيمتي وٿُن کي هٿ وٺي تباهه ۽ برباد ڪيو پيو وڃي. شڪار جي شوق جي بهاني، ناياب پکين ۽ جانورن کي ماري ختم ڪيو پيو وڃي. ان سان گڏ هتي موجود وڻن کي به وڍَي، نه رڳو ان وڻن جي نسل ڪُشي ڪئي پئي وڃي،بلڪه ان سان اسان جي ماحول تي به ناڪاري اثر پئجي رهيا آهن. جن جي نقصانن جي ڪجهه سالن ڪانپوءِ اسان کي واضح طور خبر پوڻ شروع ٿي ويندي، پر اهو شدّت سان نوٽ ڪيو ويو آهي، ته خاص ڪري ”چار“ جي وڻ جي واڍي تمام تيزيءَ سان جاري آهي. هي وڻ مقامي ماڻهن جي جياپي جو اهم ذريعو آهي. تيزيءَ سان وڌندڙ انساني آباديءَ جي بنسبت وڻَ تمام تيزيءَ سان گهٽجي رهيا آهن. جيڪا ڳالهه هر ساجاهوند جي دماغ ۾ ڪنڊي وانگر چُڀي رهي آهي، پر اسان جو عام ماڻهو ان ڳالهه کي اجا تائين نه پيو سمجهي. حڪومت طرفان بهوڻن جي واڍيءَ تي قلم 144 لاڳو هجڻ جي باوجود ان تي عمل ڪو نه ٿو ٿئي.

”ڄار“ جو وڻ ٻن قسمن جو ٿئي ٿو: هڪ ’مٺي ڄار‘ ۽ ٻئي ’کارِي ڄار‘. مٺي ڄار ٿهسنڌ ۾ ٻين به ڪافي علائقن ۾ ملي ٿي، پر کارِي ڄار رڳو بدين ۽ ٺٽي ضلعي ۾ عام جام ملي ٿي. اها کارِي ڄار وري مختلف ڪمن ۾ استعمال ٿئي ٿي ۽ ان ڪري وڏجي به وڏيڪ ٿي. هن جي پاڙ ۾ ڪافي ڪيميڪلز ۽ تيزاب ملن ٿا، جيڪي مختلف طبّي مقصدن لاءِ استعمال ٿين ٿا. هن جِي پاڙ مختلف دوائن توڙي ٿُوٿ پيسٽ ناهڻ جي به ڪم اچي ٿي، ته ٻهراڙيءَ جا ماڻهو هن وڻ جي ٽارين کي ڏندڻ طور به استعمال ڪن ٿا. هن وڻ جو ڪاٺ گهرن ناهڻ جي به ڪم اچي ٿو. هي وڻ اُٺن سميت ٻين جانورن جي پسند جو چارو به آهي. انهن سمورن سببن جي ڪري هر ڪو هن وڻ کي وڍڻ جي چڪر ۾ هوندو آهي.کارِي ڄار جي پاڙ وڏيڪ قيمتي هُجڻ ڪري، هن کي پاڙ کان وڍيو ويندو آهي، جنهن سان هن وڻ جي نسل ڪُشي ٿي رهي آهي. هن وڻ کي وڏو ٿيڻ ۾ لڳ ڀڳ20 سال لڳي ويندا آهن، تنهنڪري هاڻي نوان وڻ ته ماڻهو پوکين ئي نٿا، باقي جيڪي وڻ اڳي موجود آهن، اهي به تمام تيزيءَ سان ختم ٿي رهيا آهن. واهن جي کوٽائيءَ دؤران به هنن وڻن جو ڪو خيال ناهي رکيو ويندو ۽ واهن جي ڪپن تي موجود کارِيءَ ڄار جي وڻن کي وڍيو ويندو آهي. اڳي ڄارين جا وڏا ٻيلا ۽ ڊورا هوندا هئا، پر هاڻي اهو وڻ ورلي نظر اچي ٿو!

ٻيو ته اسان جي سماج ۾ بيروزگاري وڌڻ ڪري به ماڻهو وڻ وڍَي، ان جو ڪاٺ وڪرو ڪري، پنهنجو گذر سفر ڪن ٿا. انڪانسواءِ هن وڻ جو ڪاٺ ڳوٺن ۾ ٻارڻ جي به ڪم ايندو آهي. اها هڪ الڳ بدقسمتيءَ جي ڳالهه آهي،ته جن علائقن مان تيل نڪري ٿو ۽ گيس نڪري ٿي، انهن علائقن ۾ ئي گيس جي سهولت موجود

ناهي. انڪري گيس جي سهولت نہ هجڻ ڪري ماڻهو وڻن جي ڪاٺ ڪي ٻاري ان کي رڌ پچاءِ لاءِ استعمال ڪن ٿا.

تنهنڪري هن وقت ضرورت ان ڳالهہ جي آهي، تہ هن وڻ سميت هر وڻ کي بچائڻ جي ڪوشش ڪئيوجي ۽ نوان وڻ پوکيا وڃن، تہ جيئن اسان ايندڙ خطرناڪ ماحولياتي آفتن کان بچي سگهون. هونئن بہ هي لاڙ وارو علائقو سدائين قدرتي آفتن جي زد ۾ رهندو آيو آهي، جنهن کي وڏيڪ آفتن کان بچائڻ لاءِ پاڻ ۾ وڻن پوکڻ جي عادت وجهي، موجود وڻن جي واڍي روڪڻي پوندي ۽ ماحول بچائڻ لاءِ جنگي بنيادن تي ڪم ڪرڻو پوندو. ◘

(پندرنهن وار”عبرت“ ميگزين جي سيپٽمبر2007ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

سنڌي ٽي وي چينل ۽ ٻوليءَ جو بگاڙ

ڪو وقت هوندو هو، جڏهن سنڌي ماڻهن لاءِ ٽي ويءَ تي تفريح جو واحد ذريعو، اڪيلي ٽي وي چينل ’پي ٽي ويءَ‘ تي سنڌي ”ناٽڪ رنگ“جا ڊراما هوندا هئا، جيڪي ڏسي ماڻهو پيا لطف اندوز ٿيندا هئا. ڪڏهن ”باڪ“ ۾ مولُوءَ جي مستي ڏسندا هئا، ته ڪڏهن ’لڪمير خان‘ جو پيپڪيدار آواز ٻڌندا هئا. 90ع جي ڏهاڪي جي ڳالهه آهي، جڏهن ’پي ٽي ويءَ‘ تان هفتي ۾ ٻه ڀيرا ”ناٽڪ رنگ“ نشر ڪيو ويندو هو. انهن ڊرامن جو سيني کي ٻي صبريءَ سان انتظار هوندو هو. هاري نارِي پنهنجي ٻنيءَ ٻاري جو ڪم ڇڏي، اچي ڊرامو ڏسندا هئا. عورتون گهر جو ڪم ڪار ڊرامي جي نشر ٿيڻ کان اڳ ۾ مڪمل ڪري، ڊرامو ضرور ڏسنديون هيون. ان وقت ڪٿي ڪٿي ته سڄي ڳوٺ ۾ هڪڙي ٽي وي هوندي هئي، پوءِ سڄي ڳوٺ جا شوقين ان هڪڙي ٽي ويءَ ۾ اکيون اٽڪايو وينا هوندا هئا. تڏهن اجا ريموٽ ڪنٽرول واريون شيون عام جام ڪونه هونديون هيون ۽ چينل به هڪ ئي هوندو هو. ان جو هڪ فائدو اهو به هو ته ماڻهو ڪو به پروگرام مڪمّل ڏسي وٺندو هو. تڏهن ته اڪثر ماڻهو اڄ به چوندا آهن، ته ڪو به پروگرام مڪمّل ڏٺو آهي ته ريموٽ ڪنٽرول پري رکي ڇڏيو! ان وقت اجا ڊش اينٽينا عام نه هئي ۽ ڪيبل نيٽورڪ ته بنهه ڪونه هو. ’پي ٽي ويءَ‘ ڪانسواءِ، ڪڏهن ڪڏهن اينٽينا،ڀارت جي ”دُور درشن“چينل جو ڏُنڌلو درشن ڪرائي وٺندي هئي. اڄ به ڪوڙسارا ماڻهو ان دؤر کي ياد ڪندا آهن ۽ سٺو سمجهندا آهن.

ان ڪانپوءِ آهستي آهستي ’وي سي آر‘(ويڊيو ڪيسيٽ رڪارڊر) جو دؤر آيو، پر اهو زمانو گهٽيدير جٽاءُ نہ ڪري سگهيو ۽ ان ڪانپوءِ ڊش اينٽينا اچي ان جي جاءِ والاري. جنهنڪانپوءِمارڪيٽ ۾ رنگين ٽي وي سيٽس جو ٻهوڪرو وڌيڪ ٿيڻ شروع ٿي ويو. هر ڳوٺ جي هڪ ٻن گهرن جي ٿلهن تي ڊش جو ’ڇڪو‘/’ڪارو‘ پيل نظرايندو هو. نوان نوان چينل هئا ۽ انهن ڪي ڏسڻ جو نئون مزو ۽ شوق... انهيءَ ڪان پوءِ ڊش اينٽينا تان آهستي آهستي چينل ختم ٿي ويا ۽ ڪيبل نيٽورڪ اچي ان جي جاءِ والاري!جنهن تي اڪثرپارتي چينل هلندا هئا، جن تي اڳتي هلي سرڪار بہ پابندي مڙهي ڇڏي. ۽ پوءِ 2002ع ۾ اسان وٽ بہ اڳ ۾ ’ايمرا‘(اليڪٽرانڪ ميڊيا ريگيولرٽي اٿارٽي) ۽ پوءِ ’پيمرا‘(پاڪستان اليڪٽرانڪ ميڊيا ريگيولرٽي اٿارٽي) ناهي، ملڪ جي سيٺين کي پنهنجا چينل کولڻ جي اجازت ڏني وئي.

ان وقت سيني ڌرتيءَ - ڏٽين چيو تہ سنڌي ٻوليءَ کي خطرو آهي، ڇو تہ ڪو بہ سنڌي چينل ڪيبل نيٽورڪ تي ڪونہ پئي هليو، پر پوءِ اعلان ٿيو تہ سنڌي چينلشروع ٿي رهيو آهي، جنهن جي نشريات صرف چار ڪلاڪ هوندي. ماڻهن ان سنڌي چينل جي شروعات جي خوشيءَ ۾ مِنايون ورهايون. ’سنڌ سان عشق جي نئين ابتدا‘ تي. ان جي شروعات عابده پروين، شفيع فقير، صادق فقير، انور حسين وسطڙي، منظور سخيراڻيءَ، ثمينہ ڪنول، ديبا سحر ۽ برڪت عليءَ وغيره سان ٿي ۽ انتها وجي وحيد هڪڙي، جگر جلال، جلال جوڳيءَ۽ غلام حسين عُمراڻيءَ تي ٿي! ڪيڏانهن وئي عابده... ڪيڏانهن ويو صادق فقير... خبر ئي نہ پئي!!

ڊرامن جي حوالي سان شروعات تي صلاح الدين ٽُنيي، منظور مراد، انور سولنگيءَ ۽ مشتاق جسڪاڻيءَ وغيره سان ۽ انتها وڃي تي بصر بادشاه، ماما لالوءَ ۽ ’خُوني ماڻهوءَ‘ تي! اها ترقي تي آهي! اها خدمت تي آهي سنڌي ثقافت ۽ ٻوليءَ جي! هن وقت انهن چينلز تي اڪثريتانهن ماڻهن جي ڪم ڪري رهي آهي، جن کي سؤلي سنڌي ٻه ڳالهائڻ به نٿي اچي! گهٽ پيسن ۾ خرچ تي، غير معياري شيون ناهي اسان کي ڏيکاريون ٿيون وڃن.

سنڌي ماڻهوءَ کي رڳو ڌاڙيل جي رُوپ ۾ ڏيکاريو تي وڃي! يا وري سنڌي ماڻهوءَ کي هوٽلن تي چانهه پيئندي، ذات ۽ برادريءَ جي نالي تي جهيڙن ۾ وڙهندي ڏيکاريو ٿو وڃي! هڪڙي چينل تي تهبہ عورتون ڄُندا پَٽَ جي ڪري مشهور آهن. سنڌي ميوزڪ چينلز تي وري هڪڙو ئي همراهہ ميوزڪ ڊائريڪٽر به آهي، شاعر به آهي، ڳائڻو به آهي،ويڊيو ڊائريڪٽر به آهي،تہ پروڊيوسر به پاڻ ئي آهي! انهن ماڻهن سنڌي موسيقيءَجو جيڪو حشر ڪيو آهي، ان جو به ڪو مثال نٿو ملي!

بهرحال هن وقت اليڪٽرانڪ ميڊيا جي ڊوڙ ۾ ڇهہ سنڌي چينل ڪم ڪري رهيا آهن. جن مان ٽي انٽرٽينمينٽ، ٻہ نيوز ۽ هڪ ميوزڪ چينل آهي. انهن خانگي چينلز جي انتظاميہ کي سوچڻ گهرجي تہ سنڌي رڳو ڌاڙيل ۽ خوني ناهن، پر انهن جُون ڪافي سُنايون ۽ خُوبيون بہ آهن، انهن کي سامهون ڇو نٿو آندو وڃي!؟ رڳو قبائلي جهيڙن تي زور آهي. اهڙيءَ طرح موسيقيءَ ۾ بهاڻ ڳٽيا باصلاحيت ڪلاڪارسنڌ ۾ موجود آهن، جن کان ڪم ورتو وڃي. ٿرڊ ڪلاس ۽ غير معياري ڪردارن تي ٺهٺيلي فلمون ناهڻ بجاءِ، سنڌ جي اصل هيروز تي فلمون ڇو نٿيُون ٺاهيون وڃن. انهن

چينلن جي مالڪن کي گذارش آهي ته پئسا پلي ڪمايو! پر هن سماج، ٻوليءَ ۽ ثقافت تي رحم ڪري، حقيقي ڪم ڪريو ۽ سنڌ جو ايل مثبت ۽ سنجيدو عڪس دنيا تائين پهچايو!

◙

(پندرنهن وار”عبرت“ ميگزين جي مئي 2008ع واري شماري ۾ شايع ٿيل)

پوپن ۽ عطائي ڊاڪٽرن جو آزار

سنڌ ۾ جتي ٻيا انيڪ مسئلا آهن، اُتي صحت جي سهُولتن جي کوٽ بہ هڪ وڏو مسئلو آهي. انهيءَ مسئلي جي ڪري خاص طور سنڌ جي ٻهراڙين وارا علائقا، پوپن، عطائي ڊاڪٽرن ۽ ٽوٽڻ ڦيٽڻ وارن جي آزار هيٺ آهن، جن جو ڪم ئي غريب ماڻهن کي ڏيڇارڻ، ڦُرڻ ۽ عجيب وسوسن ۾ مبتلا ڪرڻ آهي.

مختلف بيمارين جا مريضَ، هنن جي چڪر ۾ اچيو پاڻ ڦُرايو ويهن. خاص طور تي نفسياتي مريض تہ آسانيءَ سان هنن جي قابو ۾ اچيو وڃن. هي انهن مريضن کان عجيب ۽غريب فرمائشون ڪري پنهنجا پيٽ ڀرين ٿا. انهيءَ حوالي سان تمام ٿوريون ئي خبرون ميڊيا ۾ رپورٽ ٿين ٿيون. جڏهن تہ ڪيتريون ئي خبرون منظرِ عام تي ئي نٿيون اچن، جن مان اها خبر پوي تہ هنن مافيائن، اسان جي سادن اڻ پڙهيل لوڪن سان ڪيڏي ويڌن ڪئي آهي! اسان سيني جي چوڌاري مشاهدي ۾ وقت بوقت اهڙا ڪيترا ئي واقعا ايندارهن ٿا.

ڪجھ ڏينهن اڳ، ان حوالي سان هڪيارتي ٽي وي چينل تي هڪ ڊاڪيومينٽري نشر ٿي، جيڪا ڏسڻ جو اتفاق ٿيو. جنهن ۾ هڪ غريب ڳوٺاڻو ذهني مريض هوندو آهي. جنهن کي سندس مائٽ علاج لاءِ هڪ پوپي وٽ وني ويندا آهن. پوپو چوندو آهي تہ:”مريض منهنجي حوالي ڪري توهان هليا وڃو... مان پاڻهي هن کي نيڪ ڪري ڇڏيندس!“ اهڙيءَ طرح ان مريض جا مائٽ، ڪيسٲن پوپي جي حوالي ڪري هليا وڃن ٿا. پوپو مائٽن جي وڃڻ کانپوءِ پنهنجي ’ڪارروائي‘ شروع ڪري ٿو. مريض کي گھر ۾ ابتو ٽنگي،

مسلسل ٻارنهن ڏينهن تائين خطرناڪ سزائون ڏيندو رهي ٿو. جڏهن سندس مائٽ مريض بابت ڄاڻ وٺڻ اچن ٿا، ته انهن کي چوي ٿو ته:”هن وقت مريض تي جِنَ جو اثر آهي. هُو جلال ۾ آهي... هن وقت ڪيس اڪيلو ڇڏيو...!“ اهڙيءَ طرح نيٺ پندرهن ڏينهن کان پوءِ مائٽن کي ان مريض جو لاش ملي ٿو ۽ پوپو فرار ٿي وڃي ٿو. اهڙا سوين واقعا ٿوري گهڻي فرق سان اسان جي سماج ۾ به رُونما ٿين ٿا. ان ۾ به وري عورتون انهيءَ جو وڌيڪ شڪار ٿين ٿيون.

حڪومت کي گهرجي ته انهن مضبوط مافيائن جي ان ڪُڌي ڌنڌي جو نوٽيس وٺندي، غريبن کي سندن ڳوٺن ۾ صحت جُون سهولتون فراهم ڪري ڏي، ته جيئن ان آزار مان عوام جي جان ڇُٽي سگهي.

◘

(پندرنهن وار”عبرت“ ميگزين جي مارچ 2007ع جي شماري ۾ شايع ٿيل)

سياسي واعدا ۽ معصوم عوام

هونئن تہ هر سال ۾ چار موسمون هونديون آهن، پر اسان وٽ انهن ۾ ڪڏهن ڪڏهن هڪ ٻي موسم جو واڌارو بہ ٿي ويندو آهي، جنهن کي ”اليڪشن جي موسم“ چيو وڃي ٿو. اليڪشن جي ڏينهن ۾ خاص طور تي اسان کي سالن پڄاڻان، وڏن ٽائرن واريون گاڏيون ڏسڻ نصيب ٿينديون آهن. ڪافي ڏٺل چهرا سالن ڪانپوءِ وري ڏسڻ جي سعادت نصيب ٿيندي آهي. وري اُهي ساڳيا واعدا ۽ وچن ڪيا ويندا آهن، جيڪي هر اليڪشن جي مُند ۾ ڪيا ويندا آهن. ڪافي ورهہ اڳ گذاري ويلن جون فاتحائون پڙهيون وينديون آهن... عُذر خواهيون ڪيون وينديون آهن... شادين جون مبارڪون ڏنيون وينديون آهن. ڇو تہ اِن ’موسم‘ کان اڳ، ويچارا اميدوار عوام جي خدمت ۾ ايڏا تہ مصروف هوندا آهن، جو انهن وٽ وقت ئي ناهي هوندو، جو اهي هي سڀ ڪم بہ ڪري سگهن. تان جو وري انهن کي ان موسم ۾واندِ ملندي آهي. همراهہ وڏين وڏين گاڏين مان ويڪرين شلوارن سان لهندي، غريب عوام تي ايئن حڪم هلائيندا آهن، جهڙوڪر هي عوام سندن زر خريد غلام آهي. اهي صاحب حڪم ئي اهو ڪندا تہ ”ووٽ اسان کي ڏجو! نہ تہ اسان جي خبر اٿوَ...!“ غريب ۽ ٻي واهو عوام ويچارو ڪيڏانهن وڃي! مجبور ٿي کين ئي ووٽ ڏيندو آهي.سياستدان هميشہ ڪُوڙا دلاسا ۽ ڌمڪيون ڏئي ووٽ وٺي ويندا آهن. جڏهن کين انهن ووٽن جي ڪري اقتدار ملي ويندو آهي، تہ پوءِ هنن کان اهو غريب عوام وسري ويندو آهي

۽ پوءِ هي پُورن پنجن سالن تائين هن سماج کي کائيندا ۽ پٽيندا رهنداآهن.

هن وقت سنڌ ۾ تمام گهڻي غربت آهي، تعليم ناهي، شعور ناهي، رڳو بُک ۽ بدحالي آهي. ماڻهو ويچارا پنهنجي پيٽ گذر جي ڳڻتيءَ ۾ قابو آهن. اهڙيءَ حالت ۾ هُو سُٺي ۽ بُري ۾ به فرق نٿا ڪري سگهن ۽ هر ڀيري هنن حرامخورن جي هٿان نڳجي ٿا وڃن. اِهي غريب هنن جي ڌمڪين کان ڊڄي، سردي گرميءَ ۾ پولنگ اسٽيشنز ٻاهران قطارن ۾ بيهي، انهن کي ئي ووٽ ڏين ٿا، پوءِ ڪين جيڪا موٽ ملي ٿي، سا ڪنهن کان به لڪل ناهي. حقيقت ته اها آهي جو هاڻي ماڻهو به اهڙيءَ سياست مان بيزار ٿي پيا آهن. پر هنن وٽ ٻي ڪا واهه به ناهي! آخر ڪيڏانهن وڃن!

اهڙيءَ صورتحال ۾ سنڌ جي پڙهيل لکيل ماڻهن جو اهو فرض آهي، ته هُو پنهنجي پنهنجي آسپاس جي عوام کي صحيح واٽ ڏسين ۽ هنن جي منفي سياست ۽ حاڪماڻيءَ سوچ بابت ڪين ڄاڻ ڏين. انهن کي هڪ پليٽ فارم تي گڏ ڪري، ڪين بنيادي سماجي مسئلن بابت معلومات ڏين، ته جيئن هنن ۾ گهٽ ۾ گهٽ ايترو شعور اچي سگهي، جو هُو درست اميدوار جي چونڊ ڪري سگهن ۽ سيني ۾ هڪ آواز ٿي مثبت اميدوار کي ووٽ ڏيڻ جي سگهه پيدا ٿي سگهي.

ڪئين ماڻهن جو اهو موقف به نوٽ ڪيو ويو آهي ته: ”ان ڳالهه جي ڪهڙي گارنٽي آهي؟ جو اسين جن کي ووٽ ڏينداسين، اهي اسان جي دردن جو درمان ڪندا! ڇو ته اسان سان هن وقت تائين رڳو نڳيون ۽ استاديون ئي ٿينديون رهيون آهن!“ منهنجي خيال ۾ گارنٽي ته ڪنهن جي به ناهي، پر پوءِ به اُن اميدوار کان بار

بار پڇاڻو ڪجي! ڪيس سندس تڪ جي مسئلن بابت ٻڌائجي، لڪت ۾ ڏجي، دانهن ڪري ان دانهن جي تدارڪ لاءِ پويان پئجي، ته بهتريءَ جي هڪ اميد پيدا ٿي سگهي ٿي. نه ته ڪيس ٻئي ڀيري اڪيون پُوري ووٽ نه ڏئي اڇجي! منهنجي خيال ۾ هر اميدوار ڪانسندس هر ووٽر کي هيٺيان سوال ضرور ڪرڻگهرجن:

- سنڌ جي مجموعي (اجتماعي) مسئلن تي توهان اسيمبلي ۾ ڪيترا ڀيرا ڳالهايو؟

- سنڌ جي پاڻيءَ، ناٽي ۽ قدرتي وسيلن بابت توهان ڪيترا ڀيرا آواز اٿاريو؟ ۽ ان جو ڪڙ تيل ڇا نڪتو؟

-سنڌ جي زراعت جي تباهيءَ تي توهان ڪيترا ڀيرا پنهنجو موقف ريڪارڊ تي رکيو؟

- سنڌ جي تباهه ٿيل تعليمي نظام لاءِ توهان ڇا ڪيو؟

- سنڌ ۾ صحت جي سهولتن جي سُڌاري بابت توهان ڪهڙا عملي قدم کنيا؟

- سماج ۾ بيروزگاري ختم ڪرڻ لاءِ اوهان ڪهڙيون رٿون پيش ڪيون؟ ۽ ڪوششون ورتيون؟

- سنڌ جي ماحولياتي تباهيءَڪي روڪڻ بابتاوهان ڇا ڪيو؟

- سنڌي ٻوليءَ کي ”قومي ٻوليءَ“ جو درجو ڏيارڻ لاءِ ڇا توهان ڪهڙا عملي قدم کنيا؟

انهيءَ کان علاوه ٻيا به ڪيترائي سوال ٿي سگهن ٿا، جن جا جيڪڏهن مثبت جواب ملن، ته ووٽ ڏجي، نه ته اُن اميدوار کي ووٽ ئي نه ڏجي!

هن ڀيري ايندڙ چُونڊن ۾ اسان جنهن کي ٻه ووٽ ڏيون، ان کي گهٽ ۾ گهٽ هيٺين پنجن ڳالهين (مسئلن) کي حل ڪرڻ لاءِ آماده ضرور ڪريون:

1 ـ تعليم: ناقص پاليسين سبب سنڌ جي تعليم تباهه ٿي چڪي آهي. اهو مسئلو اسان کي هميشه سڀني مسئلن کان وڌيڪ اهم سمجهڻ گهرجي. ڇو ته تعليم ذريعي ئي اسان هن سماج کي سُٺا فرد ڏئي سگهون ٿا. ان ڏس ۾ نياڻين جي تعليم تي خاص ڌيان ڏيڻ گهرجي.

2 ـ ماحوليات: ماحوليات هن صديءَ جو سڀ کان وڏو مسئلو آهي، جنهن جا ڪيترائي سبب آهن. اسان وٽ وڻن جي واڍي، جانورن ۽ پکين کي مارڻ عام ٿي ويو آهي. اُنڪري ان طرف غير معمولي ڌيان جي ضرورت آهي.

3 ـ روزگار: هن وقت بيروزگاري انتهائي درجي تي پهتل آهي. غريب نوڪرين لاءِ چالان فيس ڀري اپلاءِ ڪن ٿا، پر ڪين نوڪري نٿي ملي. نوجوانن جون صلاحيتون وڌائڻ لاءِ ٻه اسان وٽ ڪي ادارا ڪونهن، جيڪي انهن کي ’جاب مارڪيٽ‘ لاءِ تيار ڪن. ان ڪري حڪومت کي اهڙا منصوبا شروع ڪرڻ گهرجن، جن سان بيروزگاري گهٽجي. اسان جو تعليمي نظام درست نه هئڻ ڪري اسان جا اڪثر نوجوان ته مقابلي جا امتحان ٻه پاس نٿا ڪري سگهن. ان جي نتيجي ۾ ماسٽرس ڪيل همراهَ کي پٽيوالي ٻه نٿي ملي. نتيجي ۾ اسان جي نوجوانن جو وڏو انگ، نفسياتي مُونجهاري جو شڪار ٿي، ڊپريشن جو مريض ٿيو وڃي.

4 ـ زراعت: زراعت ملڪي معيشت ۾ ڪرنگهي جي هڏيءَ جي حيثيت رکي ٿي. زرعي سماج هجڻ ناتي اسان جو اهو فرض

آهي، ته اسان کي زرعي مسئلا حل ڪرڻ لاءِ ڪوششون وٺڻ گهرجن. هن وقت به سرڪار، شگر ملز وارن آبادگارن سان جُٽ ڪريو ويٺي آهي ۽ ان بابت حڪومت ڪان ڪوبه پُڇڻ وارو ڪونهي. اهو به انهن نمائندن جو فرض آهي، ته اهي آبادگارن کي مناسب اگهه ۽ وقت سر پاڻي ونرائي ڏين. جيئن اسان جي ماڻهن جي معاشي حالت بهتر ٿي سگهي. نه ته ماڻهو پاڻ کي ايئن ئي خودڪشيُون ڪري مارِيندا رهندا. ان ڪري ئي بدامنيءَ ۾ به مسلسل واڌارو ٿي رهيو آهي.

5 ـ ڪارو ڪاري ۽ قبيلائي جهيڙا: سنڌ، جيڪا سُونهن جي علامت سمجهي وجي ٿي، تنهن کي اهي قبيلائي جهيڙا اندران ئي اندران ڪائِي ڪوڪلو ڪري رهيا آهن. ڪيترين ئي بيگناهه زندگيون انهن تڪرارن جي ور چڙهيو وجن. انهن واقعن تي ضابطي آڻڻ لاءِ چونڊيل نمائندن جي رهنمائيءَ هيٺ 'سِول سوسائٽيءَ' کي پنهنجو مثبت ڪردار ادا ڪرڻ جي ضرورت آهي.

تنهنڪري، مون کي اميد آهي، ته اسان جو عام ماڻهو ڪنهن به اميدوار کي ووٽ ڏيڻ کان اڳ، انهن ڳالهين کي ذهن ۾ ضرور رکندو، ته جيئن سندس انفرادي توڙي قوم جي اجتماعي حقن جو حصُول ممڪن ٿي سگهي ۽ سماج، مثبت رستي تي هلڻ جي قابل ٿي پوي.

◙

(پندرنهن وار"عبرت" ميگزين جي فيبروري2008ع واري "اليڪشن اسپيشل" شماري ۾ اُن وقت ٿيندڙ عام چونڊن جي مناسبت سان شايع ٿيل)

ٻہ ننڍڙيون تصويرون_ ٻہ وڏا دَرد

هي سماج ڪيڏانهن پيو وڃي!؟ اُن جو جواب هر ڪنهن وٽ پنهنجو پنهنجو هوندو. پر مون تازو، گذريل ٻن ڏينهن دؤران، سوشل ميڊيا تي عام جام نظر ايندڙ ٻہ تصويرون ڏٺيون آهن. جِن، اندر اڌ اڌ ڪري ڇڏيو آهي. اُن مان اوهان ٻہ اندازو لڳايو تہ هِن سماجَ جو چهرو، ڪيڏو نہ خوفناڪ ۽ ڀيانڪ ٿيندو پيو وڃي!

پهرين تصوير: ڪنڌيارَي شهر جي هڪ لائبريريءَ جي آهي، جنهن لائيبرريءَ ۾ پاڻي داخل ٿيل آهي ۽ ڪتاب اُن پاڻيءَ ۾ ڪِريل آهن، جيڪي پُسي خراب ٿي رهيا آهن. جتي شعور ۽ علم سان اهو حشر ٿيندو هُجي، اُتي ڪهڙا فضيلت ڀريا نسل پيدا ٿيندا؟ ۽ ڪهڙو شعُور اُسرندو! اهو هڪ وڏو سوال آهي.

ٻِي تصوير: ڪراچي شهر جي ڪنهن علائقي جي ٽِن نؤجوانن جي آهي (جن مان ٻہ، پاڻ ۾ سڳا ڀائر آهن)، جيڪي مِينهن ۾ ڪرنٽ لڳڻ ڪري تڙپي تڙپي پنهنجا آخري پساهہ ڪٽي رهيا آهن. ڪنهن هنڌ تہ انهن نؤجوانن جي تڙپڻ جي وڊيو بہ اپلوڊ ٿيل آهي. سمارٽ فون جي اسڪرين اسڪرول ڪندي، منهنجي سامهون جيئن ئي اهڙيون تصويرون ٿيون اچن، تہ آءٌ اُهي ڏسي نٿو سگهان ۽ جلديءَ ۾ اُهي اسڪرين تان هٽايو ڇڏيان! وري سوچيان ٿو تہ موبائيل فون جي اسڪرين تان تہ هٽائي ڇڏيم، پر دِل ۽ دماغ جي اسڪرين تان ڪيئن هٽايان؟؟

جتي ايڏي بيحسي ۽ وحشت هُجي، اُتي انسانيت زنده به آهي يا نه؟ اِهو به هڪ وڏو سوال آهي.

اهڙي قسم جون خبرُون ۽ تصويرون وندڻ ته هاڻي، هن سماج ۾ روز جو معمول بڻيل آهي. ڪير تڙپي مَري پيو، اسان ڪي ان جو احساس ناهي! ان ڪي بچائڻ جي ڪوشش ڪرڻ ضروري نٿا سمجهون! پر انهن جُون تصويرون ڪڍڻ ۽ وڊيو ناهڻ تمام ضروري ٿا سمجهون. حد ته اها آهي جو بيحسيءَ سان اُهي تصويرون ۽ وڊيوز وري سوشل ميڊيا تي اپلوڊ ڪري، سيني سان شيئر ڪريُون ٿا. اها به اسان جي بيحسيءَ جي انتها آهي!!! هاڻي ته اڪثر اخبارون به اهڙيون رت ۾ ٻُڏل تصويرون، لاشن جافوٽو، حادثن جون خوفناڪ تصويرون به شايع ڪن ٿيون ۽ انساني نفسيات ۽ احساسن جو ذري برابر به خيال نٿيون ڪن! آءٌ ان تڪليف بابت اڳ ۾ به فيس بڪ تي دوستن ڪي اهو نماڻو عرض ڪندو رهيو آهيان، ته خدارا!مهرباني ڪري اهڙَي قسم جُون تصويرون ۽ وڊيوز، سوشل ميڊيا تي اپلوڊ نه ڪريو!

مجون ٿا ته اسان جي حڪومتن ۽ نااهل حڪمرانن جي غلط پاليسين ۽ خراب حڪمرانيءَ جو به انهن خراب حالتن پيدا ڪرڻ ۾ وڏو ڪردار آهي، پر اسان مان به فضيلتون، قدرَ ۽ احساس تيزيءَ سان موڪلائيندا پيا وڃن.

سچ ته اهو آهي جو هِن سماج جو اِهو روپ ڏسي، هاڻي هن سماج مان ڪرپ اچڻ لڳي آهي. اهڙي نام نهاد پڙهيل لکيل، جديد ترقي يافته سماج کان ته اڳ وارو غير ترقي يافته سماج ڀلو هو، جنهن ۾ موبائيل فون ۽ ٻي ٽيڪنالاجي ته ڪانه هئي، پر سماجي قدرَ، احساسَ، لڄڻَ، وڏي ننڍي جو لحاظ، شرم حياء ۽ قياس جهڙا

احساس موجود هئا. علم، ادب ۽ ڪتابن سان پيار هوندو هو. وڏي ڳالهه ته انسانيت هُئي! هاڻي ته انسانيت ئي اٽلپ ٿي وئي آهي. ماڻهوءَ کي مرُنمان نه، پر ماڻهوءَ مان ئي وڏو خطرو، نقصان ۽ ڏپ آهي.

گذرندڙ وقت سان، هن ترقي يافته سماج جا اجا ته الائي ڪهڙا ڪهڙا ڀيانڪ چهرا ڏسڻا پوندا! اهو سوچي وار ڪاندارجي ٿا وڃن ۽ جسم مان سيسراٽيُونٽيون نڪري وڃن.

اسان ته بس پنهنجي ڏک جو اظهار پنهنجو پاڻ سان ئي ٿا ڪريون.

◙

(12 آگسٽ 2019ع تي لکيل . ڪجهه ڏينهن اڳ ڪرنٽ لڳڻ سبب ڪراچيءَ جي ٽن نؤجوانن جي دردناڪ مؤتَ ۽ ڪنڌياري شهر جي ڪنهن لائبريريءَ ۾ پاڻي داخل ٿي وڃڻ ۽ ڪتابن جي پُسي وڃڻ واريندردناڪ ۽ دل خراش تصويرن کي ڏسي "فيس بُوڪ" تي لکيل تاثر)

فيس بڪ تي تڏو وڇائڻ

اڄڪلهه، ماڻهوءَ جي موت تي سندس تڏو بہ فيس بُڪ تي وڇائجي ٿو ۽ RIP لکي روايت پوري ٿي ڪجي... ۽بس...!!

سنڌي ٻوليءَ جو ناميارو ڪهاڻيڪار نُور گهلو صاحب، اڄ گذاري ويو. جنهن ڪجهہ وقت اڳ سندس هڪ ڪهاڻي "انتقال پُرملال" ۾ اهڙو ئي ذڪر ڪيو هو تہ ماڻهُوءَ جي موت تي سندس پونيَر ۽ دوستَ، فيس بڪ تي ئي تڏي جو انتظام ڪري، پنهنجو ۽ ٻين جو وقت بچائين ٿا. اها ڪهاڻي دنيا جي بيحسيءَ ۽ بي رحميءَ جي عڪاسي آهي.

مون کي سندس اها ڳالهہ بلڪل دل سان لڳي، جڏهن مون زيب سنڌي صاحب جي پوسٽ تي، زيب صاحب جو لکيل اهو ڪمينٽ پڙهيو تہ:

”نور گهلُوءَ جي جنازي نماز ۾ سندس مائٽن کانسواءِ، افسوس! تہ اديبن جو تعداد فقط ويهارو کن ئي هيو!“

اهو ڪمينٽ پڙهڻ سان اکين ساڻ دل بہ پرجي آئي! ان کان وڌيڪ بيحسي باقي ڪهڙي ٿي سگهي ٿي...!!

اهڙيءَ ئي طرح اسان چچريل لاشن جي تصويرن، خطرناڪ بيمارين ۾ ورتل ماڻهن جي تصويرن، حادثن جي ڀيانڪ منظرن، ڪپڙا ليڙُون ليڙُون ٿيل عورتن ۽ ٻارن جي تصويرن کي رڳو هڪ خبر سمجهي، وڏي ديده دليريءَ سان فيس بڪ ۽ ٻين سوشل ميڊيا پليٽ فارمس تي اپلوڊ ڪري، ٻين ڪيترن ئي ماڻهن جي احساسن

جو بيرحميءَ سان قتل ڪندا آهيون ۽ اهو ناهيُون سوچيندا ته جيڪڏهن تصوير ۾ ڏيکاريل اهو شخص، اسان جو ويجهو هجي ها، ته اهڙي تصوير ڏسي اسان جي دل تي ڇا گذري ها!

◙

ديس جي تباهيءَ جا ڪارڻ

سنڌ، جُڳن کان درد سهندِي، پوڳيندِي، سُور برداشت ڪندِي، تڙپندي ساهہ پساهہ ڪٽي رهي آهي. سنڌي ماڻهو شايد سُور سهڻ جا عادي ٿي ويا آهن، ڇو تہ جيڪا تڪليف ماڻهوءَسان مستقل سلهاڙجي وڃي، پوءِ ماڻهو انهيءَسُور سهڻ جو عادي ٿي ويندو آهي. تاريخ شاهد آهي تہ سنڌي ماڻهو، صدين کان پيار ورهائيندڙ ۽ پراون کي پنهنجو ڪندڙ رهيا آهن. ڌارين کي پنهنجو ڪرڻ وارا،سدائين انهن دوستن ۽ پنهنجن کان ئي ڏنگبا رهيا آهن، جن کي هنن جيءَ ۾ جايون ڏنيُون. جن کي هنن هر شئي ۾ حصو پتي ڏنو. اهي ئي هنن جي ڳچيءَ ۾ پيا آهن.

هن وقت سنڌ کي جيڪي اهم مسئلا درپيش آهن، اهي هي آهن:

1 ـ **ماحولياتي تباهي**: سنڌ ۾ ماحولياتي تباهي عروج تي آهي. وڻن کي بيدرديءَ سان وڍيو ۽ جانورن کي بيدرديءَ سان ماريو پيو وڃي. اسان وٽ ڪوبهاهڙو قانون ڪونهي، جيڪو ظلم جي ان لهر کي روڪي سگهي.ڪنهن کي ڪوبہ چوڻ يا پُڇڻ وارو ناهي. امير ماڻهُو، شڪار جي شوق خاطر جانورن کي مارڻ ۾ پورا آهن. آدمشماري وڌڻ ڪري وڻن جي واڍي بہ تيزيءَ سان جاري آهي، جنهنڪري وڻ بہ تيزيءَ سان ختم ٿي رهيا آهن. ماڻهو ڪاٺ کي وڪڻِي، پنهنجو پيٽ گذر ڪري رهيا آهن.

2 ـ **پاڻيءَ جو جائز حصو نہ ملڻ**: سنڌ، جيڪو زرعي ديس آهي، جنهن جي 60 سيڪڙي کان وڌيڪ آباديءَ جو گذر سفر زراعت تي

آهي، انهيءَ کي پنهنجو سنڌو درياءُ هئڻ باوجود،نہ صرف پاڻيءَ جو جائز ۽ صحيح حق نہ ٿو ڏنو وڃي،بلڪ جيڪو ٿورو گهڻو پاڻي موجود آهي، انهيءَ تي بہ ڊيم اَڏڻ جون ڳالهيون ڪري، سنڌوءَ جي پاڻيءَ چورائڻ جا سانباهاڪيا پيا وڃن. جيڪا سراسر ناانصافي آهي. جڏهن تہ حڪومت 1991ع واري پاڻيءَجي ٺاهہ (سنڌ طاس معاهدي) تي بهپوريءَ طرح عمل ناهي ڪرائي سگهي. جنهنڪري سنڌ کي پاڻي، وقت تي ۽ مناسب مقدار ۾ بہ نٿو ملي. انڪري فصل بہ پنهنجي پنهنجي وقت تي نٿا ٿين ۽ ان سان گڏوگڏ انهن مان گُهربل اُپت بہ نٿي ملي. سني اپت نہ ملڻ ڪري سنڌ کي مسلسل معاشي نقصان رسِي رهيو آهي.

3 ـ **اين ايف سي ايوارڊ مان جائز حصو نہ ملڻ:** سنڌ، معدنيات سان مالا مال ملڪ آهي. تيل، ڪوئلو، گئس وغيره سڀ هتان نڪرن ٿا. جيڪي سڄي ملڪ جُون معدني ضرورتون پوريون ڪن ٿا. نتيجي ۾ سنڌ کي ڪجھ بہ نٿو ملي. سنڌين کي پنهنجن وسيلن تي ئي مالڪيءَ جو حق ڪونهي. هميشہ ڌارين هتي اچي قبضا ڪري سنڌ کي پئي لُٽيو آهي. ايتريءَ حد تائين جو سنڌ ۾ ڪم ڪندڙ اهي بين الاقوامي ڪمپنيون، جيڪي ’سنڌ جو تيل ڪڍي رهيون آهن‘، سي بہ اُتان جي مقامي سنڌي ماڻهن کي ٻي نوڪري تہ نٿيوُن ڏين، پر گهٽ درجي وارين ملازمتن کان بهمقاميماڻهن کي محرُوم رکن ٿيُون. سنڌين کي پنهنجن وسيلن تي جيستائين مالڪي نہ ملندي، تيستائين اهي مسئلا حل ڪونہ ٿيندا.

4 ـ **امن امان جي خراب صورتحال:** سنڌ، جيڪا امن، پيار، محبّت، سُکَ ۽ شانتيءَ جي ڌرتي آهي، اتي گهڻي وقت کان امن امان ناهي.قانون جي عملداريڪانهي. جنهن کي جيڪو ٿو وڻي،بنا

رنڊَ روڪ جي اهو ٿو ڪري. ماڻهو پنهنجي گهر ۾ به محفوظ ناهي. جرڳائي سسٽم، ڪاروڪاري ۽ سرداري ۽ قبيلائي سسٽم، سنڌ جي امن امان کي برباد ڪري ڇڏيو آهي.

5 ـ **زراعت جي تباهي:**وقت سر پاڻيءَ نه ملڻ ۽ مختلف زرعي جنسن جا مناسب ۽ جائز اگهه نه ملڻ ڪري، سنڌ جي زراعت کي تمام گهڻو نقصان پهتو آهي. ان کانسواءِ ڪيميائي ياڻ، تيلَ ۽ ڪيڙيءَ جا خرچ به تمام گهڻا آهن. جنهنڪري آبادگارن کي ڪجهه به نٿو بچي ۽ هاري ويچارو ته سدائين قرضي رهندو پيو اچي! مختلف پيسٽيسائيڊ ڪمپنيون به دوائن ۽ ٻجن جي نالي ۾ ماڻهن کي کُلي عام ڦُري رهيون آهن.

6 ـ **بيروزگاري:** بيروزگاري سنڌ لاءِ ناسُور بڻجي وئي آهي. سياسي نمائندن وٽ روزگار جي حوالي سان ڪابهجامع پاليسي ڪانهي. هنن کي رڳو ماڻهن کي پنائڻ ۽ خيرات تي هيرائڻ کانسواءِ ڪجهه به نٿو اچي! جيستائين ڪارخانا، صنعتون يا ٻيا ڪي مستقل روزگار جا ذريعا پيدا نه ڪيا ويا، تيستائين هي ماڻهو بيروزگاريءَ جي چَڪيءَ ۾ ايئن ئي پِيسبا رهندا.

7 ـ **تعليم جي ڳُٽيءَ جوڳي صورتحال:** هي تمام اهم مسئلو آهي، جنهن طرف ڪنهن به حڪومت جو ڌيان ناهي هوندو! بلڪ ايئن چئجي ته ان ۾ ڪوبه وڌاءُ نه ٿيندو، ته اسان وٽ تعليم، ڪنهن به سرڪار جي ترجيح ڪڏهن به ناهي رهي! ڪنهن به سرڪار جي تعليم بابت ڪا واضح تعليمي پاليسي ناهي رهي! اميرن لاءِ هڪڙو تعليمي نظام آهي،ته غريبن لاءِ ٻيو!! پرائيوٽ اسڪولن وارا به معياري تعليم ڏيڻ بجاءِ رڳو پئسا ڪمائڻ جي چڪر ۾ آهن. انهيءَ لاءِ اهو ضروري آهي ته سلجهيل ماڻهن جا گروهَ، پنهنجي پنهنجي

علائقي جي سرڪاري اسڪولن جي مالڪي ڪن ۽ اتي ٻارن جي بهتر تعليم جو ماحول پيدا ڪرڻ ۾ مدد ڪن.

8 ـ **صحت جي سهولتن جي اڻهُوند:**سنڌ ۾ صحت جي سهولتن جي بہ حالت غير اطمينان بخش آهي. ڪٿي اسپتالُون ڪونهن، تہ ڪٿي ڊاڪٽر ناهن! ڪٿي دوائون ناهن! ڪٿي ڊاڪٽر آهن،تہ ڊيوٽيءَ تي ڪونہ ٿا اچن! دوائن جي ڪمپنين وارا بہ ماڻهن کي مارڻ جو سامان تيار ڪرڻ۾ رُڌل آهن. هاڻي تہ دوائون ڪائڻ سان، ”دوا اندر ۽ دم ٻاهر!“ وارو محاورو سچ ٿي ويو آهي.

انهيءَ ڪري، وقت آهي تہ اسان پنهنجي اندر ۾ جهاتي پايُون. اسين ايترا بہ غريب ناهيون ٿيا، جو پنهنجو منهن بهنہ ڌوئي سگهُون! سنڌ ساڳئي ئي آهي، پر اسان جا لڇڻ موڪلائي ويا آهن. سنڌ جون شامُون ۽ سنڌ جا صبحَ ساڳئيءَ طرح حسين ۽ خوبصورت آهن... سنڌ جا ڳوٺ سهڻا آهن... سنڌ جون ٻنيُون اڄ بہ سايُون آهن... بس رڳو ضرورت ان ڳالهہ جي آهي،تہ اسان پنهنجن وسيلن جي مالڪي ڪريون ۽ پنهنجي ادارن کي سڌارڻ جي ڪوشش ۾ پنهنجو انفرادي ڪردار ادا ڪريون.

◙

(روزاني ”عبرت“حيدرآباد ۾ 5 اپريل 2009ع تي شايع ٿيل)

ٻار، وڏن کان ئي سِکن ٿا

اسان وٽ اِها هاڻي عام روايت بڻجي چُڪي آهي ته، ٻارن جي درست تربيت ڪرڻ بجاءِ اُنهن مان اسين سُٺن افعالن جي اميد ڪريون ٿا. ٻار جو پهريون درسگاهه سندس گهر آهي، جتي سندس والدين ئي سندس استاد آهن. اُن کانپوءِ ٻار تعليمي ادارن ۾ داخل ٿي، اُتي موجود استادن کان سِکي ٿو. اِهو نوٽ ڪيوويو آهي ته، اسان جا اڪثر والدين ۽ استاد جيڪي نصيحتون ٻارن کي ڪندا آهن، پاڻ انهن تي ذري برابر به عمل ناهن ڪندا. پوءِ اسان کي اِهي جملا عام جام ٻُڌڻ لاءِ ملندا آهن ته:”اڄ جو ٻار بدتميز آهي. ڪيس ڪوبه اخلاق ڪونهي!“ هاڻي سوال اِهو ٿو پيدا ٿئي ته ٻار ۾ اِهي بُرا لڇڻ پيدا ڪرڻ ۾ ڪنهن جو هٿ آهي؟ يقيناً انهن فردن جو، جن وٽ ٻار پنهنجو وقت گذاري ٿو. هاڻي اسان پاڻ جائزو وٺون ته، اسان ٻارن کي ڪهڙو ماحول ٿا ڏيون.

مون اهڙا ڪوڙ سارا والدين ڏٺا آهن، جيڪي ٻارن جي سامهون غير تهذيب يافته ٻولي استعمال ڪندا آهن، يا گاريون اُچاريندا آهن يا وري انهن آڏو پاڻ ۾ جهيڙا ڪندا آهن، جنهن جو اثر ٻار تي اِهو ٿيندو آهي، جو ٻار به گاريون ڏيڻ ۽ جهيڙا ڪرڻ شروع ڪندو آهي. والدين ۽ اُستادَ ٻار کي تنبيهه ڪندا آهن ته سچُ ڳالهايو، پر جڏهن والدين ۽ استادَ، ٻارن جي سامهون يا ٻارن سان ڪوڙ ڳالهائڻ شروع ڪندا آهن، ته پوءِ ٻار ۾ به ڪوڙ ڳالهائڻ جي عادت

اُسرندي آهي، جيڪا هڪ ڏينهن وڏِي وڻ تي ويندي آهي. مون ڪيترائي اهڙا استاد ۽ والدين ڏٺا آهن، جيڪي نشي آور شيون ٻارن جي سامهون ئي واپرئيندا آهن يا سگريٽ نوشي ڪندا آهن، ته اُن جي نتيجي ۾ شاگرد ۽ ٻار به نشو ڪرڻ جا عادي ٿي ويندا آهن.

هن وقت ڪم عمر ٻارن ۾ موبائيل فون استعمال ڪرڻ واري شڪايت ۾ به واڌارو پيو ٿئي. والدين ۽ استادن ڪي اِها شڪايت هوندي آهي، ته: ”شاگرد سڄو ڏينهن سمارٽ فون تي وقت وڃائين ٿا، پر ڪتاب کولي به نه ٿا ڏسن!“ هاڻي اسان پاڻ ڏسون ته ڪيترا والدين يا وري استاد ڪتاب پڙهن ٿا!؟ اڪثر والدين ۽ استاد به سڄو ڏينهن سمارٽ فون استعمال ڪن ٿا ۽ ٻار جي سامهون ڪتاب نه ٿا پڙهن. ته ٻار وري ڪٿان ڪتاب پڙهندو! گهڻا والدين ٻارن کي اِهو درس به ڏيندا آهن ته: ”سوير سُمهو، ۽ سوير اٿڻ جي عادت وجهو!“ پر پاڻ اُن جي بلڪل اُبتڙ، دير سان سُمهندا آهن ۽ دير سان اُٿندا آهن.

اُن ڪري والدين ۽ اُستادن کي گهرجي ته، رڳو ڳالهيون۽ ٺلهيون نصيحتُون ڪرڻ بجاءِ، اِهي سموريون مُثبت سرگرميون عملي طور تي پاڻ انجام ڏين، ته جيئن ٻار اُن مان سُٺو سبق پرائي، اتساهه وٺي سگهن. استاد ۽ والدين کي گُهرجي ته، ٻار جي سامهون موبائيل فون استعمال نه ڪن يا صفا گهٽ، فقط ضرورت آهراستعمال ڪن! اُن جي جڳهه تي ٻارن جي سامهون ڪتاب پڙهن ته، جيئن ٻارن ۾ به ڪتاب پڙهڻ ۽ ڪتابن سان پيار ڪرڻ جي عادت پيدا ٿئي. نه ته ٻار به سڄو ڏينهن موبائيل فون استعمال ڪريڪري، چڙچڙي طبيعت جو مالڪ ٿي تو وڃي! جنهن جا اُن جي ذهني توڙي

جسماني صحت ۽ نفسيات تي تمام خراب اثر پون ٿا. اسان کي گهرجي تہ ٻارن سان رانديون کيڏُون ۽ انهن کي راندين لاءِ اتساهيُون.

انهن ننڍن ننڍن ڪمن ۽ ڳالهين تي ڌيان ڏئي، اسان ڪيترن ئي مسئلن ۽ بيمارين کان بچي سگهون ٿا. باقي رڳو ميارُون ڏيڻ يا پنهنجي ذميواري ٻئي جي ڳچيءَ ۾ وجهي جان ڇڏائڻ سان مسئلا حل ڪونہ ٿيندا.

ڪتاب نہ پڙهڻ جا مختلف بهانا

اسان جي سماج ۾ ڪتاب پڙهڻ جو رجحان وقت گذرڻ سان گهٽبو پيو وڃي. ماڻهن جون مصرُوفيتون توڙي ترجيحُون ڪجهہ ٻيون ٿي ويون آهن. اِها ڳالهہ هاڻي ماضيءَ جي آهي تہ، ماڻهو راتين جون راتيون اوجاڳا ڪري مطالعو ڪندا هئا. ڪتابن کي ساهہ سان سانديي رکندا هئا ۽ ڪتابن جي شوق ۾ پنهنجيُون ذاتي لائيبرريون ناهيندا هئا. ڪتاب، جيڪو شعور ۽ علم تہ ڏئي ئي ٿو، پر شخصيت سازي بہ ڪري ٿو. اڄ جو ماڻهوڪتاب نٿو پڙهي تہ، اُن جو مزاج بہ عجيب قسم جو چيڙاڪ ٿيندو پيو وڃي! جڻ تہ احساس کان خالي هڪ نلهي مجسمي مثل ئي لڳي ٿو... اڄ جو انسان!!

اڄ جڏهن بہ ڪنهن ماڻهوءَ کان اِهو معلوم ڪندو آهيان تہ، ڪتاب ڇو نٿا پڙهو!؟ تہ، اڪثر ماڻهو جيڪي جواب ڏيندا آهن، انهن مان ڪجهہ عجيب ۽ غريب جواب هي بہ هوندا آهن:

- اسان ڪو واندا آهيون ڇا؟ جو وينا ڪتاب پڙهون!ڪتاب تہ اهي پڙهن، جن وٽ وقت هجي! اسان تہ مصرُوف ماڻهو آهيون.
- هاڻي تہ هر شئي انٽرنيٽ تي دستياب آهي، پوءِ هرُوڀرُو ڪتاب ڇو وني پڙهون!؟ انٽرنيٽ تي تہ ڪيترائي آپشن ملن ٿا. اُنڪري اسان اُتان ئي پڙهي وٺنداسين.
- اڄڪلهہ سُٺا ڪتاب نہ لکجن ٿا ۽ نہ ئي وري ڇپجن ٿا، ڇا پڙهي ڪريون!
- ڪتاب مهانگا آهن. اسان غريب ماڻهو ڪٿي ٿا خريد ڪري سگهون!

انهن جوابن جي جواب ۾ مان سوچيان ٿو تہ:

- جيڪي ماڻهو سڄو ڏينهن ڪو خاص ڪم نٿا ڪن، فضُول ڪمن ۾ پيا وقت ضايع ڪن، اهي به چون ٿا ته اسان وٽ وقت ناهي.

- جيڪي انٽرنيٽ جي ڳالهه ٿا ڪن، انهن مان به اڪثريت انٽرنيٽ تي ٻين ڪمن ۾ رڌل رهي ٿي، پر انٽرنيٽ تي ئي ڪتاب کولي ڪونه ٿي پڙهي!ڪين سوشل ميڊيا يا ٻيا ٽُولز ته استعمال ٿين ٿا، پر ڪتاب جي ويجهو ناهي وڃڻو! اتي اها ڳالهه به نوٽ ڪرڻ جي آهي، ته ڇا جيڪو مزو هارڊ ڪاپيءَ ۾ ڪتاب کي پڙهڻ ۾ آهي، اهو ”اِي بوڪ“، ”ڪِنڊل“ يا ڪتاب جي ”پِي ڊِي ايف“ فارميٽ پڙهڻ ۾ آهي؟ ڪتاب جي ورقن کي ڇُهڻ، انهن کي آڱر آلي ڪري اُٿلائڻ ۽ ڪتاب جي ورقن جي خوشبوءِ کي محسوس ڪرڻ جو به پنهنجو سُرور آهي، جنهن مان پڙهندڙ لطف اندوز ٿئي ٿو.

- جيڪي چون ٿا ته اڄڪلهه سُنا ڪتاب نٿا اچن، اُهي جهڙوڪر هر روز ڍنڍائي سائينءَ ۽ شيخ اياز جي ’ڪيليبر‘ جي شاعرن کي پيا پڙهن! سو همراهن کي ٻيوڪوڪتاب وڻي ئي نٿو! ڪٿي مڃجي به سهي ته، سندن ڳالهه درست آهي،ته ڀڄا هُو ڪافي وقت اڳ ڇپيل ڪتاب پڙهن ٿا؟ جواب نفيءَ ۾ ئي هوندو. ڇو ته اها حقيقت ئي آهي، ته اسان ڪتابن کان تيزيءَ سان پري ٿيندا پيا وڃون.

- جيڪي ماڻهو ڏينهن ۾ به سؤ روپين جا سگريٽ ۽ چار پيالا چانهه جا پيئن ٿا، اهي مهيني ۾ به ٽي سؤ روپين وارو هڪ ڪتاب خريد ڪندي غريب ٿي ٿا پون!

تنهنڪري حقيقت اِها آهي ته، اسان جُون ترجيحون تبديل ٿي ويون آهن. جڏهن ته ڪتاب پڙهڻ هڪ بهترين مشغلو اڄ به آهي ۽ سدائين رهندو، جيڪو توهان جي مشاهدي کي وڌائي ٿو. سُنو

ڪتاب ماڻهوءَ جي سوچن کي نوان رخ ۽ رستا ڏي ٿو، اندر ۾ سوجهرو اوتي ٿو ۽ انسان جي ڪردار سازيءَ ۽ شخصيت سازيءَ ۾ وڏو ڪردار ادا ڪري ٿو.

ڪتاب پڙهڻ واري رجحان کي هٿي وٺرائڻ لاءِ اهو ضروري آهي، ته پبلڪ لائيبررين کي متحرڪ ڪري ان ۾ پرپاسي جي ماڻهن کي اچڻ تي آماده ڪجي، اتي سهُولتن جي کوٽ کي پورو ڪجي. اسڪولن توڙي ڪاليجن ۾ لائيبررين کي استعمال ۾ آڻجي. شاگردن ۾ ڪتاب پڙهڻ ۽ ڪتابن کي سنڀالڻ جي عادت وجهجي. هر ڪلاس ۾ لائبريريءَ جو پيرڊ لازمي طور ٽائيم ٽيبل ۾ شامل ڪيو وڃي، ته جيئن شاگردن ۾ ڪتاب دوستيءَ جو جذبو ۽ اُن جي اهميت پيدا ٿئي. ان ڪانسواءِ ٻارن جي والدين ۽ مائٽن کي به گهرجي، ته هو گهر ۾ ٻارن اڳيان ڪتاب پڙهن، ڪين جنم ڏينهن يا وري امتحان ۾ پوزيشن ڪٽڻ جي خوشيءَ ۾ ڪتاب تحفي طور ڏين. ان سان ٻارن ۾ ڪتابن سان پيار ۽ احترام وارو جذبو پيدا ٿيندو.

◙

ٻه اکر: ٻه اکر پڙهيل ماڻهن ۽ اڄوڪي تعليمي معيار بابت

جڏهن به ’تعليم‘ جو لفظ زبان تي ايندو آهي، ته اُن وقت ذهن ۾ سجاڳي، شعور، روشنيءَ ۽ اميد جو تصّور اُڀري ايندو آهي. دنيا جي وڏن وڏن ڏاهن، تعليم جُون ڪيتريون ئي وصفون بيان ڪيون آهن. وري جڏهن اُنهن وصفن ۽ نظرين جي بنياد تي اسان پنهنجي سماج جو جائزو وٺون ٿا، ته ڏکوئيندڙ صورتحال نظر اچي ٿي. اسان جي سماج جو شعورَ، روشنيءَ ۽ اميد سان پري پري جو واسطو ناهي! اسان ڪي رڳو انگ اکر ڪپن ته، ڪيترا ٻار اسڪول ۾ داخل ٿيا، ڪيترا اسڪول ڇڏي ويا، ڪيترن اسڪولن ۾ استاد ناهن، ڪيترن اسڪولن ۾ ويهڻ لاءِ فرنيچر ڪونهي، ڪيترن اسڪولن ۾ ٽوائليٽ ناهي، ڪيترن اسڪولن ۾ پيئڻ جو پاڻي ناهي، ڪيترن اسڪولن ۾ بجلي ناهي وغيره وغيره... اهي سڀ انگ اکر گڏ ڪرڻ به يقيناً اهم آهن، پر ڪيڏي نه افسوس جي ڳالهه آهي ته، دنيا جنهن وقت تعليم ذريعي سائنس، ٽيڪنالاجيءَ، فلسفي، نفسيات، معيشت، ڪاروبار، صحت جي سهولتن ۽ نيُن نيُن ايجادن تي زور ڏئي رهي آهي، اسان عين اُن وقت اهي سُور روئڻ ۾ پورا آهيون، ته اسان جي اسڪولن ۾ ٽوائليٽ به آهن يا نه!؟

اسان اُهي ماڻهو آهيون، جن کي رڳو انگ اکر ڪپن! تعليم جي هوندِ يا ان جي معيار سان اسان جو ڪهڙو واسطو! ڪو به ادارو ڪٿو، اُن جو سمورو زور رڳو انگن اکرن گڏ ڪرڻ تي آهي. تعليم پنهنجي جوهر ۾ ڇا آهي؟ ان ڳالهه کان اسين بي نياز آهيون.

اسان وٽ جن ماڻهن تعليم جي تباهي ڪئي آهي، نام نهاد سڄاڻ ڏريون وري اهڙن ماڻهن جي خوشامد ڪرڻ ۾ پوريُون آهن. جن تعليمي نظام جي پينگ ڪئي، اُنهن کي وڏا وڏا لقب ڏئي، اسٽيجن تي ويهاريو ٿو وڃي ۽ تقريرن ۾ اِهو راڳ ٿو آلاپيو وڃي ته ”اِهو يار ئي هو، جيڪو سڄي تعليمي نظام کي کُلهو ڏيو بيٺو هو، هاڻي ته وڏو خال پيدا ٿي پيو آهي، جيڪو قيامت تائين نه پربو...!!“

اُن ڪانپوءِ اُهي ئي ماڻهو چوندا آهن ته، تعليم تباهه ٿي وئي!! افسوس اِهو به آهي ته، جن ماڻهن کي تعليم جي وصف جي ئي خبر ناهي، اُنهن کي به هتي تعليمدان ٺوڪونيو وڃي. جن جا پنهنجا ٻارَ مهانگن اسڪولن ۾ ٿا پڙهن، اهي وري ڪنهن سرڪاري اسڪول ۾ ڪپڙا ۽ جُتيون ورهائي، غريب ٻارن سان تصويرون ڪيرائي، اُنهن جي عزتِ نفس مجروح ڪري، اِهو سمجهن ٿا ته، هنن تعليم جي بهتريءَ لاءِ ڪي وڏا ڪارناما انجام ڏنا آهن.

اسان وٽ تعليم رڳو عجيب ۽ غريب امتحان وٺي،ڊگريءَ نالي هڪ ڪاغذ جو ٽڪروشاگرد کي ڏيڻجو نالو ئي وڃي رهي آهي، ٻيو وري ڇاهي! جڏهن ته سُڌريل ملڪن ته اِهو روايتي امتحانن وٺڻ وارو مُدي خارج سلسلو ئي ختم ڪري ڇڏيو آهي.

وري جڏهن اسان اعليٰ تعليم جي حوالي سان پنهنجيُن يونيورسٽين جي حالت ڏسون ٿا ته، اُتي به ساڳئي ئي سُڄَ لڳي پئي آهي. اُتي موجود پروفيسرن جي اڪثريت جو زور ان ڳالهه تي هوندو آهي ته، هِتان هُتان ڪَٽَ سَٽَ ڪري، ڪو پيپر ڪنهن انٽرنيشنل جرنل ۾ ڇپرائجي. انهيءَ پيپر ۽ ڪُوڙي تحقيق جو سماج کي ڪهڙو فائدو آهي؟ اِهو پنهنجيءَ جاءِ تي هڪ وڏو ۽

بنيادي سوال آهي .اُن ڪانسواءِ گهڻو پڙهي وڏا وڏا امتحان پاس ڪندڙ همراهن به پيِنگ ڪرڻ ۾ وسئُون ڪونهي گهٽايو. سندن ڳوٺن جي اسڪُولن جي ئي حالت خراب هوندي آهي. ڪڏهن به واپس مُڙي، انهن جي پرگهور ناهن لهندا.

ان صورتحال ۾ تعليم، اسان جي سماج ۾ ڪنهن ڳجهارت جيان بڻجي وئي آهي، جيڪا اجا ڪير به يَجي ناهي سگهيو. اها ڳجهارت ڪهڙو سپُورنج ڪڏهن پجندو!؟ ۽ خاموش پاٽيءَ ۾ پٿر اُڇلائيندو... ڪو پتو ڪونهي!

ادبي ميلا ۽ مچّ ڪچهريُون

سنڌ ۾ گذريل ڪجهه سالن کان تواتر سان ادبي ميلا ۽ مچ ڪچهريُون ٿي رهيون آهن، جيڪي تقريباً سڀ، حڪومتي ادارن جي مالي سهڪار سان ئي منعقد ٿين ٿا. جن ۾ ادب ۽ آرٽ جي ترقيءَ ۽ واڌ ويجهه جي نالي ۾ تمام گهڻو پيسو استعمال ٿئي ٿو، جيڪو رڳو ٽن ڏينهن جي ڇهچٽي کان سواءِ ڪجهه به ناهي. ڇو ته انهن ميلن مان ادب کي ڪهڙي ترقي ٿي ملي؟ يا هڪ عام اديب ۽ فنڪار جو ڪهڙو فائدو ٿو ٿئي؟ اهو ته بحث ۾ ئي نٿو اچي! لڳ ڀڳ هر سال هر ميلي ۾ هر موضوع تي هر اسٽيج تي ساڳيا ئي ماڻهو مقرر طور ڏسڻ لاءِ ملن ٿا. اِن مان اها ڳالهه صاف ظاهر آهي ته، ڪنهن به نئين ماڻهوءَ کي 'اسپيس' ناهي ڏيڻو! يا ته وري انهن چند فردن کانسواءِ اسان وٽ ڪو ڪم جو ماڻهو آهي ئي ڪونه! جيڪو ڪنهن موضوع تي ڳالهائي يا بحث ڪري سگهي.

انهن ميلن ۽ ڪچهرين ۾ منهنجي مشاهدي ۾ جيڪي ڳالهيون آيون آهن، اهي دوستن سان ونڊيان ٿو:

- اهي ادبي ميلا ۽ مچّ ڪچهريُون، چند فردن لاءِ نالو ڪيرائڻ، ڪاروبارڪرڻ، گهڙي ڪن جي ڇهچٽي ۽ واندن جي وندر کانسواءِ ٻيو ڪجهه به ناهن. هن وقت تائين انهيءَ کانسواءِ انهن جو ٻيوڪوبه سماجي ڪارج سامهون ناهي آيو.
- انهن ميلن ۽ ڪچهرين ۾ ادب جي خدمت جي نالي ۾ رڳو ذاتي پذيرائي ٿئي ٿي.
- جڏهن ڪو همراهه ڪنهن سيشن ۾ شامل ڪيو وڃي ٿو، ته اُن لاءِ اهو ميلو پلو آهي ۽ جيڪڏهن ڪيس ڪنهن سيشن ۾ دعوت

نٿي ڏنيوجي، تہ اهو ميلو (بقول ان شخص جي) بيڪارٿيو پوي. اِهو رَوّيو بہ عام آهي.

- انهن ميلن کي ڏسڻ لاءِ ايندڙن ۾ گهڻو ڪري سنجيده ماڻهن بجاءِ اڪثر ڇڙواڳ ۽ غير سنجيده ماڻهن جا انبوهہ ملن ٿا، جيڪي رڳو سيلفي بازيءَ توڙي هُلڙبازي ۾ پورا هوندا آهن.

- تقريباً هر سال انهن ادبي ميلن جي سيشنز جا موضوع بہ ساڳيائي هوندا آهن... اسپيڪر بہ ساڳيا... تہ ماڊريٽر بہ لڳ ڀڳ ساڳيائي هُوندا آهن. آخر انهن مدي خارج خيالن ۽ موضوعن جي ادب کي ڪهڙي ضرورت آهي، جو هر ڀيري ساڳيا همراهہ اسٽيجن تي وينا آهن.

- اهڙن ميلن ۾ سائنسي ادب متعلق توهان کي ڪوبہ سيشن ڪونہ ملندو. خير! سائنس سان اسان جو پري پري تائين واسطو بہ ناهي!

- تعليم تي رڳو هر ڀيري ساڳين يونيورسٽين جي ساڳين وائيس چانسلرن کي گهرائي، ساڳئي ئي نوعيت جا سيشن ڪوٺايا وڃن ٿا. ڇا تعليم رڳو يُونيورسٽين تائين ئي محدود آهي؟ يا ڇا تعليم رڳو ”اعليٰ تعليم“ ئي آهي؟ انهيءَ جا ٻيا پاسا ۽ پهلُو آهن ئي ڪونہ!؟

- گهڻو زور رڳو مشاعرن تي هوندو آهي، جيڪو رڳو شاعرن جي دل خوش ڪرڻ ڪانسواءِ ڪجهہ بہ ناهي. هونئن بہ اسان وٽ شاعر جهجها آهن، انهن مان ڪِن کي وارو ملي ٿو، ڪجهہ پوءِ بہ رهجي ٿا وڃن! پوءِ رهجي ويندڙن پاران اها شڪايت عام جام ٻُڌڻ لاءِ ملندي آهي، تہ ادب سان وڏو ظلم ٿي ويو!اها بہ حقيقت آهي تہ هن وقت اسان وٽ ٿيندڙ شاعريءَ جو وڏو حصّو ڪو اهڙو آهي بہ

ڪونہ، جنھن جوڪو سماجي ڪارج يا قومي ۽ اجتماعي مقصد يا اهميت هجي! يا جيڪو اجتماعي انقلابن جي سرواٽي ڪري سگهي.

- ڪتابن جي اسٽالن تي بہ ماڻھن جا رڳو انبوھہ بيٺل نظر ايندا آھن، جن مان ڪتاب خريد ڪندڙ تمام ٿورا هوندا آهن، باقي رڳوانھن ڪتابن سان پنھنجيون سيلفيُون ڪڍڻ ۾ پورا هوندا آهن.

- اهڙن ادبي ميلن ۾ نفسيات ۽ سماجي سائنس جي موضوع تي ڪي بہ سيشن ناهن ڪوٺايا ويندا. جيڪڏھن ڪوٺايا ويندا بہ آھن تہ انھن ۾ بہ لاڳاپيل فيلڊ جا ماڻھو ناهن هوندا! رڳو خانا پوري ڪئي ويندي آهي.

- ڪيڏو نہ ڀلو ٿئي! جيڪڏھن انھن ميلن، شامُن ۽ ڪچهرين تي خرچ ٿيندڙ پئسو، ادارا سازيءَ تي خرچ ڪيو وڃي،نؤجوانن کي هنري سکيا ڏئي روزگار ڏيڻ تي خرچ ڪجي يا اڳي موجود ادبي ادارن جي بھتريءَ تي خرچ ڪجي!

- هنن ميلن ۾ عام ماڻھوءَ جي شموليت نہ هجڻ برابر آهي. اُنڪري اهڙي قسم جون سرگرميُون ڪجن، جن ۾ عام ماڻھوءَ جي شرڪت بہ ممڪن ٿي سگهي.

هي خالصتاً منھنجو ذاتي رايو آهي، جنھن سان اختلاف ڪرڻ هر ڪنھن جو حق آهي. باقي مونکي اهڙن ميلن جي نہ ڪنھن سيشن ۾ وڃڻ جو ڪڏھن ڪو شوق رهيو آهي ۽ نہ ئي ضرُورت! مون پنھنجي پُوري حياتيءَ ۾ رڳو هڪ ڀيري هڪ ئي ميلي جو هڪ ئي سيشن اٽيند ڪيو هو، جيڪو ملڪ جي ناmياري سائنسدان (نيوڪليئر طبعياتدان) ڊاڪٽر پرويز هودڀائيءَ جو هو. اڳتي اهڙي

قسم جا ڪارآمد سيشن منعقد ٿياءِ تہ اهي ضرور اٽينڊ ڪبا. جن مان ماڻهوءَ جي سوچ کي نوان رخ ملي سگهن.

◙

ڪورونا ۽ اسان جو تعليمي نظام

هن وقت ڪورونا جي وبا پوريءَ دنيا کي پنهنجيءَ لپيٽ ۾ آڻي ڇڏيو آهي. زندگيءَ جو لڳ ڀڳ هر شعبو ۽ هر وهنوار بيهي رهيو آهي. دنيا جي معاشي نقصان سميت، تمام گهڻو سماجي نقصان به ٿي چڪو آهي. ڪورونا جي اچڻ ڪانپوءِ زندگيءَ جو چهرو ئي تبديل ٿي ويو آهي. ماڻهن جي روين ۾ تبديلي اچي وئي آهي ۽ اجا به اڳتي ايندي! ان سموري پسمنظر ۾ اسان جيڪڏهن پنهنجي ملڪ، صوبي ۽ خاص طور تي سنڌي سماج تي نظر وجهون ٿا، ته ڪيترين ئي پريشانين ۽ مايُوسيءَ ۾ وڪوڙجي ٿا وڃون. ڇو ته اسان ته انهيءَ وبا کان اڳ ئي انيڪ وبائن جي ور چڙهيل آهيون. انهن وبائن اسان جي پوري سماج جو نقشو ئي بگاڙي ڇڏيو آهي.

جتي انهيءَ وبا جي زد ۾ زندگيءَ جو هر شعبو آيو آهي، اتي اسان جو اهم تعليمي شعبو به ان جي خوفناڪ اثرن هيٺ آيو آهي، جن مان اسان هتي ڪجهه مُک ڳالهين جو ذڪرڪنداسين. مان اڪثر سوچيندو آهيان ته اسان جو تعليمي نظام، جيڪو اڳي ئي انيڪ مسئلن جو شڪار آهي، اهو هن مسئلي کي ڪيئن منهن ڏيندو؟

26 فيبروري 2020ع تي، جنهن ڏينهن هن وبا جو پهريون ڪيس سنڌ ۾ ظاهر ٿيو، اُن ڏينهن ئي رات جو سمُورن تعليمي ادارن کي بند ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو هو. جيڪو موجوده حالتن کي نظر ۾ رکندي بهتر فيصلو هو. هاڻي ته انهيءَ وبا جي ڪري في الحال اسان جا تعليمي ادارا ٽن مهينن لاءِ بند ٿي ويا. اصل مسئلو اِهو آهي، ته انهن ٽن مهينن ڪانپوءِ اسان وٽ ڪا واضح رٿابندي آهي؟ ته اسان جو تعليمي نظام ڪيئن ڪم ڪندو؟ هن وبا کان بچڻ

لاءِ تہ پهريون ۽ اهم احتياط ئي اهو آهي، تہ اسان پنهنجن هٿن کي صابڻ سان گهٽ ۾ گهٽ ٽيهن سيڪندن تائين هر هر چڱيءَ طرح صاف ڪريون. هاڻي حالت اها آهي، جو اسان جي خاص طور تي ٻهراڙيءَ جي اسڪولن ۾ تہ پيئڻ جي پاڻيءَ جي سهولت ئي موجود ناهي، واش روم ۽ ٽوائليٽ جي سهولت ناهي. صابڻ ۽ سينيٽائيز جو هجڻ تہ انهن حالتن ۾ تمام وڏي ڳالهہ آهي ۽ ذري گهٽ ناممڪنات منجهان آهي. انهن حالتن ۾ انهن اسڪولن ۾ پڙهندڙ ويچارا ٻارڪيئن هن وبا کان بچي سگهندا؟ هن بيماريءَ کان بچڻ جو ٻيو احتياط اهو ٻڌايو پيو وڃي، تہ ماڻهو پاڻ ۾ وِٿي رکن. هاڻي حقيقت اها آهي جو اسان جي اسڪولن ۾ ڪمرن ۽ فرنيچر جي کوٽ جي ڪري تمام گهڻا شاگرد هڪ ئي ڪلاس ۾ ڳُتيل نموني ويهڻ تي مجبور آهن. هڪ بينچ تي پنج پنج ٻار بہ ويهن ٿا. انڪري هاڻي انهن ٻارن کي ڪيئن پري پري ڪري ويهاربو؟ ايترا ڪلاس روم ۽ ايترو فرنيچر ڪٿان ايندو؟ جيڪو اڳ ۾ ئي اڻپورو آهي. اُنکان پوءِ تعليمي ادارن ۾ موجود سموري اسٽاف، استادن ۽ شاگردن سميت سيني کي پاڻ ۾ دعا سلام ۽ حال احوال ڪرڻ جا طريقا بہ تبديل ڪرڻا پوندا. انهيءَ کان بہ اسان جا ڪيترائي ماڻهو بيخبر آهن. اسان وٽ تہ اڄ بہ ٻئي هٿ ڏئي مصافحو ڪرڻ ڀاڪر پائڻ واري روايت عام آهي. جيڪڏهن ائين نٿو ملجي، تہ ماڻهو دشمنيءَ ۽ نفرت واري ورتاءَ تي بہ لهي ٿا اچن. انهيءَ ڪانسواءِ هاڻي اها ڳالهہ بہ هلي رهي آهي، تہ ڪجهہ وقت لاءِ آن لائين تعليمي نظام شروع ڪجي! اِهو خيال تہ آهي تہ ڏاڍو ڀلو! ۽ مان ذاتي طور تي ان راءِ سان متفق آهيان، پر اِتي بہ سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ اسان وٽ ڪمپيوٽر، سمارٽ فون، ٽيبليٽ، ليپ ٽاپ ۽ انٽرنيٽ جي سهولت

ڪيترن شاگردن وٽ آهي؟ اسان جو ويچارو ٻار تہ غذائي کوٽ جي ڪري اڳ ئي ٻين انيڪ مُوذي مرضن ۾ وڪوڙيل آهي. اهو ليپ ٽاپ ۽ انٽرنيٽ ڪٿان آڻيندو! انهيءَ مان تہ اها ڳالهہ واضح آهي تہ، اسان جو تعليمي نظام جيڪو اڳ ئي طبقاتي آهي، سو وڌيڪ طبقاتي ٿي ويندو. جنهن وٽ ليپ ٽاپ هوندو،اهو تہ پڙهي سگهندو، باقيي غريب، جيڪو بہ ويلن جي اٿي ۾ پريشان آهي، اهو مسڪين ڪٿان پڙهي سگهندو؟ ٻيو تہ اسان وٽ هن وقت خاص طور تي اسڪولن ۾ جيڪي استاد مقرر ٿيل آهن، انهن مان اڪثريت انهن استادن جي آهي، جن کي 80ع واري ڏهاڪي ڌاري ملازمت ملي هئي. انهن کي تہ پاڻ کي ئي ڪمپيوٽر هلائڻ نٿو اچي ۽ نہ ئي وٽن اهڙا 'گيجيٽس' موجود آهن!'گيجيٽس' تہ ڪٿي هُو خريد ڪري بہ وٺن، پر هلائين ڪيئن!؟ ان ڪانپوءِ اڪثرڳوٺن ۾ نہ بجليءَ جي سهولت آهي ۽ نہ وري ڪنهن موبائيل نيٽورڪ جي موجودگي! اُتي اهو ڪمپيوٽر ۽ انٽرنيٽ وارو تعليمي نظام ڪيئن هلندو!؟ ٻيو تہ اسان وٽ اهڙي قسم جو ڪورس يا نصاب تيار ڪرڻ ۾ بہ وقت لڳندو. موجوده ڪورس ۽ پڙهائڻ واري انداز سان تہ اهو ڪم ڪونہ هلندو! هن وقت ٻارن جي امتحانن جا مهينا آهن. هاڻي ايندڙ امتحانن جو طريقيڪار ڪهڙو هوندو!؟ ان ڏس ۾ ڪا واضح ڳالهہ يا رٿابندي موجود ئي ناهي. تنهنڪري، اهي سڀ ڳالهيون ڏاڍيون پريشان ڪندڙ آهن، جنهن طرف تمام گهٽ ماڻهن جو ڌيان آهي ۽ ادارا بہ انهيءَ حوالي سان سنجيده نٿا لڳن.

هن سماج جي فرد ۽ هڪ استاد هجڻ جي ناتي، مان ان حوالي سان ڪجهہ گذارشون عرض رکڻ ٿو چاهيان. ممڪن آهي، انهن

مان ڪجهہ تي بہ عمل ڪرڻ سان ڪنهن حد تائين انهن درپيش مسئلن کي حل ڪري سگهجي:

- تعليمي ادارا کولڻ کان پهرين اهڙا قانون ۽ ضابطا ناهيا وڃن، جن تي انهن ادارن جو عمل ڪرڻ لازمي هجي. انهيءَ لاءِ پهرين تہ اسڪولن کي لازمي طور واش روم، پيئڻ جي صاف پاڻيءَ ۽ صابڻ وغيره جو بندوبست ڪرڻو پوندو. ايئن ڪرڻ کانسواءِ ادارا کولڻ خطري کان خالي نہ هوندو.

- هن وقت کان ئي ريڊيئي، ٽي وي چينلز ۽ سوشل ميڊيا تي اهڙا تربيتي پروگرام يا پيغام نشر ڪيا وڃن، جن ذريعي هن وبا کي مُنهن ڏيڻ لاءِ احتياطن جي حوالي سان ماڻهن جي تربيت ٿيندي رهي. اهڙي قسم جا پروگرام ڏسيڏسي انهن احتياطن جِي ماڻهن، خاص طورشاگردن، سندن والدين ۽ استادن ۾ عادت پئجي ويندي.

- ادارا کولڻ کان پهرين، سيني ادارن کي چڱيءَ طرح پاڻيءَ ۽ ڪيميڪلز جا اسپري ۽ 'فيُوميگيشن'ڪرائي، انهن کي سُني نموني صاف (سينيٽائيز) ڪرائجي.

- ادارا کولڻ کان پهرين استادن کي بہ ان حوالي سان تربيت ڏني وڃي، تہ جيئن هو پاڻ بہ انهن ڳالهين جو خيال رکن ۽ پنهنجن شاگردن کي بہ اهي ڳالهيون سمجهائين.

- تمام گهڻ والدين ٻارن جي تعليم ۾ سنجيده هوندا آهن، پر هن مسئلي کان پوءِ هاڻي هر مائٽ کي پنهنجي ٻار جي تعليم ۽ تربيت لاءِ سنجيده ٿيڻو پوندو. والدين کي هاڻي ٻار جي هر عمل جو خيال رکڻو پوندو.

هن تحرير جو مقصد ماڻهن کي ڊپ ڏيڻ ناهي، پر انهيءَ حوالي سان آگاهہ ڪرڻ آهي. ڇو تہ اسان جو عام ماڻهو اڄ بہ انهن

ڳالهين کان بيخبر آهي. دنيا اڳ ۾ به ڪيترين ئي وبائن ۽ آفتن ڪي منهن ڏنو آهي، انڪري يقيناً هي وقت به گذري ئي ويندو، پر هن وقت وڌندڙ آباديءَ ۽ تيز سماجي وهنوار جي ڪري اسان ڪي وڌيڪ محتاط ٿيڻو پوندو. مون ڪي اميد آهي ته اسان سڀ گڏجي نه رڳو هن وبا جو مقابلو ڪنداسين، پر ان سان گڏوگڏ پنهنجن ماڻهن جي تعليم ۽ تربيت جو بندوبست به ڪنداسين. ڇو ته وري به انهن سڀني مسئلن جو حل، بهرحال سُٺي تعليم ئي آهي. جيڪڏهن اُها هوندي ته اسان انيڪ سماجي بيمارين کان محفوظ رهي هڪ صحتمند زندگي گذاري سگهنداسين.

◙

(هفتيوار ”ڪاوش دنيا“ ميگزين ۾ 19 اپريل 2020ع تي شايع ٿيل)

اوهان عام ماڻهوءَ ڪي پنهنجو سمجهيو ئي ڪڏهن آهي!؟

ڪورونا جهڙي، جانيون ڳڙڪائيندڙ وبا جي موجوده انتهائي تڪليف واريءَ صورتحال ۾ مختلف ڳالهين، خبرن ۽ رَوَيّن کي ڏسندو، ٻُڌندو ۽ محسوس ڪندو رهيو آهيان. پهرين سوچيم ته ان بابت ڪجهه به نه لکجي! پر دل ڪونه مڃيو، تنهنڪرياُهي ٻه ٽي ڳالهيون يا سوال، جيڪي منهنجي ننڍڙي ذهن ۾ آيا، اهي دوستن سان ونڊيان ٿو:

•پهرين ڳالهه: ته اسان وٽ عام طور تي ڏٺو ويو آهي، ته هر ماڻهو، پنهنجو پاڻ کي هر علم جو ماهر سمجهي، مفت جا مشورا ڏيندوتو وتي! پاڻ عملي طور ڪندو ڪجهه به ڪونه! ٿوري گهڻي ڳالهه تي اجايا بحث ڪرڻ جو شينهن!

•ٻي ڳالهه: ته افسوس سان اظهارڻو ٿو پوي ته غير تصديق ٿيل خبرون ڦهلائي ماڻهن ۾ خوف پيدا ڪرڻ هاڻي اسان جو سماجي مرڪُ ٻڻجي ويو آهي. هر پنج منٽن کانپوءِسوشل ميڊيا تي اهڙي پوسٽ اَپ ڊيٽ ڪرڻ ضروري ٿو سمجهيو وڃي ته ڪورونا جا ملڪ ۾ يا سنڌ ۾ هيترا ڪيس ٿي ويا... هيترا فوت ٿي ويا... فلاڻ ٿي ويو... وغيره... وغيره... اوهان وٽ ڪا چڱي خبر ونڊڻ لاءِ ڪونهي! ته خاموش به رهي سگهجي ٿو. باقي اڄڪلهه جي انٽرنيٽ جي دؤرَ ۾ اهي انگ اکر ڪنهن لاءِ به معلوم ڪرڻ ڪو مسئلو ڪونهي!اوهان کان پڇڻ وارو اصل سوال ته اهوتو نهي ته، انهن حالتن ۾ ماڻهن جي مدد لاءِ اوهان ڪهڙو چڱو ڪم ڪيو آهي!؟

•ٽين ڳالهه ۽ سڀ کان اهم ڳالهه: ته، هر طرف اِها ’گهوڙا... گهوڙا...‘ آهي ته:”ماڻهو مڃن ئي نٿا... ماڻهو لاڪ ڊائُون دؤران به

گهرن ۾ ويهن ئي نٿا... ماڻهو سرڪار سان سهڪار نٿا ڪن...“ وغيره وغيره...

منهنجي خيال ۾ اِهو چئي ڇڏڻ ته ڏاڍو سؤلو آهي، پر پورهيت طبقي جي درد کي محسوس ڪرڻ تمام ڏکيو آهي. انهن ماڻهن سان حڪومت ۽ نام نهاد سڄاڻ ڌرين ڪهڙو سهڪار ڪيو آهي!؟ اهي سڀ ڌريون پورهيت طبقي کان تمام وڏي وقت کان لاتعلق آهن. پورهيت جي گهر جي چُلهه ڪيئن ٿي ٻري! اها ته انهن کي خبر ئي ناهي! اِهو درد اُهو ئي ڄاڻي ٿو، جنهن جا ٻچا بُکيا سمهن ٿا. ٻيو اِهو به اڄڪلهه عام جام ٿو چيو وڃي ته: ”ماڻهن ۾ صفائيءَ توڙي صحت جي اصُولن تي عمل ڪرڻ جُون فضيلتون ناهن!“ مڃون ٿا منجهن فضيلت ناهي، پر اِن طرف (ماڻهن جي تعليم ۽ تربيت طرف) ڪهڙيءَ حڪومت ڪڏهن ڌيان ڏنو آهي؟ انهن تي جيڪڏهن ڌيان ڏنو وڃي ها، ته شايد اڄ حالتون مختلف هجن ها!

تعليم، شعور ۽ بنيادي سهولتن کان محروم ماڻهن مان اِهي اميدون ڪرڻ اجايو آهي، ته هُو سهڪار ڪندا. جن وٽ سڀ ڪجهه آهي، اهي مختلف صلاحون ٿا ڏين، ته:”لاڪ ڊائون ۾ ڪتاب پڙهو، موسيقي ٻڌو، ٻارن ۽ بُزرگن سان ڪچهريون ڪريو، ورزشون ڪريو“ وغيره... مڃون ٿا! ته اهي سموريون ڳالهيون پليُون آهن، پر جنهن جي گهر ۾ کائڻ لاءِ ڪجهه نه هجي! هڪ ڪمري واري گهر ۾ چويهه ڪلاڪ پنج ڇهه ڀاتي جانورن وانگر واڙيل هجن، ته توهان پاڻ ٻڌايو، اهي ڪهڙا ڪتاب پڙهندا ۽ ڪهڙيون موسيقيُون ٻڌندا! يا ڪهڙيُون ڪچهريون ڪندا!!

حڪومت جي هن وقت وٺ وٺان لڳي پئي آهي، ته ’ايمرجنسي آهي!‘ مون ته پنهنجي سڄي زندگيءَ ۾ هتي ايمرجنسيءَ واري صُورتحال ئي ڏٺي آهي. ڪا شئي، ڪو ادارو، ڪو ڪاتو صحيح ڪم ڪري پيو!؟ ڪو به نه!! سڀ پنهنجو پيٽ پرڻ ۾ پُورا آهن. هاڻي اچي سيني ڪي هيءَ گهڙي ڏُکي لڳي آهي، ته همراهن کي فضيلتون ۽ اجتماعي سهڪار ياد آيا آهن. نه رڳو اها وبا، پر هي سماج ته وڏي عرصي کان انيڪ معاشرتي ۽ اخلاقي بيمارين ۽ وبائن جي ور چڙهيل آهي. ڪڏهن ڪنهن اهو نوٽ ڪيو آهي؟ ۽ ان تي ڏک جو اظهار ڪيو آهي؟ ته بُک وگهي ڪيترا ماڻهو مَرن ٿا؟ جرَ جو پاڻي ڪارو ٿيڻ ڪري سنڪيي،ڪاري ڪامڻ ۽ ٻين خطرناڪ بيمارين ڪيترا گهر اجاڙي ڇڏيا آهن! ڪڏهن انهن جا انگ اکر ڪنهن ايئن گڏ ڪيا آهن؟ ڪڏهن به نه!!

آءٌ يقين سان چوان ٿو، ته جيڪڏهن ڪورونا رڳو پاڪستان ۾ هجي ها ۽ ٻين ملڪن ۾ نه هجي ها، ته هن وقت فضيلتن ۽ سهڪار جُون نصيحتُون ڪندڙ، سمورا يار وڃي ٻاهرين ملڪن جا وڻ وسائن ها! پر هاڻي ته سڄي دنيا ۾ هيءَوبا پکڙجي چڪي آهي، ته مجبوراً ڪين هتي ئي رهڻو پيو آهي.هاڻي اها ڳالهه به طئي آهي بلڪ ثابت ٿي چُڪي آهي، ته جيڪو ملڪ پنهنجو پاڻ کي انهن مصيبتن لاءِ اڳواٽ تيار رکندو،اهو ئي انهن کي مُنهن ڏئي سگهندو. باقي اسان جي يارن وانگر، جن جو رڳو امدادُن ۽ خيراتن تي گذارو هوندو، سي ڏاڍا ڏکيا ٿيندا ۽ ٿين به پيا!

اسان هر قسم جي شعور، تعليم، سائنس، منطق کان پري مُنجهيل ۽ توائي ٿيل ماڻهن جو انبوهه آهيون... قوم ڪٿي آهيُون! اهو ”ماڻهن جو ڏڻُ“ ائين نه ڪندو ته ٻيو ڇا ڪندو! ان سڄيءَ ڳالهه

سَلڻ مان منهنجو مقصد اهو ناهي، تہ ماڻهو صحيح پيا ڪن يا ماڻهو غلط آهن! پر افسوس جو هتان جي حڪومتن، ادارن، آفيسرن ۽ سُڄاڻ ڏرين ڪڏهن بہ انهن ماڻهن کي انسان ئي ناهي سمجهيو! رهندو انهن غريبن کي ايذائڻ ۽ تڪليفون ڏيڻ سندن محبُوب مشغلو رهيو آهي، تہ هاڻي اوچتو انهن (بقول هنن جي) 'جانورن' مان اميدُون وابستہ ڪرڻ سان هن وبا مان جند تہ ڪانہ ڇُٽندي!

◙

(29 مارچ 2020ع تي لکيل)

وبا ۽ وري کُلندڙ تعليمي ادارا

اسان وٽ اڄ کان اٺ مهينا اڳ عالمي وبا ڪورونا مُنهن ڪڍيو هو. اُن وقت وبا جي شدت کي سامهون رکندي، حڪومت تعليمي ادارا سڀ کان پهرين بند ڪيا ۽ پوءِ ڪجهه مهينن لاءِ ته هر ڪاروهنوار بند ڪيو ويو، ته جيئن بيماريءَ جي پکيڙ کي روڪي سگهجي. انهيءَ کان پوءِ آهستي آهستي، واري واري سان مختلف ڪاروبار ۽ آفيسون کوليون ويون ۽ هاڻي گذريل مهيني کان تعليمي ادارن کي به مرحليوار کوليو ويو آهي.

ان حوالي سان مون ڪجهه مهينا اڳ به هڪ مضمُون "ڪاوش مئگزين" ۾ ئي لکيو هو ۽ اُن ۾ اِهو خدشو ظاهر ڪيو هو ته، جيڪڏهن بغير تياريءَ ۽ احتياطي اپُائن جي تعليمي ادارا کوليا ويا، ته اِها وبا وڏيڪ پکڙجي سگهي ٿي. انڪري اڄ اسان تعليمي ادارا وري کلڻ کان پوءِ جي صورتحال تي سوچ ويچارڪنداسين.

جيئن ئي اسان جا تعليمي ادارا کوليا ويا ته، مُنڍ وارن ڪجهه ڏينهن ۾ سختيءَ سان احتياطي اُپائن تي عمل ڪرڻ لاءِ چيو ويو ۽ ان تي ڪافي حد تائين عمل ڪرايو به ويو، پر جيئن جيئن وقت گذرڻ لڳو آهي، تيئن تيئن اِهي سڀ ڳالهيون ختم ٿيندي نظر پيون اچن. هاڻي جيئن بازارن ۽ شهرن ۾ ماڻهو بغير ماسڪ جي ۽ ٻين احتياطي تدبيرن جي گُهمي رهيا آهن، تيئن ئي اڪثر تعليمي ادارن ۾ به شاگرد ۽ استاد انهن ڳالهين تي عمل ڪندي نظر ڪونه پيا اچن. اسان وٽ هميشه ائين ئي ٿيندو آهي، ته اسان ڪنهن به وڏي مسئلي يا سانحي کي سنجيدگيءَ سان ناهيون وٺندا ۽ ٿوري وقت گذرڻ

کانپوءِ اسان منجهان ان جو ڊپ ختم ٿي ويندو آهي ۽اسان ان جي خطرن کي وساري ڇڏيندا آهيون.

وڏو مسئلو تہ تڏهن ٿو پيدا ٿئي، جڏهن تعليمي ادارن ۾ احتياطي تدبيرن تي عمل ڪرڻ لاءِ گهربل سامان ئي استادن ۽ شاگردن کي نٿو فراهم ڪيو وڃي. سماجي وٿيءَ کي نظر ۾ رکندي، شاگردن کي ڪجھ وڇوٽيءَ تي ويهارڻ لاءِ وڏيڪ ڪلاس رُومز ۽ فرنيچر گهربل آهي، جيڪو اسان جي تعليمي ادارن ۾ موجود ناهي. اهڙيءَ حالت ۾ شاگردن کي وٿِيرڪو ويهارڻ ممڪن ئي ناهي. ان ڪانسواءِ ڪيترن ئي اسڪولن ۾ پاڻي ۽ ٽوائليٽ جي سهولت موجود ناهي. انڪري وري وري صابڻ سان هٿ ڌوئڻ بہ ڏکيو ٿي پيو آهي. اسان جي ٻهراڙين ۾ اڪثر غريبن جا ٻار ئي پڙهن ٿا. انهن لاءِ اِهي 'سينيٽائيزر' ۽ ماسڪ خريد ڪرڻ تمام ڏکيو آهي. شاگرد جيڪڏهن ڪپڙي جو ماسڪ نهرائي استعمال ڪن بہ ٿا، تہ وري ان جي گهربل صفائيءَ جو خيال نٿا رکن. انهن سمورن مسئلن سان گڏ هڪ وڏومسئلو ٻارن جو نفسياتي طور تي پريشان ٿيڻ بہ آهي. وبا جي حوالي سان ميڊيا ۾ ايندڙ هر روز نيون خبرون ۽ افواھ بہ سندن پريشانيءَ جو وڏو سبب بڻجنتا. انهيءَ ماحول جو مشاهدو ڪندي حڪومت، تعليمي ادارن جي سربراهن، والدين، استادن توڙي شاگردن کي ڪجھ گذارشون عرض رکجن ٿيون:

- اسان سيني کي ماسڪ استعمال ڪرڻ گهرجي. ڇو تہ هيءَ وبا اجا ختم ناهي ٿي. ماسڪ پائڻ سان ماڻهو پنهنجي نڪ ۽ وات کي سڌو سنئون ڇُهي نہ سگهندو.

- انهن بي بنياد ڳالهين تي اعتبار ناهي ڪرڻو، تہ ڪورونا ڪجھ بہ ناهي ۽ فقط هڪ مفرُوضو آهي... هرُويرو ماڻهن کي تنگ

ڪيو پيو وڃي.. وغيره. ڪورونا هڪ حقيقت آهي، جنهن کي سڄي دنيا تسليم ڪري چُڪي آهي.

- والدين ۽ استاد، شاگردن جي صفائي سٿرائيءَ ۽ نظم وضبط جو سختيءَ سان خيال رکن.

- جن اسڪولن ۾ ٻارن جو تعداد گهڻو آهي، انهن کي مختلف ڏينهن تي واري ڦيري سان اسڪول گهرائجي.

- هجُومن ۽ ميڙاڪن کان پاسو ڪرڻ گهرجي.

- صابڻ سان هٿ وري وري ڌوئڻ گهرجن.

- حڪومت ٻه سَڪٽن اعلانن بدران ضروري شيُون ۽ سامان اسڪولن ۽ ٻين تعليمي ادارن تائين پهچائي. اسڪولن ۾ فرنيچر ۽ ٽوائليٽ جي کوٽ کي پورو ڪيو وڃي.

- تعليمي ادارن ۾ صاف پاڻيءَ جي موجودگيءَ کي يقيني بڻايو وڃي.

- استادن کي پنهنجي روايتي پڙهائڻ وارن طريقن کي تبديل ڪري، ٻارنجو نفسياتي طور تي ڏڍُ ٻڌجڻ گهرجي ۽ کين صفائي سٿرائيءَ ۽ ماسڪ پائڻ جي وري وري هدايت ڪرڻ گهرجي.

- والدين کي ٻه ٻارن جي صحت ۽ تعليم جي حوالي سان سنجيده ٿيڻ گهرجي. ٻارن جي طبيعت ٺيڪ نه هجي ۽ منجهن ڪورونا جي ڪابه علامت هجي، ته کين اسڪول نه موڪلجي.

- استادن کي ته سڀ کان پهرين انهن سمورين ڳالهين تي سختيءَ سان عمل ڪرڻ گهرجي. ڇو ته شاگرد، استادن کان ئي سکن ٿا. هاڻي جيڪڏهن استاد ئي عمل نه ڪندا ته شاگرد ڪهڙو عمل ڪندا!

هي ڪجهه گذارشون آهن، جن تي عمل ڪرڻ سان اسان پاڻ کي ۽ پنهنجن پيارن کي هن وبا کان بچائي سگهون ٿا ۽ اُن سان گڏوگڏ اسان پنهنجي تعليمي نظام کي هن وبا جي مُند ۾ بهتر نموني هلائيندي، پنهنجي تعليمي عمل کي جاري رکي سگهون ٿا.

◙

ڳوڻا ٽا ٻارَ ۽ آن لائين پڙهائي

ڪورونا جهڙي عالمي وبا، جڏهن دنيا ۾ تيزيءَ سان ڦهلجڻ لڳي، تڏهن سموريءَ دنيا ۾ رهندڙ انسانن جو ساهه مُٺ ۾ اچي ويو. ماڻهو گهرن تائين محدود ٿي ويا. تيز رفتار دنيا جو ڄڻ ڦيٿو ڦِرڻ ئي بند ٿي ويو. سمورا عوامي وهنوار ۽ ڪاروبار بند ٿي ويا. رڳو فارميسيُون ۽ اسپتالون کُليل رهيون ۽ هر طرف عجيب قسم جو ڊپ ۽ سِرَ بچائڻ جو اُلڪونظر آيو. انهيءَ سڄي منظرنامي ۾ هر شعبي وانگر تعليم جهڙي اهم شعبي جو بہ تمام گهڻو نقصان ٿيو. هن عالمي وبا کي ڦهلجڻ کان روڪڻ لاءِ سڄيءَ دنيا وانگر اسان وٽ بہ سڀ کان پهرين سيني تعليمي ادارن کي بند ڪيو ويو. ظاهر آهي، تہ انهيءَ جو وڏو سبب اِهو هو تہ جيئن خاص طور تي معصوم ٻارن ۾ هيءَ وبا نہ ڦهلجي ۽ انهن ٻارن ذريعي اِها بيماري هر گهر تائين نہ پهچي.

هاڻي جيڪڏهن اسان سال 2020ع جو سراسري طور تي تعليمي حوالي سان جائزو ونون، تہ لڳ ڀڳ هي سڄو سال اسان جا تعليمي ادارا بند رهيا. وچ ۾ ڪجهه وقت جيئن جيئن وبا ڪجهه جَهڪي ٿي، تہ ڪجهه وقت لاءِ تعليمي ادارا کوليا ويا، پر وري ڪورونا جا ڪيسَ وڌڻ جي ڪري انهن کي بند ڪيو ويو. هاڻي سڌريل ملڪن ۾ تہ تعليمي نظام مضبوط هئڻ ڪري، پڙهڻ ۽ پاڙهڻ جي روايتي طريقن کان هٽي ڪري، آن لائين يا فاصلاتي تعليم کي اهميت ڏني وئي، تہ جيئن هر استاد ۽ شاگرد پنهنجي گهران ويهي، پنهنجي تعليمي عمل کي جاري رکي سگهي. افسوس سان لکڻو ٿو پوي تہ اسان وٽ مجموعي طور تي تعليمي نظام اڳي

ئي تباهيءَ جو شڪار آهي. اسان جا تعليمي ادارا بنيادي سهولتن کان محروم آهن. انهيءَ ماحول ۾ موجوده صورتحال ۾ تعليمي عمل کي جاري رکڻ تمام ڏکيو آهي. جتي بنيادي سهولتون ئي نہ هجن، اُتي آن لائين تعليم جو تصوّر ئي هڪ خواب ٿو لڳي . اسان پنهنجي هن مضمون ۾ هن سال دؤران سنڌ ۾ پرائمري، سيڪنڊري ۽ يونيورسٽي سطح جي تعليمي سلسلي تي مختصر طور نظر وجهون ٿا:

- **پرائمري تعليم:** پرائمري تعليمَ، ٻار جو تعليمي بنياد هوندي آهي. جتي ٻار کي لکڻ، پڙهڻ ۽ ڳالهائڻ جهڙي بنيادي سکيا ڏيندي ويندي آهي. تعليمي ماهرن مطابق گهٽ ۾ گهٽ پرائمري تعليم دؤران اِهو تمام ضروري آهي، تہ شاگرد ۽ استاد هڪ جڳهہ تي موجود هجن. ڇو تہ شروعات ڪندڙ ٻار کي هر بنيادي ڳالهہ سيکارڻ لاءِ اُن جو اسڪول ۾ موجود هجڻ ضروري آهي. تنهنڪري منهنجي خيال ۾،اسان جي پرائمريءَ جي ٻار کي آن لائين يا فاصلاتي طور تي پڙهائڻ ڪارگر ناهي، پر جيئن تہ گهٽي تعليمي نقصان کان بچڻ لاءِ وڏن شهرن جي ڪجهہ خانگي اسڪولن تہ اِهو سلسلو شروع ڪيو، پر اسڪولن جي گهٽائي اِهو ڪم نہ ڪري سگهي. ٻيو تہ اسان وٽ ڳوٺن ۾ بجلي ۽ انٽرنيٽ جي سهولت نہ هجڻ سميت ٻيا انيڪ مسئلا آهن، اُتي اِهو ممڪن نہ هو. تنهنڪري سال 2020ع ۾ هڪ تہ ٻارن کي اڳيَن ڪلاسن ۾ بغير ڪنهن امتحان جي پروموٽ ڪيو ويو ۽ وچ ۾ ڪجهہ وقت لاءِ اسڪول کُلڻ ڪري رڳو ڪجهہ ئي داخلائون ٿي سگهيون. باقي ڪو بہ ڪم ڪونہ ٿي سگهيو، جيڪو هڪ وڏو نقصان آهي.

- **سيڪنڊري ۽ هاير سيڪنڊري تعليم:** سيڪنڊري تعليم ۾ هاءِ اسڪول ۽ هاير سيڪنڊري تعليم ۾ ڪاليج اچي وڃن ٿا. انهن ۾ به تقريباً صورتحال ساڳئي ئي رهي. اُتي به ڇهين ڪلاس کان اٺين ڪلاس جي ٻارن کي پروموٽ ڪيو ويو. نائين، ڏهين، يارهين ۽ ٻارهين ڪلاس جو امتحان جيئن ته امتحاني بورڊ وٺندا آهن، تنهنڪري هِن صورتحال ۾ انهن پاران به امتحان منسُوخ ڪندي، شاگردن کي سندن گذريل تعليمي سال جي مارڪن جي بنياد تي مارڪون ڏئي پاس ڪيو ويو. جنهن سان پڙهڻ واري محنتي شاگرد جو نقصان ٿيو. ڇو ته هُن کي پنهنجو گريڊ بهتر ڪرڻ لاءِ ضرور امتحان ڏيڻو هو، جيڪو نه ٿي سگهيو. سيڪنڊريءَ جا ٻارڪجهه وڏاٻار آهن، تنهنڪري اُنهن کي آن لائين پڙهائڻ جو سلسلو وڏين ڪوششن سان، پر اڪثريت جي ذاتي دلچسپيءَ سبب شروع ڪيو ويو ۽ انهيءَ ذريعي ڪنهن حد تائين تعليمي نقصان کي گهٽ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. هن سال سنڌ ۾ سيڪنڊريءَ جي شاگردن لاءِ مقرر ڪورس کي گهٽايو ويو آهي ۽ ان مان رڳو مخصُوص ۽ اهم مضمُون ۽ موضُوع چونڊيا ويا آهن، جيڪي هن سال پڙهائڻا هُئا ۽ اُنهن مان ئي امتحان ورتو ويندو.

- **هاير ايجُوڪيشن:** هن سال اسان وٽ يونيورسٽيءَ جي تعليم به وڏيءَ ٻُڌَتَرَ جو شڪار رهي. يونيورسٽيءَ جي شاگردن هن صورتحال ۾ تمام گهڻو ڀوڳيو. ڇو ته، سندن ڪلاسز ڪونه هلي سگهيا. ڪجهه وقت سندن آن لائين پڙهائيءَ وارو سلسلو هليو، پر اُن ۾ تمام ٿورن شاگردن ئي حصّو ورتو. نه ئي مناسب انداز ۾ سندن امتحان ورتا ويا ۽ نه ئي وري داخلائن لاءِ ڪا واضح رٿابندي ڪئي وئي. پنهنجي مستقبل جي فڪر ۽ شعوري طور بالغ هُئڻ

ڪري، يونيورسٽيءَ جا شاگرد وڏيڪ مشڪلات جو شڪار رهيا ۽ نفسياتي دٻاءَ هيٺ رهيا. هڪ ڪاليج ۾ پروموٽ ٿيڻ ڪري ڪافي شاگردن جو اُهو گريڊ نہ اچي سگهيو، جنهن جي ڪين اميد هئي يا جيڪورروايتي امتحان ڏيڻ ڪري اچي سگهي ها! انهيءَ بنياد تي يونيورسٽيءَ ۾ پنهنجي پسند جي شعبي ۾ سندن داخلا بہ ڏُکي ٿي پئي آهي، جنهن جو تازو مثال ميڊيڪل يونيورسٽين ۾ داخلا لاءِ ورتل ٽيسٽ آهي، جنهن ۾ سنڌ جي حالت ڏکوئيندڙ آهي. اِها ڳالهہ بہ ڪنهن الميي کان گهٽ ناهي. انهيءَ پاسي سيني ڌرين کي سنجيده ٿي سوچڻو پوندو.

عالمي ادارن موجب، وقتي طور تي اسڪولن جي هِن ڌڳهيءَ موڪل جي ڪري دنيا ۾ 91 سيڪڙو کان وڌيڪ ٻارن جي تعليم تمام گهڻي متاثر ٿي آهي. وري ان ۾ بہ اسان جهڙن ملڪن جي حالت بنهہ ڳٽيءَ جوڳي آهي. ڇو تہ اسان وٽ ساليانی ملڪي اپت مان رڳو2 سيڪڙو تعليم تي خرچ ٿئي ٿو. سو بہ بهتر ۽ مثبت انداز ۾ خرچ نٿوٿئي.

مان سمجهان ٿو تہ اسڪولن جي بند ٿيڻ ۽ لاڪڊائون جي ڪري ۽ ماڻهن جي آمدني گهٽ ٿيڻ يا بيروزگار ٿيڻ جي ڪري، ڪافي ٻار هاڻي واپس اسڪول نہ وڃي سگهندا. اُنهن جو تعليمي سفر اِتي ئي ختم ٿيو. ڇو تہ انهي دؤران انهن ٻارن مان گهڻا پنهنجي والدين جي مدد خاطر مزدورين کي لڳي ويا. هونئن بہ اسان وٽ ٻارن جو وڏو تعداد اسڪولن کان ٻاهر آهي. جيڪي ٻار وڏين ڪوشش سان اسڪول وڃن ٿا، اهي بہ هِن وبا ۽ ڌڳهيءَ موڪل جي ڪري وري نہ وڃي سگهندا! اسڪول يا ڪاليج ۾ واپس اچي سندن تعليمي عمل شروع ڪرڻ وڏو سواليہ نشان آهي! هونئن بہ اسان

وٺ ڪنهن به معاملي ۾ گهڻو زور انگ اکر گڏ ڪرڻ تي هوندو آهي. سببن طرف تمام گهٽ ڌيان ڏنو ويندو آهي.

هاڻي جيڪڏهن هن مسئلي جي ڪري پيدا ٿيل تعليمي نقصان کي گهٽائڻ لاءِ هينيان قدم کنيا وڃن، ته ڪجهه بهتري ممڪن آهي:

- اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽين کي آن لائين تعليم جي حوالي سان بنيادي سهولتُون فراهم ڪيون وڃن.

- استادن کي سکيا ڏئي، ڪين جديد تعليمي طريقن بابت ڄاڻڏني وڃي.

- ڪوشش ڪري ٻارن جي والدين جي روزگار کي يقيني بڻايو وڃي.

- داخلائن توڙي امتحان وٺڻ جا آسان ۽ جديد طريقا استعمال ڪيا وڃن.

- شاگردن کي سندن تعليمي عمل بابت واضح پاليسين ذريعي ڄاڻ ڏني وڃي.

هاڻي انِهن سيني ڳالهين تي عمل حڪومت ئي ڪري سگهي ٿي ۽ ان کي ڪرڻ به کپي.

اهڙيءَ طرح ڪجهه ڳالهيون وري والدين توڙي استادن سميت هر سماجي فرد ڪري سگهي ٿو:

- اسان سيني کي گهرجي ته ڪورونا بابت وَضع ڪيل SOPs تي سختيءَ سان عمل ڪريون.

- هن وبا کي ذهن ۾ رکندي، پنهنجي رهڻي ڪهڻيءَ، طور طريقن ۽ زندگيءَ گذارڻ جي ڍنگ کي تبديل ڪرڻو پوندو.

- ٻارن (شاگردن) کي مثبت سرگرمين طرف وٺي اچُون، ته جيئن اُهي هن وبا جي خوف مان نڪري سگهن ۽ پاڻ کي اڪيلو نه سمجهن.

- اسان وٽ اِها چوڻي عام آهي ته، ”جِيءُ خوش! ته جهان خوش...!“ مطلب ته سڀ ڳالهيون زندگيءَ سان ئي مشرُوط آهن. انڪري زندگي سڀ کان اهم آهي. زندگي آهي، ته اِنهن سيني نقصانن جو پورائو به ڪري سگهبو. اُنڪري اِها اجائي ”گهوڙا... گهوڙا...!“ بند ٿيڻ گهرجي ته: ”تعليم تباهه ٿي وئي... ڪورونا مذاق آهي... ۽ حڪومت اسان کي تباهه پئي ڪري....“ وغيره. اِهو رويّو بنهه درست ناهي، بلڪ انتهائي خطرناڪ آهي.هڪٻئي تي اجائي نُڪته چيني ۽ چٽَرڪري، پنهنجي ذميوارين کان آجاتي، اسان کو به چڱوڪم نٿاڪري سگهون. البته، اسان هڪٻئي جو ساٿ ڏئي، انهيءَ مشڪل صورتحال مان پار پئجي سگهون ٿا. اهڙيءَ طرح پنهنجن ٻارن ۽ شاگردن جو به حوصلو ۽ همّت وڌائي، اسان پنهنجي مستقبل کي بهتر بڻائي سگهون ٿا.

جيئن ته نئون سال به شروع ٿي چڪو آهي. تنهنڪري اِهو سال اسان لاءِ رڳو ڪيلينڊر ۾ انگن اکرن جي تبديلي نه هجڻ گهرجي، بلڪ اسان کي گهرجي ته اسان ان کي پنهنجي لاءِ مثبت تبديليءَ جي سال طور پليڪار چئون ۽ هن ورهَ کي ”وبا تي سوڀ ماڻڻ جو سال“ بڻائڻ ۾ پنهنجو پنهنجو ڪردار ادا ڪريُون.

◙

(هفتيوار ”ڪاوش دنيا“ ميگزين ۾ 3 جنوري2021عتي شايع ٿيل)

مرڪ پبليڪيشن ڪراچي جا ڇپيل ڪتاب

2014ع

1: حيوانات في القرآن		ترجمو: منظور سولنگي
2: برڪا بوند بهار جي	(گڏيل 16شاعرن تي مشتمل ڪتاب)	مرتب: مرتضيٰ لغاري
3: نئون نئون مذ آ	(گڏيل16شاعرن تي مشتمل ڪتاب)	مرتب: مرتضيٰ لغاري
4: ڪڏهن تہ ملندي	(شاعري)	سرڪش ناريجو

2015ع

5: جيجل منهنجي قسمت	(ڪهاڻيون)	دلبر چانديو
6: ڳوڙهو ڳوڙهو سوڳ ۾	(شاعري)	انجم قاضي
7: دردن ڦولاريا ڦول	(شاعري)	وفا صالح راڄپر
8: تون منهنجي ساهہ ۾ آهين	(ڪهاڻيون)	طارق خشڪ

2016ع

9: عشق جي آخري سرحد	(ڪهاڻيون)	يار محمد چانديو
10: رهيل چار ڳوڙها	(شاعري)	استاد پيرل قمبر
11: روهيڙي جا رتا گُل	(گڏيل 17 شاعرن تي مشتمل ڪتاب)	مرتب: مرتضيٰ لغاري

2017ع

12: ادب آبِ حيات (گڏيل شاعري) مرتب: بلال تبسم
13:جن عشق سين آگاهه "ڄ ع منگهاڻي کي منظوم پيتا" شاعري درد هوش محمد ابڙو
14: درد نگر جا ماڻهو (شاعري) عاجز غلام رسول
15: پهڻ پيرَ پٿون ڪيا (شاعري) فرزانا شاهين
16: آڪاس آ اکين ۾ (شاعري) شبانا عالماڻي
17: هاڻ هاريو متان (شاعري) شاهده کوکر
18: ساڃاهه جا سرچشما (پنائي جي بيتن جي چونڊ ۽ تشريح) سعيد احمد چانڊيو
19: مينهن ڪٽيون (شاعري) سڪندر هاڙهو
20: ڌرتيءَ جو پُٽ (ڪهاڻيون) عبدالواحد سومرو
21: پيئي جن پرک (ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو علمي ۽ ادبي شخصيت) ترتيب: مرتضيٰ لغاري
22: ملندو نيٺ پنهل (شاعري) "درد" هوش محمد ابڙو
23 : اوجاڳن جا عڪس (شاعري) انجم قاضي
24: ڪلجُڳ جا رنگ (ڪهاڻيون) ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو
25: نينهن جو نوحو (شاعري) فرزانا شاهين
26: ٻالڪ ڌرتيءَ ٽانڊاٽا (ٻارڙن لاءِ شاعري) وحيد محسن

2018ع

27: هوا جو رنگ ناسي آ (شاعري) رحمت پيرزادو
28: احساسن جو ديس (گڏيل 36 شاعرن جي شاعر مرتب: انجم قاضي
29: روشني جا رنگ: "شهدادڪوٽ جا شاعر" (گڏيل شاعري) مرتب: سڪندر هاڙهو
30: گيت گونگا نہ ٿيا (شاعري) شبانہ عالماڻي
31: رات وهامي ٿي (شاعري) نسرين الطاف
32: ڏک کي ڏک آ (شاعري) وسيم گبول
:33 Translated By: Dr. Ali Akbar Dhakan shah jo risalo
34 : پيار جي ڌرتي دل جو ديس (ڪهاڻيون) مئل چانڊيو
35: سنيهو سچ جو (شاعري) منور علي منور ڪيهر
36: ديوان وريام فقير (شاعري) وريام فقير شيخ

37: ڪوءِ ڳنڍيندڙ هوءِ	(ڪهاڻيون)	هوش محمد ڀٽي
38: وفائون مات تي ويون	(شاعري)	شبانہ نواز
39: آسرا جاڳي پيا	(شاعري)	عبد سنڌي
40: سونهن جو رد عمل	(چونڊ غزل)	مرتب: رحمت پيرزادو
41: ظاهر	(ناول)	سنڌيڪار: اياز ڀُٽو
42: آهين تون هن پار	(شاعري)	شاهده ڪوکر
43: لهر لهر خوشبو	(شاعري)	آڪاش ميراڻي
44: اعتراض	(شاعري)	بيخود بلوچ

2019ع

45: جيءَ جيارو	(پيغمبرِ خدا جي زندگي تي نظر)	اويس ڀٽو
46: نيل نديءَ تي رولاڪي	(ناول: "نجيب محفوظ")	ترجمو: اياز ڀٽو
47: عشق عبادت	(ڪهاڻيون)	اندرا شبنم پونا والا
48: متي ماتي لايان	(ڪهاڻيون)	فرزانہ شاهين
:49 Nazeer Ali Bhatti		Standard Basic English Grammar
50: هوائون قيد ۾ آهن	(شاعري)	رزاق عاصي
51: پيڙا جي پاتار ۾	(شاعري)	خالده نسرين
52: ڪونج قطارون ڏات جون	(گڏيل شاعري)	ڪونج بلوچ
53: نظم جدائي جا	(اڪبر ڪرل جي شاعري)	مرتب: نادر دايو
54: شيڪسپيئر جون ڪهاڻيون	(چارلس لئمب/ميري اين لئمب)	سنڌيڪار: اياز ڀٽو
55: سماج ۽ سياست جو گرائمر	(مضمون)	ڊاڪٽر مبارڪ لاشاري
56: شاهہ جو رسالو سور ڪيڏارو	(ڪربلا جو قصو)	ڊاڪٽر علي اڪبر ڍڪڻ
57: شاهہ جو رسالو جا سُر		ڊاڪٽر علي اڪبر ڍڪڻ
58: سنڌي ٻوليءَ ۽ ثقافت	(مضمون)	ڊاڪٽر ڪمال چامڙو
59: در جو ڪڙڪو	(ڪهاڻيون)	شفيع بڪڪ
60: ريزا ريزا روح اسان جو	(شاعري)	بشير سيتائي
61: نت نت آهہ نئون	(لطيفيات)	لطف پيرزادو

62 : جهونڪو هوا جو آهيان (شاعري) عاجز عاشق تنيو

63 : نينهن نجات نعت صفات (شاعري) سگهڙوريام فقير
64 : عشق جي عنايت (سگهڙ علي گوهر وگڻ جو ڪلام) مرتب: ڊاڪمال چامڙو
65: ڪرنل کي ڪير به خط نه ٿو لکي (ناول: گارشيا مارڪئيز) ترجمو: رحمت سومرو
66 : ساروٽيون ساٺيھ جون (يادگيريون) خير محمد ڪولاچي
67 : ڪجلا سر (ناول) اجمير پُنو
68 : سامي سهاڳي (خاڪا) اقرار پيرزادو
69 : ننڍڙي پري (ٻارن لاءِ ڪهاڻيون) وحيد محسن

2020ع

70 : خوابن جو سفر (سنڌ جو سفر نامو) سلطانہ وقاصي
71: ڳولا (شاعري ۽ ڪالم) منور سلطانہ
72 : سيد پير علي شاھ شيرازي جو ڪلام مرتب ۽ مقدمو: ڊاڪٽر ڪمال چامڙو
73. محبتون پيالا ۽ پئمانا (تاثير ناٿن شاهي جي شاعري) مرتب: ذوالفقار گاڏهي
:74 Nazeer Ali Bhatti Standard Basic English Grammar
75. چوٿين مارچ ۽ سنڌي شاگرد جدوجهد سهيڙيندڙ: پروفيسر اعجاز احمد قريشي
76: ماٺهو پاڻ اُملھ (سوانحي خاڪا) محمد هنگورجو
77. تون ئي منهنجو محور آن (شاعري) بينا مسرور
78: ڪنهن موڙ تي ملنداسين (شاعري) عظيم جلباڻي
79 : واپسي (ناول) انور ڪليم
:80 Dr Sher mihrani Bequest of the Bhittai
81: ايلسا (ناوليٽ) عبدالواحد سومرو
82: آءِ لوَ يو (ناوليٽ) بيدل مسرور
83. مان بہ تخليقيان ٿو ڪجھ وينو (نثر) آٿم ناٿن شاهي
84. پاٽي ڪوٽ ڊيم ۽ عالمي تضاد مضمون بشير منگي
85: ڏرتي ڏٽي شاعر، استاد بخاري (ڪالم) سهيڙ: سجاد يوسف سومرو ۽ تابش بخاري
86. شاھ لطيف هڪ ڪامل انسان (لطيفيات) فدا حسين شيخ

87. من من مور ٿهوڪا (خاڪا ۽ مضمون) علي نواز ڏاهري
88. ڪورونا جنگ جهڙي آ (شاعري) وحيد محسن
89. ڪڙو منجهہ ڪڙي (خط) سهيڙ: احمد شاڪر
90. ڪجلي (ڪهاڻيون) جهانگير عباسي
91. آزاديءَ جي عشق ۾ (شاعري) ”ناشاد“ رشيد سنڌي
92. سنڌ جو ابنِ بطوطہ (حجاز نامو) سهييڙيندڙ: ماڻڪ ملاح
93. وِيا اُت وهي (سوانح/شخصيت/ساروڻيون) سهيڙيندڙ: شمس راهمون

2021ع

94. چنڊ متي آڪاس (شاعري) خالده نسرين
95. ڳالهيون پيٽ ورن ۾ (ڪالم) سلطانہ وقاصي
96. سڳنڌ (سلطانہ وقاصيءَ تي لکيل مضمون) سهيڙ: مرتضيٰ لغاري
97. پنج آڱريون (ڪهاڻيون) سڪندر هاڙهو
:98 Standard Basic English Grammar Nazeer Ali Bhatti _180
99؛ پونءِ نہ آياس پانءِ (ڊاڪٽر ڪمال جي وچوڙي تي آيل تاثراتي نثر) سهيڙ: ڊاڪٽر عابده گهانگهرو

101: ڏونگر ڏاري ويندا سين (عبدالحڪيم ”ارشد“ جا ڪالم) مرتب: مرتضيٰ لغاري
102: وفائن ۾ هُڳاءُ آ (شاعري) آصف اصغر پنڊ
103: ڪاغذي ڳالهيون (ڪالم ۽ مضمون) يوسف جميل لغاري
104: ٻولي ٻجهارت (لطيفيات) مينهون خان ”سوز“ بلوچ
105: ٻوءِ (ڪهاڻيون) انور ڪليم
106: قدر منجهہ ڪِنار (پروفائيل انٽرويو) علي محمد ”درد“ سولنگي
107: الف الڪ من ۾ (شاعري) عبد سنڌي
108: ڪُلهي ڪانڌي ڪير؟ (ڪهاڻيون) سيما عباسي
109: لاحاصل Love (ڪهاڻيون) جاويد شيخ
110: سڙيا متي سچ (مضمون) سرمد ڪوسو
111: سپنا منهنجي ساهہ جا (آتم ناتن شاهيءَ جي شاعري) سهيڙ: ذوالفقار گاڏهي

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آسانيءَ سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book

سرمد کوسو اهو باشعور نوجوان ليکڪ آهي جيڪو سکئي شهرت خاطر هر و پرو نٿو لکي. سرمد لکڻ لاءِ جن موضوعن جي چونڊ ڪري ٿو انهن مان هن جي سماجي شعور جو چڱي، ريت اندازو ٿئي ٿو. سنڌ ۾ موجود مختلف مسئلن ۽ خاص طور تي تعليمي حوالي سان لکيل هن جا ليک سنڌس اندر ۾ موجود شرت ۽ سچائيءَ جا ساکي آهن. تعليمي مسئلن جي حوالي سان هن جي تحريرن جو ڪتاب ”تنين کي تعليم جي“ اڳ ئي ڇپجي چڪو آهي.

هن ڪتاب ۾ سرمد، سنڌ ۾ پاڻيءَ جي کوٽ، ماحوليات، اليڪٽرانڪ ميڊيا تي ٻوليءَ جي بگاڙ، سوشل ميڊيا جي منفي استعمال، ادبي ميلن ۽ تعليم ۾ ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال جهڙن موضوعن سميت ٻين ڪيترن مسئلن تي قلم کنيو آهي.

سرمد کوسو عام فهم ٻوليءَ ۾ لکندڙ اهو نوجوان ليکڪ آهي، جنهن جون لکڻيون مختلف رسالن ۽ اخبارن ۾ لڳاتار ڇپجنديون رهن ٿيون ۽ هن ٿوري وقت اندر هڪ سٺي ليکڪ جي حيثيت سان پاڻ مڃايو آهي. ڪتابن سان عشق رکندڙ ۽ موسيقيءَ سان محبت ڪندڙ سرمد چاهي ٿو ته پنهنجي لکڻين ذريعي سماج جي بهتريءَ ۾ ڪردار ادا ڪري سگهي، جيڪو هو پاڻ تي فرض سمجهي ٿو. مون کي پورو يقين آهي ته سهڻي شڪل صورت ۽ سٺي سڀاءَ وارو هي نوجوان ليکڪ، لڳاتار لکندو رهندو ۽ سنڌس شمار انهن قلمڪارن ۾ ٿيندو جن جو قلم ديس واسين جي آواز جو درجو حاصل ڪندو آهي.

زيب سنڌي

a Murk Book - Prose (Essays)
ISBN: 978-969-7958-33-7
Price: **PKR 300/-**